

Випуск наукового фахового журналу «Образ», що його редакція репрезентує читачам, присвячений ролі в українському соціокомунікативному просторі: Івана ФРАНКА (до 160-річчя від дня народження), Михайла ГРУШЕВСЬКОГО (до 150-річчя від дня народження), Лесі УКРАЇНКИ (до 145-річчя від дня народження)

The issue of the scientific professional journal «Образ», that is represented to the readers by the editorial board, is dedicated to the role in the Ukrainian socio communicative space of Ivan FRANKO (to his 160th birthday), Mykhailo HRUSHEVSKY (to his 150th birthday), Lesia UKRAINKA (to her 145th birthday)

Die Ausgabe der wissenschaftlichen Fachzeitschrift «Образ», die das Redaktionskollegium den Lesern repräsentiert, ist der Rolle von Ivan FRANKO (zu seinem 160. Geburtstag), Michael HRUSHEVSKY (zu seinem 150. Geburtstag), Lesia UKRAINKA (zu ihrem 145. Geburtstag) im ukrainischen soziokommunikativen Raum gewidmet.

Сумський державний університет
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
Інститут журналістики

Sumy State University
Taras Shevchenko National University
of Kyiv
Institute of Journalism

ISSN 2415-8496

О Б Р А З

О В Р А З

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

SCIENTIFIC JOURNAL

Випуск 3 (21) ' 2016

Issue 3 (21) ' 2016

Суми
Сумський державний університет

Sumy
Sumy State University

2016

Засновники:

Сумський державний університет,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавець: Сумський державний університет

(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

Серія КВ № 21240-11040ПР від 08.12.2014 р.)

Журнал занесено до Переліку наукових фахових видань Міністерства освіти і науки України, затвердженого Наказом № 747 від 13.07.2015 р., в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних робіт із соціальних комунікацій.

Усі права застережені.

Посилання на матеріали цього видання під час їх цитування обов'язкові.

Рекомендовано до друку

вченою радою Сумського державного університету

(протокол № 4 від 13 жовтня 2016 р.)

Редакційна колегія журналу «Образ»

Голова редколегії

Володимир Різун, д-р філол. наук., Київ,
Україна

Головні редактори:

Наталя Сидоренко, д-р філол. наук, Київ,
Україна

Олена Ткаченко, д-р філол. наук, Суми,
Україна

Члени редколегії:

Томас Бауер, Dr. Habil., Відень, Австрія

Марина Бережная, д-р філол. наук, Санкт-
Петербург, Росія

Віта Гоян, д-р наук із соц. комунік., Київ,
Україна

Ірина Давидова, д-р наук із соц. комунік.,
Харків, Україна

Богуслава Добек-Островська, д-р соціолог.,
Вроцлав, Польща

Андріас Петерсон, д-р соціолог., Рига,
Латвія

Володимир Садівничий, д-р наук із соц.
комунік., Суми, Україна

Василь Теремко, д-р наук із соц. комунік.,
Київ, Україна

Вікторія Шевченко, д-р наук із соц. кому-
нік., Київ, Україна

Анастасія Волобуєва, канд. наук із соц.
комунік., Київ, Україна

Інна Гаврилюк, канд. наук із соц. кому-
нік., Суми, Україна

Образ : науковий журнал / за ред. Н. Сидоренко, О. Ткаченко ; Сумський державний університет ; Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. – Суми ; Київ, 2016. – Вип. 3 (21). – 108 с.

У наукових статтях журналу розглядаються питання, що охоплюють усі сфери соціальної комунікації: історію, теорію, методологію журналістики, видавничої справи, реклами та зв'язків із громадськістю, соціальних комунікацій, бібліотечної справи.

Видання розраховане на викладачів, науковців, докторантів, аспірантів, студентів, працівників сфер інформаційної та соціально-комунікаційної діяльності, практикуючих журналістів, видавців, рекламистів.

Рецензованість журналу: матеріали, подані до редакції, проходять процедуру закритого рецензування.

Видання індексується Google Scholar.

WEB-сайт журналу: <http://obraz.sumdu.edu.ua>.

Про наукові та навчальні книги, надіслані до редакції, у найближчому номері друкується оголошення, відгук чи рецензія.

Електронна версія наукового фахового видання передана до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на депозитарне зберігання та для представлення на порталі наукової періодики України. Див.: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> (Наукова періодика України).

Founders:

Sumy State University
Taras Shevchenko National University of Kyiv

The publisher: Sumy State University

(State Registration Certificate:

KB № 15451-4023 ІІР (Ukraine), issued on 12.08.2014, the)

The journal is included to the List of scientific professional publications of the Ministry of education and science of Ukraine, approved by Order №747 on 13.07.2015, in which the main results of dissertation works in Social Communications can be published.

All rights are reserved.

Links to this release materials during their citation are obligatory.

It is recommended for publication by the

Recommended for publication by the Academic Council of Sumy State University
(transactions number 4 from the 13 June 2016)

Editorial Board of «Образ»

Head editor

Volodymyr Rizun, D. Sc. (Philology), Kyiv, Ukraine

Editor-in-chief:

Nataliya Sydorenko, D. Sc. (Philology), Kyiv, Ukraine

Olena Tkachenko, D. Sc. (Philology), Sumy, Ukraine

Members of the editorial board:

Thomas Bauer, Dr. Habil., Vienna, Austria

Marina Berezhnaya, D. Sc. (Philology), St. Petersburg, Russia

Vita Goyan, D. Sc. (Social Communications), Kyiv, Ukraine

Iryna Davydova, D. Sc. (Social Communications), Kharkiv, Ukraine

Boguslawa Dobek-Ostrowska, Dr. Habil., Wroclaw, Poland

Andris Petersons, PhD in Sociology, Riga, Latvia

Volodymyr Sadivnychyy, D. Sc. (Social Communications), Sumy, Ukraine

Vasyl Teremko, D. Sc. (Social Communications), Kyiv, Ukraine

Viktoriya Shevchenko, D. Sc. (Social Communications), Kyiv, Ukraine

Anastasiya Volobueva, PhD (Social Communications), Kyiv, Ukraine

Inna Havrylyuk, PhD (Social Communications), Sumy, Ukraine

Образ : scientific journal / edited by. N. Sydorenko, O. Tkachenko ; Sumy State University ; Taras Shevchenko National University of Kyiv, The Institute of Journalism. – Sumy ; Kyiv, 2016. – Issue 3 (21). – 108 p.

In the scientific articles of the journal the issues, which cover all the areas of social communication are investigated: history, theory, methodology, journalism, publishing, advertising and RP, social communication, librarianship.

The publication is intended for teachers, researchers, doctoral students, post-graduate students, workers in information sphere and in socio-communicative activities, practical journalists, editors, advertisers.

Reviewing of the journal: All the materials, which are submitted to the editorial board, undergo the closed reviewing.

The publication is indexed by Google Scholar.

WEB-site of the journal: <http://obraz.sumdu.edu.ua>

An Advertisement, a comment or a review about the the scientific and educational books, which are sent to the editorial board, is published in the next issue of the journal.

The electronic version of this scientific publication is referred to Vernadsky National Library of Ukraine for the depositary storage and for its presentation on the portal of scientific periodicals of Ukraine. Link: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> (Scientific Periodicals of Ukraine).

ЗМІСТ / CONTENTS

Іван Франко, до 160-річчя від дня народження/ Ivan Franko (to his 160th birthday)

Вертій Олексій /Vertiy Oleksii.

Іван Франко: діалектика присутності в національній свідомості українців
(Ivan Franko: Dialectics presence in ukrainian national consciousness)..... 10

Бухтатий Олександр /Bukhtaty Oleksandr.

Політико-філософські погляди Івана Франка щодо проблематики
суспільних комунікацій у процесах національного українського відродження
(Ivan Franko's politico-philosophical doctrines on the problematics
of public communications in the ukrainian national revival processes) 24

Деркач Лариса /Derkach Larysa.

Націєтворчі ідеї в публіцистиці Івана Франка: роль інтелігенції
(Ideas of nation's creation in Franko's publicism: the role of the intellectuals) 34

Крупський Іван /Ivan Krupskyu.

Галицька періодика москвофілів у оцінці Івана Франка
(Galician press in terms of Ivan Franko point of view) 44

Михайло Грушевський, до 150-річчя від дня народження/ Mykhailo Hrushevsky (to his 150th birthday)

Сидоренко Наталя /Sydorenko Natalya.

Багатогранна постать (Михайло Грушевський на ниві журналістики)
(Many-sided Person (Mykhailo Hrushevsky in the field of journalism)) 54

Герасимчук Надія /Herasymchuk Nadiya.

Публіцист – подвижник української нації
(Publicist – devotee of Ukrainian nation) 60

Георгієвська Вікторія /Georgiievska Viktoriia.

Михайло Грушевський – партійний публіцист
(Mykhailo Hrushevsky as a Party Publicist) 66

Леся Українка, до 145-річчя від дня народження/ Lesia Ukrainka (to her 145th birthday)

Пустовіт Валерія /Pustovit Valeriia.

Соціокомунікативний аспект медичної теми в епістолярії Лесі Українки
(Sociocommunicative aspect of the medical topic in the collection
of works of Lesia Ukrainka) 74

Садівничий Володимир /Sadivnychu Volodymyr.

Олександр – наймолодший із Драгоманових
(Olexander is the youngest from the Dragomanovs) 84

Жванія Людмила/Lyudmila Zhvania.

Рецепція творчості Лесі Українки в публіцистиці Є. Сверстюка
(Reception of the creativity of Lesia Ukrainka in journalism of Yevhen Sverstyuk) 91

**Садовнікова Ольга/Sadovnikova Olga,
Сипченко Інна/Sypchenko Inna.**

Актуалізація української національної ідеї в драмі «Бояриня» Лесі Українки:
лексико-семантичний і мовностилістичний аспекти
(Actualization of the Ukrainian national idea in the drama «Boiarynia» written by Lesia Ukrainka:
lexical-semantic and linguistic-stylistic aspects) 98

Рецензійні координати/Reviewing Coordinates

Школьна Олена/Shkolna Olena.

З «родинного гнізда» Косачів: Леся Українка105

Хроніка/Chronicle107

ІВАН ФРАНКО
(до 160-річчя від дня народження)
IVAN FRANKO
(to his 160th birthday)
IVAN FRANKO
(zu seinem 160. Geburtstag)

УДК 007 : 821.161.2 : 316.653 : 159.922.4

ІВАН ФРАНКО: ДІАЛЕКТИКА ПРИСУТНОСТІ В НАЦІОНАЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

ВЕРТІЙ Олексій,

д-р філол. наук,

Інститут франкознавства Львівського національного університету ім. І. Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна; e-mail: oleksiy.vertiy@gmail.com.

У статті вперше в українському франкознавстві досліджується діалектика формування національної свідомості українців упродовж другої половини ХІХ – поч. ХХІ століть на підставах життя, творчості та громадсько-політичної діяльності І. Франка. На основі спогадів, листів, архівних матеріалів, даних анкетного опитування показано вплив його ідей на зростання й становлення соціальної, громадської та політичної дієвості представників різних суспільних верств і прошарків як в Україні, так і за кордоном.

Ключові слова: національний, свідомість, ідея, честь, гідність, спадкоємність.

Вступ. Важливими виявами національної свідомості є позиція як окремо взятої особистості, так і громади загалом, спрямованість їх діяльності на гармонізацію своїх інтересів, потреб із вимогами часу й держави, подолання різного роду суперечностей і конфліктів, бажання дієвіше включитися у процес націєтворення, почин у справах, що в своїй сукупності й визначає суть та особливості громадянської та суспільно-політичної дієвості людини, діалектику становлення суспільства загалом.

Мета статті – з’ясувати призначення і роль І. Франка в процесах формування громадянської та суспільно-політичної дієвості українців, а також визначити проблеми й завдання щодо формування національної свідомості сучасників і нових поколінь українців на підставах життя та творчості Івана Франка.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці вчених, присвячені вивченню світогляду українського народу та специфіці усної народної творчості. Комплексний підхід у розвитку наукових ідей представників різних наук забезпечив усебічне вивчення діалектики присутності в національній свідомості сучасників та нових поколінь українців на підставах життя й творчості Івана Франка, дав можливість поставити й розв’язати цілу низку нових проблем.

Результати й обговорення. Формування такої дієвості немислиме поза природними обставинами життя людини й суспільства. Немислиме тому, що в такому разі воно позбавлене можливостей пізнання закономірностей національних основ його становлення та розвитку. Окупаційні власті завжди позбавляли завойовані ними народи національного проводу, обмежуючи одну їх частину боротьбою за елементарне виживання, і культивували продажність, пристосуванство до нових умов та властей іншої частини того народу. Проте в одному й іншому разі мета була одна – винародовлення нації, перетворення її в слухняного раба. І. Франко добре розумів це і всю свою роботу спрямовував на те, щоб «провід, який досі знаходився в руках священничої гієрархії», перейшов «до світської інтелігенції» [14, с. 48], поклавши тим самим «початок нової доби в історії галицького, взагалі тодішнього західньо-українського суспільства» [14, с. 48]. Суть його полягала у відродженні Національного Духу, віри народу в свої сили, а відтак і у свій поступ до скинення ярма національного гніту, до своєї свободи й волі, що знайшло глибинне розуміння, відгук і підтримку в українському суспільстві, яке потребувало в той час сильного національного про-

воду, сильної національної провідної верстви, шукало їх. У гармонізації життєвих принципів та ідеалів, життєвої позиції та світоглядних переконань І. Франка й народу, який піднявся з колін і став іти вгору, «хоч був запертий в льох», й приховане глибинне зростання національної свідомости, громадянської та суспільно-політичної дієвості не одного покоління українців.

Уже за життя І. Франко мав неабиякий вплив на широкі народні маси, які відчували гостру потребу в його ідеях, його інтелекті, його порадах та підтримці. До нього, до його праць зверталися гімназисти, студенти, селяни, інтелігенція, адже відкривали в них досі не знаний світ, пізнавали його і знаходили в собі нові сили йти супроти неправди, зла, формуючи таким чином свою громадянську позицію у протистоянні з ними. І. Лизанівський, наприклад, згадує, як гімназійна молодь Галичини організувала таємні гуртки та бібліотеки, у яких вивчали насамперед заборонені тоді твори І. Франка, читалися реферати про нього. До того ж таємні бібліотеки студенти організували самі, на свій кошт, виділяючи зі своїх скромних заощаджень гроші на придбання книг [6, с. 335]. Гуртувалися навколо свого духовного та ідейного провідника й селяни, особливо під час передвиборних кампаній. Багато селян Галичини співпрацювало з І. Франком як одним із чільних керівників радикальної партії. Серед них, як згадує А. Іванчук, – коваль Андрій Марценюк із Добромірки, студент Сафат Шмігер із Розношинців, селянин Андрій Шмигельський із Залужжя на Збаражчині та багато інших. «Ватажки радикального руху Збаражчини, – читаємо в його спогадах, – часто запрошували Івана Франка на свої повітові та міжсільські збори (віча). І письменник радо приїздив сюди, підтримував з ними близькі стосунки» [5, с. 205–206]. Саме під безпосереднім впливом І. Франка та за його порадами селяни села Тарасівки організували страйк і два дні не виходили на панські жнива.

Важливим джерелом прояву етики та громадянської позиції населення Галичини загалом став сорокарічний ювілей Каменяра. У ході його підготовки та відзначення українці засвідчили не просто свою повагу до письменника, а й почуття свого обов'язку перед ним, високий рівень духовної культури та національної свідомости, зростання соціально-політичної дієвості за обставин політики національного гноблення, яку проводили Австро-Угорщина й Польща щодо українців.

У дні відзначення ювілею, пише відомий український співак М. Микиша, «на лекції-концерти студентська і учнівська молодь ходила по місту з запаленими смолоскипами, що символізували свободу. Під час їхнього проходження чулись вигуки на честь Івана Франка: «Хай живе наш великий письменник Іван Франко!», «Хай живе наш великий Каменяр!», «Хай живе вічний революціонер!» [9, с. 340]. Це викликало занепокоєння властей, реакційно налаштованої польської молоді та шляхти, відбувалися сутички між демонстрантами та поліцією. Зрештою, продовжує М. Микиша, такі демонстрації було заборонено, а багато їх учасників заарештовано.

Збір коштів на підтримку І. Франка у часі підготовки до ювілею також набрав масового характеру й вилився у своєрідний народний рух, морально-етичною та духовною основою якого стали його ідеї, його життя і творчість, з одного боку, а з іншого – високий рівень усвідомлення широкими масами тодішнього галицького та буковинського українського суспільства значення цього життя, творчості, ідей для пробудження Національного Духу, його ролі в національному самовизначенні та самоствердженні українців. «Щоб успішніше йшла справа збору грошей між громадянством Буковини, студентські товариства і молодіжні організації організували скрізь всякі святкування Франкового ювілею, аматорські театральні вистави, доповіді, концерти, забави, вечорниці, чистий прибуток з яких призначався на ювілейний дар Іванові Франкові» [3, с. 346], – писав І. Василяшко. Де б не був І. Франко, чи то читав «Мойсея» у тих самих Чернівцях або в Тернополі, чи то зустрічався з студентською молоддю та селянами, всюди в ньому відчували потребу, всюди він

розбуджував приспані сили народу, кликав до дії, до нового життя [докладніше про подібні заходи в містах, містечках і селах Галичини та Буковини див. 4]. Зовсім неважно зауважити в тому не лише повагу місцевого населення до І. Франка, турботу про нього, а й усвідомлення свого обов’язку перед ним, духовну й психологічну єдність з ним як взірцем духовної досконалости української людини, як своїм ідейним провідником.

У рамках цієї розвідки важко всебічно й докладно висвітлити роль і значення Каменяра у формуванні національного духовного простору, громадянської та суспільно-політичної дієвості українців. Тому коротко зупинимось тут на постатях Є. Маланюка, М. Драй-Хмари, Б-І. Антонича, Т. Осьмачки, Д. Донцова, щоб бодай у загальних рисах окреслити основні спрямування у становленні цієї дієвості, у спадкоємності творених І. Франком духовних цінностей у наступні десятиріччя вже першої половини та середині ХХ сторіччя.

Є. Маланюк у свої 13–14 років читав празьке видання «Кобзаря» Т. Шевченка, І. Карпенка-Карого, раннього М. Коцюбинського, львівські видання і серед них Франкову «Зорю», що значною мірою визначило подальшу його долю, адже це було тоді, коли «Іван Франко з переднього бою битви відходив, полишаючи тут своє слово, а Євген Маланюк зі “стилетом і стилосом” ставав у вояцьку лаву» [10, с. 247]. Справді бо, життя і творчість І. Франка завжди були в полі зору Є. Маланюка, слугували йому взірцем саможертвовної відданості своєму народові, одним із джерел цілеспрямованої саморегуляції, самовдосконалення та самоздійснення, на підставі яких формувалися його духовні, громадські та суспільно-політичні потреби. Досить виразно це заявляє про себе, скажімо, у переклику ідей та мотивів у їх творчості. У статті «Дещо про самого себе» І. Франко з боєм зізнавався, що не любить нашої Русі, тобто України, за те, що в ній мало прикладів громадянського духу, справжньої самопожертви і справжньої любові, справжніх характерів, але є так багато дріб’язковості, вузького егоїзму, двоєдушності й пихи. Цю тезу Є. Маланюк розвинув у статті «Малоросійство» у розлогу картину ідейного, морального та духовного відступництва, занепадництва, зради національних інтересів і пристосуванства цілої когорти бреховецьких, пушкарів, тетерь, кочубеїв, яких, на жаль, не бракувало і не бракує в нашій історії з усіма їх наслідками в житті українського народу. Оце малоросійство, наголошує Є. Маланюк, вразило навіть «свідомих українців», «переконаних українців», спричинило «брак найелементарнішого національного інстинкту і параліч політичної волі» [8, с. 224] навіть у політичній діяльності чільних представників Центральної Ради. Нестача інстинкту спротиву окупаційному комуно-советському режимові, інстинкту боротьби з ним за свою національну природу, свій національний уклад не лише побутового, а насамперед духовного й суспільно-політичного життя, глушив і знищував почуття національної чести та гідності у бреховецьких, пушкарів, тетерь та кочубеїв і в подальші десятиліття, десятиліття цькування і переслідувань О. Довженка, О. Гончара, Ліни Костенко, В. Голобородька, судів і засланы В. Стуса, В. Чорновола, Л. Лук’яненка, виселення з рідних земель у сибірське заслання вояків ОУН і УПА та їх сімей, масового зросійщення нових поколінь українців, нищення комуністичноюУ В цей час Є. Маланюк нагадає українській нації про Франкове «І хоч душу манить часом волі приваб, / Але к р о в моя – раб! Але м о з о к мій – раб!» і рішуче стверджує, що невід’ємною складовою національного українського державотворення є «напружене т в о р е н н я Д у х о в н о ї С у в е р е н н о с т и», що цей рецепт «був є і буде найбільш трудний, але й найбільш істотний і всеобіймаючий», адже він, «до речі, виключає – якнайгостріше – імітацію, деклямацію, патріотичну позу, бароккове «здаватися, а не бути», як всяке «погрожування пальцем у чоботі» (виокремлено нами. – О. В.) [8, с. 229–230]. Висока духовність Є. Маланюка тут постає у протиставленні І. Франка як взірця духовної досконалости української людини всьому низькому, недосколому, потворному, у спрямуванні

становлення моральної та суспільно-політичної дієвості його сучасників до свідомого управління своєю діяльністю на підставах національних цінностей та взоруванні на І. Франка як творця цих цінностей, утіленням яких він був сам.

І тут Є. Маланюк був не один. М. Зеров, М. Драй-Хмара, Б.-І. Антонич, Т. Осьмачка, Д. Донцов також вбачали в житті та творчості І. Франка одне із джерел цілеспрямованого самоздійснення особистості й нації загалом.

*Учитель і поет, виховник, будівничий, що
було для нього кожне слово чином, кожне ділом,
не музам дань складав і не собі співав, а щоб
шляхи майбутнього в мету спрямовувати сміло.*

*Підвівся і, відклавши пісню, мов гребець весло,
до гнівних зір війни молився віщо в ніч весінню,
і з ложа смерті слав думки на шлях, що ним йшло
його натхненням виховане днів тих покоління [2, 326], –*

писав Б.-І. Антонич у поезії «Франко».

Ось так присутність І. Франка в національній свідомості українців створювала питому національні обставини нашого повсякденного життя, зумовлювала перехід від споглядання та пізнання цих обставин до потреби діяти, від співчуття, оцінок, переживання того, що діялось і діється навколо, до усвідомлення свого місця і свого призначення в ньому, до потреби ідейного та духовного поступу нації.

Що саме так і було в українському суспільстві, переконливо свідчить й історія підготовки до відзначення 100-річного ювілею І. Франка в Україні та світі. У фондах Львівського національного літературно-меморіального музею І. Я. Франка серед інших документів зберігається збірка під назвою «Україна і світ. Унікальна колекція матеріалів про взаємозв'язки Української РСР з іншими народами (Іван Я. Франко – перший в історії українського народу міжнародний ювіляр (1856 – 27 серпня 1956)». Її старанно зібрали і упорядкували співробітники музею. Зміст цих матеріалів яскраво і досить ґрунтовно характеризує шовіністичну, великодержавну політику КПСС та советської держави щодо української літератури та культури, їх цілеспрямовану роботу на духовне винародовлення неросійських націй і народностей, які входили до складу ССРСР. Серед них, як уже зазначалося, – листування представників різних верств і прошарків тогочасного українського суспільства, колгоспів, підприємств, навчальних та науково-дослідних закладів, установ та організацій, окремих осіб із приводу підготовки та відзначення ювілею Каменяра, реєстр яких становить 492 позиції, «Покажчик зарубіжних країн, звідки клопоталися про ювілей Івана Франка по лінії Всесвітньої Ради Миру» (21 позиція), газетні та журнальні публікації тощо, які ще потребують докладного вивчення франкознавцями.

Зібрані матеріали засвідчують, що одними з перших в Україні на складений Українським республіканським урядовим комітетом план заходів із підготовки та проведення сторіччя від дня народження І. Франка відгукнулись ректорат, партійна та громадські організації Львівського державного університету ім. І. Франка. У листі від 16 грудня 1955 року за підписами ректора університету, члена-кореспондента АН УРСР Є. К. Лазаренка та секретаря парторганізації В. Г. Сокурєнка на ім'я голови комітету М. Бажана, зокрема, зазначалося: «Ми просимо Вас звернутися до Всесвітньої Ради Миру з клопотанням про те, аби сторіччя з дня народження Івана Франка було оголошено датою загальносвітового значення і відзначено всіма прогресивними організаціями світу як свято трудящих, що вшановують свого поета – борця за визволення трудящого людства від всіх форм національного та соціального гніту і поневолення» [11, с. 41, далі покликання на це джерело в дужках у тексті].

Очевидно, це спонукало Український республіканський урядовий комітет з відзначення ювілею письменника поставити зазначене питання перед ЦК КПРС, адже 19 грудня 1955 року народний артист СРСР А. Бучма, народний художник СРСР В. Касіян, народна артистка СРСР М. Литвиненко-Вольгемут, народний артист СРСР, композитор Л. Ревуцький надсилають відповідного листа-клопотання особисто першому секретареві ЦК КПРС М. Хрущову. Із таким клопотанням до Радянського комітету захисту миру особисто звернувся і київський інженер І. Соловей. Хтозна, як складалася доля цих листів, але питання про ювілей І. Франка було таки винесене на засідання Бюро Всесвітньої Ради Миру. Однак Бюро не взяло це до уваги і відповідної ухвали тоді не було прийнято. У листі-відповіді І. Солов'ю від 31 грудня 1955 року заступник відповідального секретаря Радянського комітету захисту миру М. Швецова з виразним відтінком злорадства відповіла: «Вы предлагаете во всемирном масштабе отметить юбилей Ивана Франко. Такое предложение советская делегация вносила при рассмотрении вопроса о праздновании великих культурных годовщин в 1955 году» [11, с. 57]. Та «советская делегация» явно не доклала ніяких зусиль для прийняття ухвали з цього приводу, адже М. Швецова у тому самому листі цинічно, засвідчуючи свою обмеженість і безкультур'я, пояснювала, що «к сожалению, произведения Ивана Франко мало известны зарубежным читателям и поэтому на заседании бюро Всемирного Совета Мира было решено отметить в 1956 году 75-летие со дня смерти Достоевского», що це «не исключает того, что юбилей Ивана Франко будет широко отмечаться в Советском Союзе» (там само). А це вже було явним лицемірством.

Цілком природно, що такий характер розвитку подій у жодному разі не влаштував громадськість України. Тоді від робітників, селян, творчої та наукової інтелігенції, громадських і державних діячів, установ і організацій, окремих осіб зі всієї України до Всесвітньої Ради Миру, XX з'їзду КПРС, Голови Верховної Ради СРСР К. Ворошилова, Ради Національностей Верховної Ради СРСР, Радянського комітету захисту миру, Ради міністрів УРСР, Президії АН України, ювілейної Франківської комісії при Спілці письменників СРСР, редакцій радіомовлення, газет, журналів тощо було організовано листи з різко критичною оцінкою позиції Радянського комітету захисту миру, інших організацій та установ, різного роду редакцій у справі підготовки та відзначення ювілею.

Так, у листі економіста Мотрі Сенченко з м. Корсунь-Шевченківського Черкаської області до редакції газети «Советская Россия» йшлося про свідоме замовчування редакцією інформації про І. Франка та його ювілей, адже на її сторінках у цей час було надруковано лише кілька рядків про франківський рік у Чувашії та шість рядків – у Білорусії, не друкувалися на сторінках видання і його програмні твори, на відміну від того, як це було в центральній пресі в дні вшанування пам'яті М. Горького. Із двома листами до Головного управління радіомовлення для закордону звернувся студент О. Коновалов. У різні, наведені вище та інші, інстанції надіслали листи колгоспники з Київщини та Черкащини К. Журавель, П. Терновий, Я. Семененко, В. Заряда, краснолуцькі шахтарі з Ворошиловградщини Бондаренко, Вадехін, Сурим, робітники Криворізького залізничного басейну М. Ведмеденко, О. Кропачов, С. Голубар, Г. Буртовий, С. Антропов, М. Балагур, колгоспники та інтелігенція артілі ім. Першого травня із с. Криворівні на Станіславщині Г. Гнатенко, Захарук, Крамаренко, Биканюк, Зеленчук, учителі Б. Хоменко та інші з с. Корделівці Калинівського району на Вінниччині, Г. Медяник (с. Глинськ на Сумщині), Д. Сербин (Одеса), лікар О. Гребеник (Запоріжжя), бухгалтер А. Вересоцький (Миколаїв), від учнів 10-го класу з Євпаторії Кримської області В. Міллер, земляки письменника з с. Івана Франка Підбузького району на Дрогобиччині І. Бабинський, М. Гаврилик, Р. Чапля, Д. Кашій, С. Франко, І. Франко (племінник І. Я. Франка), М. Чапля, М. Буцак, М. Сарабрін, Г. Афарінов, О. Косовська, читачі міської бібліотеки

м. Ворошиловська (нині Алчевськ) Ворошиловградської області Прохоров, Горбунко, Шульц, Щепакін, Єльченко, Штучка, Зариц.

Своє вагоме слово сказали й письменники М. Стельмах, В. Сосюра, Остап Вишня, П. Воронько, Ю. Назаренко, народні артисти СРСР Н. Ужвій, І. Паторжинський, відомі вчені, художники, композитори І. Крип'якевич, І. Свенцицький, М. Рудницький, О. Кульчицька, І. Севера, С. Людкевич, А. Кос-Анатольський та інші, син письменника Т. Франко та внучка З. Франко, подруга Лесі Українки, пенсіонерка з Гадяча Полтавської області А. Макарова, діти і родичі видатних українських письменників М. Тобілевич, А. Тобілевич, І. Коцюбинська, К. Стефаник, Н. Семанюк, М. Рудченко. Вони також наполегливо домагалися від владних структур, громадських організацій вжиття дієвих заходів з підготовки та відзначення ювілею.

Високий рівень національної свідомості, чітка громадянська позиція, усвідомлення свого національного обов'язку перед пам'яттю І. Франка, своїми сучасниками та нащадками представників різних верств і прошарків українського суспільства, бюрократизм і намагання центральними органами влади та керівництвом громадських організацій, пресою та радіо у Москві звести нанівець усі клопотання та намагання української громадськості у цій справі сколихнули письменників, діячів культури, інтелігенцію в союзних республіках та національних автономних утвореннях. Вони також дієво підтримали прагнення українців відзначити ювілей Каменяра на міжнародному рівні, адже теж відчували наслідки національного поневолення, приховано ворожої щодо неросійських національностей політики КІРС та уряду СРСР. На захист імені І. Франка з вимогою справді широкого відзначення 100-річчя від дня його народження на всіх теренах совєтської імперії та за кордоном виступили літературознавець Ю. Пширков (Білорусія), художник Баго Колаєв (курд за походженням, Київ), учитель німецької мови Богдан Попович (с. Філіпівське Іркутської області), чукотський письменник В. Енмінкау (Анадир, Чукотський національний округ, Магаданська обл.), студент-удмурт Г. Ходирев (Іжевськ), завклубом О. Баранюк (с. Чердбах Нижнє-Амурського району на березі Тихого океану), письменник і перекладач Р. Ішмурат (Татарстан), чуваські письменники О. Алга, В. Долгов, М. Сироткін, О. Талвир, К. Турхан, Я. Усхай, П. Хузангай, Башкирський комітет захисту миру, Спілка письменників Молдавії, вдова литовського класика Людаса Гіри Броніслава Гірене, Голова Ради Національностей Верховної Ради СРСР В. Лаціс і т. д.

Звичайно, така боротьба українців за вшанування пам'яті І. Франка в СРСР та світі, її підтримка представниками інших народів СРСР не могли залишитись поза увагою і за кордоном. Так, М. Неврлі (Братислава) написав проект декларації Слов'янського комітету Чехословаччини з клопотанням перед Всесвітньою Радою Миру включити соту річницю від дня народження І. Франка до числа міжнародних ювілеїв 1956 року. Прогресивна громадськість Канади через Д. Ендікотта також порушила клопотання про відзначення цього ювілею у всьому світі. Дієву участь у справі підготовки ювілею взяли також президент Словацької АН А. Павлик, Н. Хікмет (Туреччина), І. Хірано (Японія), Х. Саламеа (Куба), представники Австралії, Англії, Латинської Америки, Лівану, Польщі, Франції, НДР, В'єтнаму, Колумбії, Югославії, Румунії [11, с. 641–694].

Цілком зрозуміло, що це не кимось організовані листи. Це був вияв високої оцінки, визнання міжнародного значення життя і творчості І. Франка, глибокого зацікавлення ними, що повністю спростовувало наведене вище твердження М. Швецової про те, що «произведения Ивана Франко мало известны зарубежным читателям», стало переконливим свідченням нечесної позиції совєтської делегації на згаданому вище засіданні Бюро Всесвітньої Ради Миру, яка насамперед дбала про відзначення 75-річчя від дня смерті Ф. Достоєвського, аніж про 100-річчя від дня народження І. Франка.

Унаслідок такої позиції громадськості України та представників інших країн світу 9 квітня 1956 року Всесвітня Рада Миру змушена була повернутися до повторного розгляду цього питання і прийняла ухвалу про відзначення ювілею І. Франка на міжнародному рівні. Її підписали 29 членів Бюро Всесвітньої Ради Миру. А вже 29 квітня 1956 року та сама М. Швецова у відповіді на лист членів ученої ради Чернівецького державного університету стримано повідомляла: «Мы получили ваше (тут і далі слова «Ваше», «Вам», «Вы» в оригіналі написано з маленької літери. – О. В.) письмо и рады сообщить вам, что Всемирный Совет Мира удовлетворил нашу просьбу, и 100-летие со дня рождения великого украинского поэта Ивана Франко будет отмечаться национальными комитетами во всех странах мира. Об этом, вероятно, вы читали в наших газетах» [11, с. 76].

Разом із тим це була перемога громадськості України, яка своєю згуртованістю, волею, цілеспрямованістю, високим почуттям національної честі, гідності, національного обов'язку та рівнем національної свідомості загалом переконливо довела, що 1) українці за найскладніших обставин уміють відстояти свою національну честь і гідність, що вони можуть і повинні бути не підвладними великодержавній системі та політиці советської імперії, можуть і повинні змушувати її рахуватися з нами і виконувати нашу волю, 2) що в цій єдності наша сила і 3) таким чином, віддавши певну данину часові (особливо це відчутно у листі до М. Хрущова), вони домоглися, щоб ювілей великого сина українського народу таки відзначався як в Україні, так і за кордоном, а національна громадянська позиція кращих представників українського народу стала прикладом справді національної позиції, вагомим внеском у боротьбу з московським комуно-советським режимом за світове визнання і вшанування пам'яті І. Франка на міжнародному рівні.

Незважаючи на тиск цього режиму, спрямований на винародовлення націй, подальші зміни у ціннісних орієнтаціях, самовизначенні та самоствердженні в українському суспільстві, структурі національної свідомості загалом відбувалися все ж таки у напрямку його спротиву і подолання, у напрямку виходу за межі забороненого, до своїх національних первнів. Життя і творчість І. Франка були одним із першоджерел цілеспрямованості у протистоянні системі, формували критичність і самостійність мислення, потребу долати дисгармонію між внутрішнім світом та ідеалами національно свідомої особистості і суспільства, заснованого на супротивних їм підставах. Винятково важливу роль тут відіграла спадкоємність світоглядних переконань низки поколінь у різних верствах українського суспільства і, як це може здатися дивним, самі заборони, адже вони загострювали інтерес до забороненого, формуючи тим самим інший спосіб мислення, інше сприйняття самого суспільства, іншу, неофіційну громадянську та суспільно-політичну позицію.

На запитання «Чи знаєте Ви такі твори І. Франка, як «Великі роковини», «Не пора, не пора...», «Поza межами можливого», «Що таке поступ?», «Одвертий лист до гал[ицької]української молодіжі» більшість опитуваних дали від'ємну відповідь, пояснюючи це тим, що вони не вивчалися в школі та вищих навчальних закладах, що наша «національна свідомість була зіпсована радянською системою» (*домогосподина, 52 роки, вища освіта, Калуш, Івано-Франківська обл.*), яка всіляко глушила й усіма способами знищувала зацікавлення питома національними духовними цінностями, а посилювала і «розвивала “жолудкові інтереси” та “хатній егоїзм”, які стали гаслом усього життя значної частини суспільства, знецінювали особистісне начало в людині» (*журналіст, 21 рік, вища освіта, Черкаси*). Але то була все-таки частина підсоветського українського суспільства. Інша ж частина або ж займала безвідносну позицію, або ж розвивала ідеї провідної духовної верстви попередніх десятиліть.

Знову звернемося до відгуків відвідувачів Львівського літературно-меморіально-го-музею Івана Франка. Каменярь постає в них як «батько», «учитель», «дорога нам, українцям, велика, вольова, універсальна людина». «Великому Каменяреві моя

шана і поклін. Його приклад служіння народу є провідною зіркою нашого молодого життя. Всі здібності, сили, уміння кладемо на те, щоб бути хоч найменшою частиною душі схожим на Івана Франка» [7, с. 13], – пише студент літературного факультету Харківського педагогічного інституту, червоноармієць П. Шуліка. Звернімо увагу: таке сприйняття і розуміння І. Франка, така співвідносність себе з ним в зріла у Харкові, до того ж у рядового солдата Червоної Армії, де все робилося, щоб убити таку потребу в самому зародку. Отже, це була боротьба за І. Франка. Була вона продовженням тих звичаїв національного укладу життя українців, що формувалися ще за його життя, особливо у ході підготовки та відзначення 40-річного ювілею.

Українська провідна верства середини ХХ – початку ХХІ стст. також докладає і докладає усіх зусиль, щоб розвинути й примножити спрямування українського суспільства на формування національної свідомості, громадянської та суспільно-політичної позиції на підставах життя і творчості І. Франка шляхом пізнання створених ним цінностей і усвідомлення їх сутності у найтісніших взаємозв'язках із процесами формування і становлення національно свідомої особистості та розбудови незалежної української держави. Характерно, що процес цей охопив найширші верстви і прошарки українського суспільства від пересічних громадян до визначних діячів науки, літератури і мистецтва, державних і політичних діячів, включно до Президента. Він став об'єднуючим ці верстви та прошарки чинником.

Основа такої єдності – ідейні, моральні та духовні цінності. «Хочу відчувати себе часткою роду, потребу маю таку» (*Василь Стус*). Так важливо для мене, людини, що потребує опертя і орієнтирів у своїй дорозі (без пафосу і штампів), бути в цьому Великому Домі. Знати, що є у нас Іван Франко і ті, що бережуть Його тепло, Його енергію, Його Слово... З повагою /*підпис*/, – такий запис робить у «Книзі відгуків» невідомий автор. Для Б. Ступки І. Франко також – джерело сили, формування волі, характеру своєї життєвої позиції. «Музей І. Я. Франка для мене є Меккою, тим джерелом, що тримає людину на цьому світі, – записує він у «Книзі відгуків». – Скільки разів мені доводилось бути в гостях в Івана Яковича.

*Не знаю, що мене до тебе тягне,
Чим вчарувала ти мене, що все,
Коли погляну на твоє лице,
Чогось мов щастя й волі серце прагне!*

З глибокою пошаною до Всіх працівників музею Богдан Ступка.
2.04.2000, Львів».

Інший відвідувач музею вважає, що геній, тут І. Франко, «не потребує, щоб його оцінювали», адже «ми повинні виконувати його заповіді» (*запис від 23.03.2002 р., підпис нерозбірливо*). До них також приєднуються Д. Павличко, С. Гавриш та В. Ющенко. Вони наголошують на величчю духу й волі І. Франка, на святості у ставленні до нього. «Я мав велику честь вкотре переступити святий поріг цієї оселі і вшанувати ім'я Великого мученика за Україну – Івана Франка. Хай Бог благословляє труди цієї людини. Хай нація навечно збереже пам'ять про цього велетня мислі. Вдячний всім, хто зберігає цей музей. Щиро *підпис* (В. Ющенко). 27.08.06», – занотує у «Книзі відгуків» третій Президент України.

Так відбувається перехід *певности в дію*. До того ж на вищих щаблях української влади. Його наслідком став вихід проблем, пов'язаних із формуванням національної свідомості українців на підставах життя і творчості І. Франка, на державний рівень, із поверненням його ідейних, духовних та історико-соціальних і політичних цінностей українському народові. Коли в 1956 році за відзначення 100-річчя від дня народження Каменяра на міжнародному рівні довелося боротися з московським окупаційним режимом, то 150-річний його ювілей у незалежній Україні та світі відзначався масштабно, вільно, на питоми українських національних ідейних,

політичних та духовних підставах. У цей час Львівському державному літературно-меморіальному музею І. Франка було надано статус національного, що поліпшило, зокрема, становище з його фінансуванням. Відтак помножило й можливості культурно-освітньої, пропагандистської та науково-дослідної роботи, а отже і повернення літературної та наукової спадщини, духовних цінностей І. Франка українському народові. Знову ж таки порівняймо тут становище музею за часів гоніння та переслідування його співробітників після приходу советської влади на західноукраїнські землі з тими змінами, про які йшлося щойно. Примножуючи звичаї пошанування І. Франка, Львівський національний університет його імені провів міжнародний науковий симпозіум «Дух, наука, думка, воля», присвячений цій даті. Він став новим етапом у вивченні та пропаганді спадщини Каменяра у всьому світі. Заходи з ушанування пам'яті ювіляра проводилися не лише на його батьківщині, а й в інших містах і селах України та за кордоном. Однак на якому б високому рівні вони не проводилися, цього недостатньо для того, щоб повернути І. Франка в національну свідомість широких мас. Розглянемо це питання докладніше.

Однією з найгостріших проблем у цьому разі є проблема Франкового читача, адже з нею пов'язані всі інші. Десятиліття панування комуністичної ідеології та соціалістичної системи викопали глибоку прірву між І. Франком та українським народом. Упродовж цього часу, як уже зазначалося, створювався прокомуністичний його образ, прямо протилежний його справжній суті, а відтак і чужий широким верствам українського суспільства. Спотворено, як прояви нібито прозрілого передбачення наближення соціалістичної революції, потрактовувалися такі хрестоматійні твори, як «Гімн» («Вічний революціонер»), «Каменярі» і навіть «Веснянки». До того ж у такому плані вони догматично насаджувались у процесі їх вивчення у загальноосвітній та вищій школах, ідеологічній пропаганді загалом, що абсолютно не відповідало істині та інтересам читача і, звісно, притлумлювало інтерес як до них, так і до творчого доробку та життя письменника загалом. Пригадаймо, як українська громадськість у Галичині за часів панування Австро-Угорщини у цих та інших творах знаходила відгук на свої внутрішні настрої, почуття і переживання, на злободенні проблеми свого повсякденного життя. Тому вони були близькі й зрозумілі їм. У підсоветській же Україні робилося все, щоб зруйнувати таку гармонію між І. Франком і його читачем, народними масами в цілому.

Дані анкетного опитування цілком і повністю підтверджують такий висновок. Так, із 302 опитаних лише 40 % (120 осіб) заявили, що вони мають в домашніх бібліотеках твори письменника, 60 % (182 особи) – ні! Але й серед тих, хто має, далеко не всі їх читають. Прикро вражають і такі цифри: час від часу звертаються до творчої спадщини письменника і вченого, отже, читають його твори лише 30 % (90 осіб), не читають – 70 % (212 осіб). Чи означає це, що І. Франко став українцям чужим і непотрібним? Аж ніяк!

Так, лікар із Донеччини (50 років, вища освіта), вихователь дитсадка з Дніпропетровщини (18 років, неповна вища освіта), продавець із Севастополя (30 років, освіта – 9 класів), продавець із Макіївки (25 років, неповна середня освіта), студент із Харкова (18 років), учителька з Горлівки (26 років, вища освіта) вважають, що знайомство з творчістю І. Франка необхідно розпочинати з раннього дитинства. А щоб вона була дітям доступнішою, пропонують створювати мультфільми та комп'ютерні ігри за його творами, вивчати їх у тісному взаємозв'язку з історією українського народу, з'ясувати суспільно-політичні ситуації та обставини життя письменника, що зумовлювали появу того чи іншого твору, злободенність його ідейно-тематичного змісту для нашого сучасника, розробляти методику, яка викликала б співпереживання цього змісту читачем, чи то малою дитиною, школярем чи то дорослим.

У контексті становлення національної свідомості опитувані роблять наголос на потребі в І. Франкові як джерелі мотивації процесів становлення національно сві-

домої особистості, її ставлення до інших людей і суспільства загалом. Аналіз відповідей на запитання анкети показує, що ці процеси знаходять свій вияв у тому, що вивчення спадщини І. Франка має відбуватися на всіх рівнях і впродовж усього життя. До того ж таке вивчення, на їх тверде переконання, повинне спрямовуватися на формування національної свідомості й національної громадянської та суспільно-політичної позиції кожного громадянина України. «На особистому рівні маємо усвідомити, хто ми є насправді», – пише бухгалтер із Полтавської області (37 років, неповна вища освіта). Для цього, наголошує студент із Харкова (18 років), потрібно ще з дитинства на прикладах життя і творчості Т. Шевченка та І. Франка, під час вивчення української літератури загалом, виховувати повагу «до національної культури, національних цінностей, щоб у майбутньому кожен громадянин був патріотом своєї держави», а держава, зазначає старший лаборант (27 років, вища освіта, Вінниця), повинна підтримувати видавництва у їх намаганнях якнайбільше видавати твори Каменяра і робити їх доступними для широких кіл читачів. Цими самими проблемами перейнята і відповідачка з Вроцлавського університету (фах та освіти не зазначено, 27 років, Польща). Вона, зокрема, пише: «Твори Т. Шевченка та І. Франка мають бути в кожній українській родині, в кожній українській хаті. Кожному з нас треба зберігати прив'язаність до своєї мови, Батьківщини, звичаїв українського народу, до української літератури, насамперед, творчості Т. Шевченка та І. Франка. Держава ж повинна дбати про формування на цих підставах національної свідомості українців». Турбує це й продавця (30 років, неповна середня освіта) зі Скадовська Херсонської області. На жаль, сьогодні розв'язанню цих проблем держава приділяє ще зовсім і зовсім мало уваги. Скажімо, найґрунтовніша в історії франкознавства десятитомна біографія «Іван Франко», авторами якої є Р.Горак та Я. Гнатів, видана зовсім малим накладом і залишається недоступною не те що широкому читацькому загалові, а й фахівцям із історії української літератури. Її не знайти в масових, шкільних та університетських бібліотеках. Ось тут держава й мала б подбати про її перевидання, про документальний кіносеріал на її основі, про дешеве видання збірника раніше заборонених творів письменника й ученого, яке стало б доступним широкому читацькому загалові, про «Франківські читання» на Українському радіо тощо, й у такий спосіб донести ідеї, життєві принципи та ідеали І. Франка, розуміння ним мети, смислу та цінності життя до якнайширших верств і прошарків українського суспільства, формуючи на цих підставах їх національну свідомість і національну громадянську та суспільно-політичну позицію [1].

Цілеспрямованість, здоровим критичним мисленням, виразною громадянською позицією позначені й зміни в національній свідомості наших сучасників, пов'язані з утіленням ідей І. Франка на рівні взаємин особи з сучасним українським суспільством та особливостями їх подальшого становлення і розвитку. Кінцевою метою в такому разі є повернення до першовитоків усього укладу нашого національного життя, у досягненні якої житттю і творчості І. Франка відводиться винятково важлива роль. Так, викладач із Вінниці (40 років, вища освіта) вважає необхідним розробити довгострокову державну програму відродження національної тожсамості, втіленням якої були і є Т. Шевченко та І. Франко, духовного розвитку нації на підставі культу національних ідейних, історичних, освітніх та інших цінностей, важливою складовою яких була б їх спадщина. Для цього, як пропонують студент із Сум (18 років), студентка з Івано-Франківська (19 років), учитель зі Львівщини (44 роки, Дрогобицький район Львівської обл., вища освіта), необхідно ввести курси з історії української літератури у всіх вищих навчальних закладах, адже в них навчаються не лише майбутні спеціалісти, а й державні та політичні діячі, які мають бути обізнаними з найвидатнішими явищами і постатями української літератури та культури й Т. Шевченка й І. Франка зокрема. До того ж вивчення цих явищ та постатей, на тверде переконання студента з Сум (18 років), повинне ґрунтуватися на дійсних

фактах, без будь-яких спотворень, заідеологізованости та тенденційности. Той самий І. Франко повинен постати живою людиною з усіма своїми додатними рисами характеру, життєвими принципами, ідеалами та суперечностями, що приховувати-ме в собі більшу зацікавленість його життям і творчістю, дасть змогу винести з них більше корисного і повчального для духовних спрямувань у формуванні та становленні кожного з нас як яскравих і неповторних національних особистостей.

Важливо зауважити й ще одну деталь. Учасники проведеного опитування ставлять високі вимоги до державних та політичних діячів, керівництва держави на найвищому рівні щодо знання класиків української літератури та формування на підставах їх життя і творчости національної свідомости наших сучасників. Наприклад, культпрацівницю з Ужгорода (*49 років, вища освіта*), учителя з Києва (*36 років, вища освіта*) обурило факт безкультур'я тодішнього президента В. Януковича, який не знає, представником якої національної літератури є той чи інший письменник. Відтак вони вважають, що такі люди не гідні обіймати високі державні посади, а таку владу потрібно замінювати іншою, висококультурною і національно свідомою.

Важливою проблемою залишається й утвердження І. Франка в національній свідомости українців, популяризація його творчости за межами нашої країни. Така робота сприяє зміцненню зв'язків представників українського зарубіжжя із землею їхніх батьків, дідів і прадідів, відчуття того, що українці всього світу – один великий Український Рід. Окрім того, це один зі способів відкриття світові І. Франка, української історії, літератури та культури, України загалом. Скажімо, у 1981 році українці Бразилії видали окремою книжкою українською та португальською мовами цикл його поезій «До Бразилії» [12]. Свято беруть пам'ять про І. Франка й українці Австралії. У недільних школах, у колі родин, на сторінках газет «Вільна думка», «Церква і життя» тощо вони ознайомлюються з його творчістю. Зі здобуттям Україною незалежности стали можливими й відвідини землі своїх предків. Зворушливою виявилася, наприклад, в липні 2013 року зустріч гостей із далекого континенту з учнями та вчителями Дрогобицької ЗОШ № 1 ім. І. Франка, що співпрацює з Братською «Рідною школою» ім. Андрея в Сідней. Близько 40 учителів, учнів та батьків, які приїхали з Австралії, в Дрогобичі зустрічали хлібом-сіллю. У школі відбулася святкова академія «На відстані душі». Після виступів юних дрогобиччан діти зі Сіднею співали українських пісень, читали поезії про українську мову, танцювали. Нерідко після таких візитів австралійські українці докладніше дізнаються про свій родовід, своїх предків в Україні. Так було й цього разу. Незабутні враження залишили в гостей з Австралії й відвідини рідного села І. Франка Нагуевичів [13]. У свою чергу, газета «Вільна думка» 2014 року опублікувала статтю львівського дослідника С. Пилипчука «Завжди актуальний Іван Франко». Того ж року її опублікував і літературно-мистецький та публіцистичний журнал Співки українських письменників Словаччини «Дукля». Так, українці Австралії та Словаччини одержали цікаву інформацію для культурно-просвітницької роботи в країнах свого мешкання. Усі, хто підтримує зв'язки з українцями за кордоном, також мають надсилати своїм знайомим твори І. Франка, інших українських письменників та літературу про них, тощо і тим самим зміцнювати їх зв'язки з рідною землею на підставах наших національних духовних цінностей, а відтак і пропагувати ці цінности з поміж представників інших націй у цілому світі.

Усе вищенаведене переконливо засвідчує, що в орієнтаціях наших сучасників на призначення життя і творчости І. Франка в нашому історичному поступуванні, виявляється спадкоємність поколінь, їх суспільно-політична зрілість, загострене відчуття свого громадянського обов'язку перед прийдешніми поколіннями нашого народу, новий рівень їх піднесення за обставин незалежної України.

Інтелект, духовний світ, розуміння мети, смислу та цінности життя, громадянська, суспільно-політична діяльність, життєвий і творчий шлях І. Франка загалом

стали для цілих поколінь його сучасників і нащадків взірцем досконалости української людини, в якому вони завжди відчували гостру потребу як джерелі власного становлення і зростання. Так було за часів Австро-Угорщини, так було за часів самодержавної царської Росії, так було і за часів Советського Союзу. Політика національного гноблення в цих імперіях була спрямована на повне національне винародовлення українців, на другосортність їх становища в повсякденному житті та суспільстві загалом. І в цей час саме І. Франко, син сільського коваля, який став одним із ідейних та духовних провідників нації, для мільйонів українців залишався прикладом того, як можна зберегти себе і націю навіть за найнесприятливіших обставин. Його безкомпромісність із будь-якими проявами зневіри в собі, проявами занепадництва, самоошуканства чи то пристосуванства до ворожих українцям властей стали своєрідною запорукою від дворушности, гартували характери, силу волі, виводили на шлях боротьби з усім супротивним українському національному поступуванню, на шлях боротьби за свою майбутню долю і долю української нації. І. Франко не знав отого нікчемного самоошуканства, «погрожування пальцем у чоботі», про яке говорив Є. Маланюк. Він завжди йшов проти рожня і плив супроти ворожих українцям хвиль суспільно-політичного життя, всі свої сили віддавав майбутньому свого народу. Тим самим служив своєрідним оберегом, ідейним і духовним щитом перед відступництвом, запроданством і зрадою, нерідко мучив і мучить докорами сумління тих, хто бодай намагався стати на той ганебний шлях, займав патріотичну позу, але насправді патріотом не був лиш самому собі здавався таким, повертав їх із того шляху і помножував таким чином лави борців за свободу і волю.

Висновки та перспективи. Ідеї, життєві принципи, ідеали та переконання І. Франка – живлюще джерело національного відродження і на сучасному етапі становлення української державности. Для наших сучасників вони – благодатний ґрунт не лише для загоєння понівеченого юдобільшовизмом та його пристосуваннями ідейного, духовного та суспільно-політичного організму нації, а й для його оновлення, повноцінного становлення і розвитку на своїх природних національних підставах, для протистояння будь-яким згубним впливам на процес цього становлення і розвитку. Йти шляхом мук, страждань, стійкості й мужности, послідовної відданості І. Франка своєму народові до остаточної перемоги цих ідей, життєвих принципів, ідеалів та переконань – такий морально-етичний вибір значної частини наших сучасників, і в цьому вони вбачають мету, смисл і цінність свого життя, основу національного поступу й утвердження як рівноправної нації у світовій спільноті.

1. *Опитування мешканців України* // Архів автора.
2. *Антонич Б.-І.* Пісня про незнищенність матерії : поезії / Богдан-Ігор Антонич ; [упоряд., вступ. ст. та приміт. Д. В. Павличко]. – Київ : Рад. письменник, 1967. – 451 с.
3. *Василяшко І.* Іван Франко в Чернівцях / Іван Василяшко // Спогади про Івана Франка : зб. / упоряд. О. Дей. – К. : Дніпро, 1981. – С. 345–352.
4. *Горак Р.* Іван Франко / Роман Горак, Ярослав Гнатів ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Львів. літ.-мемор. музей І. Франка. – Львів : Вид. центр ім. Івана Франка, 2000–2009. – Кн. 10, ч. 1 : Quo tendis. Ч. 1 : Відхід. – 2009. – 434 с.
5. *Іванчук А.* Іван Франко в Тарасівці / Антін Іваничук // Спогади про Івана Франка : зб. / упоряд. О. Дей. – К. : Дніпро, 1981. – С. 203–211.
6. *Лизанівський І.* Два роки з Іваном Франком / Іван Лизанівський // Спогади про Івана Франка : Зб. / упоряд. О. Дей. – К. : Дніпро, 1981. – С. 332–344.
7. *Львовский* государственный литературно-мемориальный музей Ив. Франко. Книга отзывов посетителей музея Ив. Франко за 1940–1946 гг. – Фонд № (немає). – Описание № 1. – Ед. хр.8. – Связка № 1.
8. *Маланюк Є.* Франко незнаний / Євген Маланюк // Книга спостережень : Статті про літературу. – К. : Дніпро, 1997. – С. 187–194.
9. *Микиша М.* Мої спогади про Івана Франка / Михайло Микиша // Спогади про Івана Франка : зб. / упоряд. О. Дей. – К. : Дніпро, 1981. – С. 336–344.

10. Салига Т. ...І той вогонь, що не згаса...: Маланюкознавчі студії : моногр. / Тарас Салига. – Ужгород : Гражда, 2013. – 448 с.

11. Іван Я. Франко – перший в історії українського народу міжнародний ювіляр (1856 – 27 серпня 1956) // Україна і світ : унікальна колекція матеріалів про взаємозв'язки Української РСР з іншими народами. – Документи №№ 1–243. – С. 1–318. – Т. I. Листування.

12. Франко І. До Бразилії / Іван Франко. – Парана : Прудентопіль, 1981. – 47 с. (Видання Товариства друзів української культури)

13. Школу № 1 ім. І. Франка м. Дрогобича відвідали нащадки дрогобичан з далекої Австралії [Електронний ресурс] // Інтернет-газета «Дрогобицьке земляцтво». – Режим доступу : http://drohobychanyn.io.ua/s413606/shkolu_1_im_i.franka_m.drogobicha_vidvidali_nashchadki_drogobichan_z_dalekoe_avstralie. – Дата доступу: 03.06.2026.

14. Шлемкевич М. Галичанство / Микола Шлемкевич. – Нью-Йорк ; Торонто : Ключі, 1956. – 120 с.

UDC 007 : 821.161.2 : 316.653 : 159.922.4

Ivan Franko: Dialectics presence in ukrainian national consciousness

Vertiy Oleksii, D.Sc. (Philology),

Institute Franko Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine; e-mail: oleksiy.vertiy@gmail.com.

The Franko dialectic of national consciousness of Ukrainians during the second half of the nineteenth – early XIX–XXI century on the foundations of life, creativity and social and political activities of I. Franko are examined in this article. Based on the memoirs, letters, archival materials the impact of his ideas on the growth and formation of social, civil and political actions in the different social groups in Ukraine and abroad is shown.

Key words: national, consciousness, idea, honor, dignity, succession.

Иван Франко: диалектика присутствия в национальном сознании украинцев

Вертий Алексей

В статье впервые в украинском франковедении исследуется диалектика формирования национального сознания украинцев в течение второй половины XIX – нач. XXI веков на основании жизни, творчества и общественно-политической деятельности И. Франко. На основе воспоминаний, писем, архивных материалов, данных анкетного опроса показано влияние его идей на рост и становление социальной, общественной и политической деятельности представителей различных общественных пластов и слоев как в Украине, так и за рубежом.

Ключевые слова: национальный, сознание, идея, честь, достоинство, преемственность.

1. *The survey of residents of Ukraine* // Author archive.

2. *Antonych B.-I. Pisnia pro neznyshchennist materii : poezii / Bohdan-Ihor Antonych ; [uporiad., vstup. st. ta pryimt. D. V. Pavlychko].* – К. : Rad. pysmennyk, 1967. – 451 p.

3. *Vasylyashko I. Ivan Franko in Chernivtsi / Ivan Vasylyashko* // *Memories of Ivan Franko : compilation / uporiad. O. Dei.* – К. : Dnipro, 1981. – P. 345–352.

4. *Horak R. Ivan Franko / Roman Horak, Yaroslav Hnativ ; Lviv. nats. un-t im. I. Franka, Lviv. lit.-memor. muzei I. Franka.* – Lviv : Vyd. tsentr im. Ivana Franka, 2000–2009. – Kn. 10, ch. 1 : Quo tendis. Ch. 1 : Vidkhid. – 2009. – 434 p.

5. *Ivanchuk A. Ivan Franko in Tarasivka / Antin Ivanchuk* // *Memories of Ivan Franko : compilation / uporiad. O. Dei.* – К. : Dnipro, 1981. – P. 203–211.

6. *Lyzanivskiy I. Two years of Ivan Franko / Ivan Lyzanivskiy* // *Memories of Ivan Franko : compilation / uporiad. O. Dei.* – К. : Dnipro, 1981. – P. 332–344.

7. *Lvovskiy gosudarstvennyiy literaturno-memorialniy muzey Iv. Franko. Kniga otzyvivov posetiteley muzey Iv. Franko za 1940–1946 gg.* – Fond # (nemaE). – Opis # 1. – Ed. hr. 8. – Svyazka # 1.

8. *Malaniuk Y. French unknown / Yevhen Malaniuk* // *Knyha sposterezhen : Statti pro literaturu.* – К. : Dnipro, 1997. – P. 187–194.

9. *Mykysha M. My memories of Ivan Franko / Mykhailo Mykysha* // *Memories of Ivan Franko : compilation / uporiad. O. Dei.* – К. : Dnipro, 1981. – P. 336–344.

10. Салига Т. ...І той вогонь, що не згаса...: Маланюкознавчі студії : монографія / Тарас Салига. – Ужгород : Гражда, 2013. – 448 с.

11. *Ivan Ia. Franko* – pershyi v istorii ukrainskoho narodu mizhnarodnyi yuviliar (1856 – 27 serpnia 1956) // Ukraina i svit : unikalna kolektsiia materialiv pro vzaiemozv'iazky Ukrainskoi RSR z inshymy narodamy. – Dokumenty №№ 1–243. – P. 1–318. – Т. I. Lystuvannia.

12. *Franko I.* Para o Brasil / Ivan Franko. – Parana : Prudentopil, 1981. – 47 s. (Vydannia Tovarystva druziv ukrainskoi kultury).

13. *Shkolu № 1 im. I. Franka m. Drohobycha* vidvidaly nashchadky drohobychan z dalekoi Avstralii [Elektronnyi resurs] // Internet-hazeta «Drohobytske zemliatstvo». – Rezhym dostupu : http://drohobychanyn.io.ua/s413606/shkolu_1_im._i.franka_m.drogobicha_vidvidali_nashchadki_drogobichan_z_dalekoe_avstralie. – Data dostupu: 03.06.2026.

14. *Shlemkevych M.* Halychanstvo / Mykola Shlemkevych. – New York ; Toronto : Kliuchi, 1956. – 120 p.

Стаття надійшла до редакції 09.08.2016.

УДК 007 : 304 : 001

ПОЛІТИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ ІВАНА ФРАНКА ЩОДО ПРОБЛЕМАТИКИ СУСПІЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ У ПРОЦЕСАХ НАЦІОНАЛЬНОГО УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

БУХТАТИЙ Олександр,

канд. наук держ. упр., доц.,

Головний департамент інформаційної політики Адміністрації Президента України, 01220, м. Київ,
вул. Банкова, 11, e-mail: bukhtatyi@ukr.net

У статті досліджуються питання формування і розвитку політико-філософських поглядів Івана Франка щодо проблематики суспільних комунікацій у процесах українського національного відродження, розглянуто проблематику ролі й значення комунікаційних відносин у національних державотворчих процесах та існування взаємозв'язку між боротьбою за державну незалежність України й утвердженням права на свободу слова, ролі засобів масової інформації, освіти та міжкультурних комунікацій. Визначається, що позиція Івана Франка щодо недоторканності особи, свободи слова, друку, зборів, віровизнання, національної мови, як основних прав кожного громадянина, кожної людини, які мають бути недоторканні для кожної адміністративної або політичної влади, стала предтечею сучасних європейських демократичних стандартів у галузі основоположних прав і свобод людини.

Ключові слова: франкознавство, свобода преси та слова, просвіта, міжкультурна комунікація.

Вступ. На сучасному етапі розвитку українського суспільства очевидним є те, що де-факто ми й досі в практиці державного управління та суспільного життя залишаємося в полоні артефактів, домислів та міфів доби «бездержав'я», коли український народ було розірвано між різними імперіями та державами, національна самосвідомість перебувала на зародковому рівні. І до сьогодні наше суспільство гостро потребує усвідомлення своєї ролі, зрозуміння своїх історичних традицій, ретаврації та культивуваці наукових і культурних цінностей. Ці завдання ускладнюються низкою політичних, соціально-економічних, демографічних криз, а також військовою агресією з боку Російської Федерації, що нині переживає українське суспільство.

Крім того, непоодинокі маргалізовані та «ностальгуючі» заклики щодо необхідності перегляду і переосмислення «соціалістично-марксистської» сторінки нашої історії змушують нас звернутися до вивчення філософської, націєтворчої та світоглядної спадщини видатних українських науковців, літераторів, громадських діячів, чільне місце серед яких займає постать геніального вченого, літератора, видавця, журналіста – «українського Мойсея», «Каменяра» – Івана Франка (1856–1916 рр.), який передбачав, що «новий соціально справедливий устрій базуватиметься на якнайширшому самоуправлінні общин і країв, складених з вільних людей і поєднаних між собою вільною федерацією, що ґрунтується на солідарності інтересів. Зокрема наголосимо, що Франкове розуміння держави, ролі державного чиновницького апарату було важливою передумовою його вкрай негативного ставлення до ідеї диктатури пролетаріату» [1, с. 296].

Комплексний аналіз питання проблематики й становлення національного державотворчого руху та його форм потребує дослідження всіх складових життя суспільства, серед яких надзвичайно важливе місце займають праці видатних українських науковців, літераторів, філософів, особистостей, які нерідко нехтували своїми статками, а то й життям в ім'я розвитку українського суспільства та його державності.

© Бухтатий О., 2016

Одним із таких українських «прометеїв» був Іван Франко – патріот, поет, публіцист, видавець, науковець, журналіст, який у чи не найкритичніший період українського суспільства свій талант, сили та досвід спрямував на його пробудження та звільнення від багатовікового гніту темряви безграмотності, політичного гноблення та національного безправ'я.

Аналіз наукових досліджень і розробок вказує, що ще за життя І. Франка його постать була об'єктом прискіпливої уваги преси, політичних та громадських діячів його доби. Полеміка у тогочасній пресі, дискусії у листуванні та під час публічних виступів давали підстави для започаткування наукових розвідок у цьому напрямі, які продовжуються й до нині. Зокрема, праці та дослідження О. Колесси, М. Возняка, М. Гнатюка та М. Євшана, С. Смаль-Стоцького, М. Лозинського, В. Смоля, М. Легкого, В. Микитюка, Р. Голода, Р. Чопика, Б. Тихолаза та ін. започаткували та розвили окрему галузь українознавства – франкознавство. Крізь призму Франкової творчості автори досліджували концепцію національної літератури, впливу письменника на її становлення та подальшого розвитку. Запропоновані висновки та узагальнення аргументовано доводять про далекоглядність І. Франка, його політичну обізнаність, уміння знаходити правильні орієнтири у складні для нації історичні моменти.

Б. Тихолаз у статті «Іван Франко – Doctor Universalis (секрети успіху)» наголошує, що «Іван Франко – це рідкісний у світовому контексті й унікальний в українській історії приклад універсального генія – всебічно обдарованої й гармонійно розвинutoї творчої особистості, що реалізувала власний потенціал не в одній, а одразу в багатьох галузях культури». Автор зазначає, що «досі маловідомий Франко-вчений – автор численних наукових праць з історії та теорії літератури, літературної критики, методології та компаративістики, бібліографії, книгознавства, бібліотекознавства, мовознавства, перекладознавства, журналістикознавства, фольклористики, етнології, етнографії, культурології, мистецтвознавства, релігієзнавства, історії, економіки, соціології, статистики, правознавства, політології, педагогіки, психології, філософії, ба навіть описового природознавства» [5, с. 15–17].

В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко зазначають, що Франкове передбачення, що у майбутньому суспільстві мусить утвердитися справжнє народовладдя, реальна, а не формальна демократія. Головний спосіб здійснення народом своєї влади – це громади, які виконують свої функції управління суспільством: господарсько-економічну й культурно-освітню, судову. За соціалізму, на його думку, будуть забезпечені свобода кожної людини, цінність якої визначатиметься її здібностями й корисною працею [1, с. 297]. На жаль, цю тему часто використовували у політичних інтересах певних соціальних груп та прошарків. І. Макаровський зазначає, що «перешкоду чинили і чинять ті «дослідники», котрі на догоду певним політичним групам спекулюють ідейною спадщиною І. Франка. Досить таки помітно, що вчорашні франкознавці на загал вбачали найбільші чесноти письменника в пропаганді соціалістичних і марксистських ідей, сьогоднішні – у критиці та несприйнятті ідей» [4, с. 36].

Саме тому *мета і завдання статті* полягають у дослідженні політико-філософських учень Івана Франка щодо світоглядних орієнтирів та проблематики суспільних комунікацій у державотворчих процесах українського суспільства, крізь призму яких можна якнайповніше збагнути теоретичний вимір розвідок Франка-вченого, Франка-журналіста, Франка-видавця.

Очевидно, що, майстерно володіючи усним і писемним словом, І. Франко надавав особливе значення його поширенню серед народних мас, вкоріненню кращих зразків європейських знань та просвіти серед народництва, в ролі якого він розглядав трудящі маси. Зокрема у пролозі до своєї славетної філософської поеми «Мойсей» Франко закликає:

*«О, якби хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту блаженну
Вздоровлює й огнем живущим буха!»*

Тетяна Космеда наголошує, що Франко постійно здійснював культурологічні, краєзнавчі дослідження, робив журналістські спостереження, які є сьогодні корисними як для теорії, зокрема міжкультурної комунікації, так і для практики як ілюстрація теорії комунікації [3, с. 129].

Аналіз низки мовознавчих праць «Етимологія і фонетика в южноруській літературі» (1894); «Двоязичність і дволичність» (1905); «Причинки до української ономастики» (1906); «Літературна мова і діалекти» (1907) та ін. показують, зокрема, що Франко сформував і заклав на українських теренах наукові засади теорії й практики суспільної комунікації, а також пропонував моделі діалогічного зв'язку між українцями й представниками інших народів та цивілізаційних типів.

Результати й обговорення. На нашу думку, потрібно розпочати із загальноновизнаної аксіоми, що саме український народ Іван Франко розглядав як опору й рушійну силу його державності й зазначав, що «маса та народна є нині опорою Русі, а просвічена, з розбудженим самопізнанням національним, станеться непоборимою скалою» [15]. Визнаючи пріоритетність демократичного шляху українського державотворення у праці «Організація демократичної партії», Франко наголошує, що «головними органічними хибами давнішого демократичного сторонництва було поперед усього невироблення суспільної програми поза загальне бажання «піднесення добробуту всіх верств народних», далі занадто загальне і при тім занадто категоричне поставлення програми національної, а нарешті недостача внутрішньої організації» [11].

Ця криза «внутрішньої організації» полягала також у кризі суспільної комунікації, величезному розриві та діалогічним проваллям між українською інтелігенцією та народними масами. Зокрема, аналізуючи статтю «Застій української літератури», Іван Франко критикував своїх колег та зазначав, що «у інших, хоч і невеликих народів, кожний рік на зміну старим робітникам виводить нових, кожна важніша галузь духової праці має своїх спеціалістів, на кожному полі видно коли вже не відразу блискучі результати, то бодай щирі змагання, роботу, заходи. Між тим у нас, хоч і говориться і славиться о літературнім руху, о його виявленні і здвигненні, справа на ділі виглядає далеко не так принадно. А прецінь число писателів, засиляючих видання «Просвіти», є дуже обмежене, а по деяких предметах, котрих потребу підноситься вже довгі і довгі літа (як напр., розтолкування народів наших законів конституційних, популярний виклад економії суспільної, географії рідного краю і т. ін.) не тільки не можна дождатися удачних праць, але навіть жодних проб» [12]. У дослідженні «Молода Україна» він констатує, що віддалення інтелігенції від народу, його життя й інтересів було повне.

Крім того, потрібно відзначити, що Франко нищівно-критично ставився і до системи тогочасної народної освіти та освітян. Зокрема, у своїй статті «Погані вчителі» він зазначав, що «переважна частина гімназійних бібліотек по провінції відзначається поперед усього блискучою недостачею всяких руських книжок, джерел, підручників, по котрим би учитель, знайомий з науковим методом, міг будь-хто познайомитись з предметом, досі чужим для нього, щоб ученики з його лекцій не виходили таки зовсім впорожні» [17].

Такий критичний стан Франко пов'язував насамперед із недолугою політикою російського самодержавства, зокрема, аналізуючи, діяльність російських університетів, він зазначав, що «Імператор Павло з страху перед революцією скасував багато приватних друкарень в Росії і дозволяв друкувати тільки такі твори, які не були супротивні релігії і моралі. 1799 р. у Росії заборонено всі книжки, видані під впливом французької революції. 1800 р. заборонено всі закордонні книжки і навіть ноти, ні один опозиційний голос не смів порушити цвинтарний спокій деспотизму» [19].

У вже згаданій нами «Молодій Україні» Франко характеризує другу половину 70-х рр. ХІХ ст. як «добу важкого упадку нашої національної ідеї. Нове десятиліття почалося під дуже сумними знаками. На Україні українське слово, прибите урядовим обухом, бачилось, завмерло зовсім. Коли про людський соромі пропускала цензура дещо по українськи, так то хиба крайні нісенітници в роді віршів якогось Шибитька» [13, с. 7].

Чітка громадянська позиція І. Франка простежується на сторінках його статті-рецензії на радикально революційну працю Ю. Бачинського «Україна Irredenta», де відверто констатується, що «московська «плеть» була так само дошкульна, як польська нагайка, та тільки гнала українську націю не на шлях поступу до цивілізації, а в безодню темноти й застою. От тим-то не диво, що свідомість національна і політична серед мас українського народу падає, що обсяг його інтересів звужується до границі власної хати, власної громади, що розуміння державного устрою стається так само міфологічне, як релігія, як примітивне розуміння природи» [9].

Тому зовсім не дивують висновки І. Франка у статті «Шкідливість москвофільства», в якій він із жалем констатував, що «от і зійшли ми справді на посміховище народів. Коли інші, числом слабші слов'янські племена брались совісно за управу рідної своєї літератури і спільними силами довели до істинно дивних результатів, ми, мов закам'янілі, все стоїмо на однім місці, беспорядні, немічні, розбиті, висміяні! А безсильні станути супроти чужинецького напору, ми ще кинулись самі на себе, борючись за поодинокі букви і слова, добачаючи в тих буквах і словах не якийсь засіб до цілі, але саму ціль – єдиний і найвищий ідеал!» [20]. Без марнославства та пустослівної риторики в бік тогочасного українства Франко зауважував, що «ані німці, ані поляки не мають так багатой, високогуманної, живої і справді національної, а для студіум гімназійного (саме як введення і взірці літератури артистичної) зовсім придатної усної народної словесності, пісень і оповідань історичних, малюючих 1000-літню минувшість нашого народу, його безчисленні невгоди, погляди і змагання» [20].

Досліджуючи питання природи й розвитку українського націоналізму та протиставляючи його революційним течіям у Росії, Франко зазначав, що «головне лихо українського діла в Росії лежить тепер в браку політичної волі, то все-таки, любуючись в голосних і доволі фразистих наріканнях на деспотизм, досі ані разу не зняли речі про те, що треба робити українцям, щоб повалити той деспотизм і здобути політичну волю. Національна література, штука і т. і. мусить же бути впливом живої потреби нації і заспокоювати ту потребу. Нація, котра помирає з голоду, в котрій 90 % людей не вміє ні читати, ні писати і не має де-facto ніякої політичної волі, – така нація потребує хліба, азбуки і конституції; театрами, концертами національними, романами й поезіями дуже мало їй можна прислужитися» [7].

Разом із тим у праці «З поля нашої науки» Іван Франко робить відвертий висновок про те, що «поле нашої науки таке ще тісне і так слабо управлене, що огляд усього, що на ньому появляється, особливо коли виключити літературу популярну, не може забрати багата місця. Та проте, здається мені, він може бути не без пожитку вже хоч би тим, що, зводячи в купу все те, що у нас робиться наукового, вкаже хоч негативно на ті широкі ниви, на котрих нічого не робиться; далі критичний огляд зробленого покаже його добрі і злі боки, з погляду на методу, як і з погляду на провідні думки, а вкінці огляд такий мусить з зрозумінням інтересів і потреб нашої суспільності доходити й до позитивних сказівок, як вести далі наукову роботу» [11].

Однак філософ передрікав, що «хоч як шаленіло самодержавство, воно не змогло вбити науку, яка в Росії стала втіленням прагнення свободи, надії на кращий час» [19]. Т. Трачук, досліджуючи питання витоків української науки про журналістику, зробила висновок, що саме І. Франко виробив певні теоретичні засади функціону-

вання журналістики, на прикладі описів найбільш помітних періодичних видань в українській журналістиці XIX ст. запропонував канон дослідження історії газет і журналів. Він був першим, хто подивився на історію української журналістики як на історію цивілізації нашого народу [6].

Так, у праці «Наука для українського народу» ми знаходимо франківський висновок, що «популярні часописи належать у нас до тих, котрі найпильніших мають читателів; популярні книжечки розходяться тисячами; ба, навіть початки самостійних народних організацій в цілях наукових і політичних повстають і ростуть перед нашими очима. Говоримо тут о читальнях сільських і міщанських, о котрих повстанню і розвою часописи наші раз у раз доносять з всіх кінців нашого краю. Це в наших обставинах так характеристичний і так безмірно важний для нашої будучини, що вартості його і перецінити не можна. Показує він, що не тільки цікавість до науки і до знання збудилася в нашій народі, але також і той дух спільності, дружності і асоціації, той дух – працювати згідно єднальними силами, котрий є першою ознакою і необхідною умовою сильного життя і розвою кожного народу [14].

Саме Франко закликав представників української творчої інтелігенції, політичних та громадських діячів до запровадження нового типу суспільних комунікацій – міжкультурної та просвітницької і проголошував: «закладаймо читальні, організуймо політичні товариства, товариства для забави, для співу, для театральних аматорських представлень, робімо все, що може зближати людей до людей, будити між ними почуття спільності і почуття сили, лежачої в тій спільності» [14]. А також зауважував: «Щоденні видавництва служать щоденним, громадським та політичним інтересам і завсігди будуть і мусять бути в руках фахових журналістів, політиків чи репортерів; письменники, літератори і вчені тут або зовсім не показуються, або гостять дуже рідко» [13, с. 101].

Національно-державницькі ідеї І. Франка є органічною частиною його ідеології. У статті-рецензії «Ukraina irredenta» Франко «доказує, що Україна <...> мусить швидше чи пізніше статися самостійною державою, витворити свою літературу і штуку, українізувати всі різnorodні елементи на своїй території, а бодай скупити їх довкола спеціальних українських інтересів економічних» [21, с. 553]. Як зазначає І. Макаровський, за змістом ця ідеологія, яку сповідував Іван Франко, є прогресивною, національно-демократичною і світською; за методом обґрунтування своїх провідних ідей – раціональною [4, с. 82]. Зокрема, у дослідженні «Галицьке українофільство» І. Франко, полемізуючи з тодішніми українофілами, ставив запитання й одразу відповідав: «а що таке раціоналізм, який так само страшний авторові? Це прагнення, щоб нашими думками і діями керував розум» [10].

Для нас становить інтерес той факт, що саме Франко у 1881 р. дослідив правове становище української літератури в Російській імперії. А це, потрібно зазначити, був час дії Емського указу (1876 р.), яким обмежувалося використання української мови у публічній сфері.

Як видавець та журналіст він чітко розумів, що заборона російським царизмом українського друкованого слова спричинила те, що майже все українське друковане письменництво цього періоду поширювалось у рукописному вигляді. Заборона друкованого слова, що фактично й здійснило європейський ренесанс, не могла сприяти відродженню українського суспільства. Духовна, гумористично-сатирична і бурлескно-травестиційна поезія, шкільна драматургія та інтермедії, мемуарно-історична проза – все залишилося в рукописах, доходило до читачів у незначній кількості списків. У дослідників складається враження, що письменники навіть не намагалися друкувати свої твори, цілком мирилися з рукописною традицією. Не уникли цієї долі й інші українські мислителі, вчені та дослідники. Причому цензорів не хвилювало, чи були вони лібералами, чи консерваторами, а чи просто вченими, для яких політика була мало цікавою взагалі.

Франко зазначав, що юридичний статус українського письменства в Росії у 1880 рр. виглядав так:

1. Не можна видавати українських книжок релігійного, популярно-наукового та педагогічного змісту.

2. Не можна друкувати українських книжок наукового змісту.

3. Не можна привозити до Росії без окремого дозволу головного відомства у справах преси жодних українських книжок, брошур і часописів, надрукованих за межами Росії.

4. Не можна нічого друкувати іншим правописом, за винятком: а) історичних документів і пам'яток – правописом оригіналу; б) словників, белетристики і музичних нот російським правописом або тим правописом, що використовувався в Україні не пізніше ніж у XVIII ст.

5. Не можна виголошувати будь-яких лекцій чи рефератів українською мовою.

6. Не можна існувати театрам суто українським (українське товариство, драматичні трупи мусять поруч із українським твором грати також російський).

7. Навіть усе те, що не є забороненим, може друкуватися тільки за умови, тобто лише тоді, коли головне відомство у справах преси в Петербурзі визнає рукопис як такий, що подається до друку.

8. Вистави українських драм можливі також лише за умови, тобто тоді, коли генерал-губернатор за кожним разом дасть дозвіл [18].

З іншого боку, Франко, незважаючи на загрози політичних гонінь, фінансових нестатків та критиканства, сміливо й відверто вступався за своїх побратимів, учителів та учнів. Силу свого слова, авторитет та принциповість він протиставляв архаїчним догмам та новоденним віянням.

Зокрема, аналізуючи редакційну політику закордонного журналу «Свободная Россия» (1888–1889 рр., Женева), І. Франко декларує тезу, що «недоторканість особи, свобода слова, друку, зборів, віровизнання, національної мови, право подавати в суд чиновників і т. п. – це основні права кожного громадянина, кожної людини, безперечна власність кожного члена суспільства і як такі вони мають бути недоторкані для кожної адміністративної або політичної влади» [8]. Сьогодні ми можемо констатувати, що ці вимоги увійшли до міжнародної практики основоположних прав людини й громадянина, схвалених у 50-х рр. минулого сторіччя Радою Європи.

Проте на той час це були революційні тези, і, як зазначав сам Франко, «схваляючи щирі прагнення до самоврядування і до задоволення на цьому ґрунті всіх національних вимог, мусимо, однак, підняти питання, чи дійсно ці вимоги можна задовільнити і гарантувати при збереженні теперішніх державних рамок, і чи ті «рамки» самі собою не стануть великим тягарем для тих, які собі їх найменше прагнули б» [8].

Автор політологічної праці «Україна irredenta» («Україна уярмлена»), де було порушене питання Держави Україна (1896), Юліан Бачинський зазначав, що українська ідея набере реального змісту, коли вона ґрунтуватиметься не лише на національній, а й на економічній основі «уся робота в тому напрямі не повинна обмежуватися лише до простого вказування на національну відмінність українського народу, – національна відмінність, сама по собі, ще нічого не вирішує, – але опиратися вона повинна передусім на суперечностях економічних, які існують на території Росії, що утворилися внаслідок розвитку капіталізму, а головне, на вказуванні на ті економічні суперечності, які існують між Україною та рештою Росії і на наслідки, які виходять з того для культурного розвитку України. В такій формі має вестися пропаганда думки про політичну самостійність України» [2].

Як зазначає І. Макаровський, «політичним ідеалом І. Франка була українська самостійна держава національної демократії у формі народної республіки, з вищим народно-представницьким органом, що вибирається на основі всезагального

виборчого права. Народ на місцях (через самоврядні громади) повинен брати безпосередню участь в управлінні державою, а в центрі – через вибраних ними представників» [4, с. 82]. І. Франко наголошував: «а раз відчута буде – у кого з національних, у кого з економічних причин – потреба політичної самостійності України, то справа ся ввійде на порядок денний політичного життя Європи і не зійде з нього, поки не відбудеться» [21, с. 556]. Вільна, велика, незалежна, політично самостійна Україна – одна, нероздільна від Сяну по Кавказ!» – простежується у пролозі до філософської поеми «Мойсей», зверненому до українського народу (датовано 20 липня 1905 р.):

*Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, вперешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі [т. 5, с. 214].*

Висновки та перспективи. Наша розвідка щодо усвідомлення ролі й значення світоглядних орієнтирів та проблематики суспільних комунікацій в державотворчих процесах українського суспільства у працях Івана Франка, дає підстави зробити висновок про існування тісного взаємозв'язку між боротьбою за державну незалежність України та утвердженням права на вільне слово та свободу інформації. Згадаймо, що у передмові до книги І. Франка «Сотворення світу» наводяться такі слова Великого Каменяра: «Пам'ятайте, мої друзи, – говорив він, – ширіть скрізь і все правду і ніщо більше як правду. Бо хоча Правда зразу усім гірка, так все-таки згодом вона скрізь бере верх й стає солодкою спасителькою людства».

Свобода слова, більше того – свобода українського слова, яку ми розглядаємо в сенсі «державницького слова», а не слова на мові певної національності, є саме тим наріжним каменем, що об'єднує всі історичні етапи формування та існування Української Держави.

Напрями подальших досліджень є похідними від аксіоми, що, вивчаючи питання проблематики суспільних комунікацій в державотворчих процесах українського суспільства, ми повинні брати до уваги певну множину аспектів, релевантним із яких є саме Франкова раціональність в ухваленні політичних рішень, що, у свою чергу, має ґрунтуватися на потенціалі та здобутках нашого наукового, культурно-освітнього базису та національної ідентичності.

1. Андрущенко В. П. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія / В. П. Андрущенко, Л. В. Губерський, М. І. Михальченко. – [вид. 4-те, випр. та доп.] – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 552 с.

2. Бачинський Ю. Україна irredenta / Ю. Бачинський. – Берлін : Видавництво української молоді, 1924. – 237 с.

3. Космеда Т. Теорія міжкультурної комунікації в проекції на особистість Івана Франка / Тетяна Космеда // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Львівський державний університет внутрішніх справ. – 2007. – Вип. 2. – С. 126–132.

4. Макаровський І. Національно-державницькі погляди Івана Франка : моногр. / Іван Макаровський. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. – 132 с.

5. Тихолаз Б. Іван Франко – Doktor Universalis (секрети успіху) / Богдан Тихолаз // «Вісник НТШ». – 2012. – № 47. – С. 15–19.

6. Трачук Т. А. До витоків української науки про журналістику [Електронний ресурс] / Т. А. Трачук. – Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1195>. – Дата доступу: 15.08.2016.

7. Формальний і реальний націоналізм [Електронний ресурс] / Іван Франко. – Режим доступу : <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1889/FormalnyjIRealnyjNacionalizm.html>. – Дата доступу: 15.08.2016.

8. Франко І. «Свободная Россия» [Електронний ресурс] / Іван Франко. – Режим доступу : <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1889/SvobodnajaRosyja.html>. – Дата доступу: 15.08.2016.
9. Франко І. UKRAINA IRREDENTA [Електронний ресурс] / Іван Франко. – Режим доступу : <http://www.ukrlit.vn.ua/lib/franko/14.html>. – Дата доступу: 15.08.2016.
10. Франко І. Галицьке українофільство [Електронний ресурс] / Іван Франко. – Режим доступу : <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1885/GalyckeUkrainofilstvo.html>. – Дата доступу: 15.08.2016.
11. Франко І. З поля нашої науки [Електронний ресурс] / Іван Франко. – Режим доступу : <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1893/ZPoljaNashojiNauky.html>. – Дата доступу: 15.08.2016.
12. Франко І. Застій української літератури [Електронний ресурс] / Іван Франко. – Режим доступу : <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1884/KonechnistReformy/1.html>. – Дата доступу: 15.08.2016.
13. Франко І. Молода Україна. Провідні Ідеї і Епізоди / Іван Франко. – Вінніпег, 1920. – 105 с.
14. Франко І. Наука для українського народу [Електронний ресурс] / Іван Франко. – Режим доступу : <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1883/NasheTerperishnjePolozhennja/3.html>. – Дата доступу: 15.08.2016.
15. Франко І. Нашим приятелям [Електронний ресурс] / Іван Франко. – Режим доступу : <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1884/NashymPryjateljam.html>. – Дата доступу: 15.08.2016.
16. Франко І. Організація демократичної партії [Електронний ресурс] / Іван Франко. – Режим доступу : <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1888/OrganizacijaDemokrPartii.html>. – Дата доступу: 15.08.2016.
17. Франко І. Погані вчителі [Електронний ресурс] / Іван Франко. – Режим доступу : <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1884/KonechnistReformy/2.html>. – Дата доступу: 14.08.2016.
18. Франко І. Правове становище української літератури в Росії [Електронний ресурс] / Іван Франко. – Режим доступу : <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1895/PravoveStanovyscheUkrLit.html>. – Дата доступу: 15.08.2016.
19. Франко І. Університети в Росії [Електронний ресурс] / Іван Франко. – Режим доступу : <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1887/UniversytetyVRosiji.html>. – Дата доступу: 15.08.2016.
20. Франко І. Шкідливість москвофільства [Електронний ресурс] / Іван Франко. – Режим доступу : <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1884/KonechnistReformy/3.html>. – Дата доступу: 15.08.2016.
21. Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008 – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – 832 с.
22. Якимович Б. Книга, просвіта, нація: Видавнича діяльність Івана Франка у 70–80 роках XIX ст. / Богдан Якимович. – Львів : Місіонер, 1996. – 306 с.

UDC 007 : 304 : 001

Ivan Franko's politico-philosophical doctrines on the problematics of public communications in the ukrainian national revival processes

Bukhtaty Oleksandr, PhD (Public Administration),

Information Policy of Presidential Administration of Ukraine, 11, Bankova st., Kyiv, Ukraine, 01220, e-mail: bukhtaty@ukr.net

The issues of formation and development of Ivan Franko's politico-philosophical doctrines on the problematics of public communications in the Ukrainian national revival processes are examined in this article, the problematics of role and contribution of communicative relations in the national state formation processes and the presence of correlation between the struggle for a state independence of Ukraine and confirmation of the right to freedom of speech, role of the media, education and intercultural communications are presented. It is determined that Ivan Franko's stance on personal integrity, freedom of speech, press, assembly, religion, national language as the fundamental rights of every citizen, every person that must be untouched for each administrative or political power became the forerunner of modern European democratic standards in fundamental human rights and freedoms.

Key words: Franko studies, freedom of speech, education, intercultural communication.

Политико-философские взгляды Ивана Франко на проблематику общественных коммуникаций в процессах национального украинского возрождения

Бухатый Александр

В статье исследуются вопросы формирования и развития политико-философских взглядов Ивана Франко на проблематику общественных коммуникаций в процессах украинского национального возрождения, рассмотрена проблематика роли и значения коммуникационных отношений в национальных процессах и существования взаимосвязи между борьбой за государственную независимость Украины и утверждением права на свободу слова, роли средств массовой информации, образования и межкультурных коммуникаций. Позиция Ивана Франко в части неприкосновенности личности, свободы слова, печати, собраний, вероисповедания, национального языка как основных прав каждого гражданина, каждого человека, которые должны быть неприкосновенны для каждой административной или политической власти, стала предтечей современных европейских демократических стандартов в области основных прав и свобод человека.

Ключевые слова: франковедение, свобода печати и слова, просветительство, межкультурная коммуникация.

1. *Andrushchenko V.P.* Social philosophy. History, theory, methodology / Andrushchenko V.P., L.V. Guberskii, M. I. Myhalchenko. – [vyd. 4, vypr. ta dop.] – К. : Yurinkom Inter, 2016. – 552 p.
2. *Bachynskii Yu.* Ukraine irredenta / Yu. Bachynskii. – Berlin : Vydavnytvo ukrainskoi molodi, 1924. – 237 p.
3. *Kosmeda T.* Theory of cross-cultural communication from the point of view of the Ivan Franko personality / T. Kosmeda // Theory and practice of teaching Ukrainian as a foreign language. – Lviv State University of the interior affairs. – 2007. – Vyp. 2. – P. 126–132.
4. *Makarovskii I.* National-state points of view of Ivan Franko : monogr. / I. Makarovskii. – Ivano-Frankivsk : Vydavnycho-desainizkiy viddil ZIT of the Precarpathian National University of Vasyl Stefanyk, 2008. – 132 p.
5. *Tyholoz B.* Ivan Franko – Doktor Universalis (secrets of success) / B. Tyholoz // «Visnyk NTSH». – № 47. – 2012. – P. 15–19.
6. *Trachuk T.A.* To the beginnings of the Ukrainian science about journalism [Electronic resource] / T. A. Trachuk – Reference : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1195>. Accessed : 15.08.2016.
7. *Formal and regional nationalism* [Electronic resource] / Ivan Franko. – Reference : <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1889/FormalnyjIRealnyjNacionalizm.html>. Accessed: 15.08.2016.
8. *Franko I.* «Free Russia» [Electronic resource] / Ivan Franko. – Reference: <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1889/SvobodnajaRosсыja.html>. Accessed: 15.08.2016.
9. *Franko I.* UKRAINA IRREDENTA [Electronic resource] / Ivan Franko. – Reference : <http://www.ukrlit.vn.ua/lib/franko/14.html>. Accessed: 15.08.2016.
10. *Franko I.* Galizian ukrainofilstvo [Electronic resource] / Ivan Franko. – Reference: <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1885/GalyckeUkrajnofilstvo.html>. Accessed: 15.08.2016.
11. *Franko I.* From the field of our science [Electronic resource] / Ivan Franko. – Reference: <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1893/ZPoljaNashojiNauky.html>. Accessed: 15.08.2016.
12. *Franko I.* Depression in the Ukrainian literature [Electronic resource] / Иван Франко. – Reference : <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1884/KonechnistReformy/1.html>. Accessed: 15.08.2016.
13. *Franko I.* Young Ukraine. Leading ideas and episodes / Ivan Franko. – Vinnipeg, 1920. – 105 p.
14. *Franko I.* A science for Ukrainian people [Electronic resource] / Ivan Franko. – Reference : <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1883/NasheTeperishnjePolozhennja/3.html>. Accessed: 15.08.2016.
15. *Franko I.* To our friends [Electronic resource] / Ivan Franko. – Reference : <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1884/NashymPryjateljam.html>. Accessed: 15.08.2016.
16. *Franko I.* Organisation of the Democratic Party [Electronic resource] / Ivan Franko. – Reference : <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1888/OrganizacijaDemokrPartii.html>. Accessed: 15.08.2016.
17. *Franko I.* Bad teachers [Electronic resource] / Ivan Franko. – Reference: <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1884/KonechnistReformy/2.html>

18. *Franko I.* Legal state of the Ukrainian Literature in Russia [Electronic resource] / Ivan Franko. – Reference : <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1895/PravoveStanovyscheUkrLit.html>. Accessed: 15.08.2016.

19. *Franko I.* Universities in Russia [Electronic resource] / Ivan Franko. – Reference: <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1887/UniversytetyVRosiji.html>. Accessed: 15.08.2016.

20. *Franko I.* Bad influence of the moskvofilstvo [Electronic resource] / Ivan Franko. – Reference : <http://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1884/KonechnistReformy/3.html>. – Accessed: 15.08.2016.

21. *Franko I.* Additional books to the collected works in 50 volumes. / Rekol. : M. G. Zhulynskii (the head) and others. – К. : Nauk. dumka, 2008 – Т. 53: Literature, folclore, ethnographic and publicistic works, 1876–1895 / Red. tomu E. K. Nahlik. – 832 p.

22. *Yakymovych B.* A Book, an education, a nation: Publishing activities of Ivan Franko in the 70–80 years of the XIX ст. / Bohdan Yakymovych – Lviv : Misioner, 1996. – 306 p.

Стаття надійшла до редакції 26.08.2016.

УДК 007 : 821.161.2.09 І. Франко

НАЦІЄТВОРЧІ ІДЕЇ В ПУБЛІЦИСТИЦІ ІВАНА ФРАНКА: РОЛЬ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

ДЕРКАЧ Лариса,

канд. філол. наук,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, Україна, email: lesja76@ukr.net

У статті узагальнено ідеї націєтворення, сформульовані в публіцистичних творах Івана Франка, у контексті суспільно-політичної ситуації в Україні кінця XIX – початку XX ст., окреслено причини незреалізованості цих ідей та їх актуальності для сучасної української спільноти. Систематизовано основні завдання націєтворення, висловлені автором у публіцистичних текстах: формування національної ідентичності, просвітницька діяльність інтелігенції, розвиток освіти, науки, національної літератури, видавничої справи, покращання добробуту життя народу, розвиток громадянських прав і свобод українців, а також об'єднання зусиль різних верств українства для здійснення суспільно-політичних і культурних проєктів, матеріальна підтримка заходів, спрямованих на формування національної держави. В аспекті Франкової концепції розвитку нації обґрунтовано роль інтелігенції у справі національного піднесення та її відповідальність за досягнення чи недосягнення мети створення власної сильної держави.

Ключові слова: нація, національна ідентичність, націєтворчі ідеї, національна держава, інтелігенція.

Вступ. В історії української культури кінця XIX ст. постать Івана Франка є чи не найвиразнішою в аспекті активного обстоювання перспективи національної самореалізації України. Його публіцистика, а ще більшою мірою художні твори пронизані глибокою філософською рефлексією над національною ідеєю.

Певні аспекти творчості І. Франка вивчали І. Денисюк [3], М. Гнатюк, В. Корнійчук [6] та ін. Дослідження публіцистики, започатковані М. Возняком, В. Дмитруком, І. Курганським, доповнили Т. Бикова [1], В. Здоровега [5], Ф. Медвідь [9], М. Нечиталюк [10], О. Пахльовська [11], Г. Синичич [12], С. Хоменко [21], ін. Вагомим внеском у вивчення багатогранності постаті І. Франка є праця Я. Грицака про його політичні погляди [2] та О. Забужко про філософську рефлексію над національною ідеєю у творах автора [4]. Низка досліджень публіцистики І. Франка присвячена вивченню окремих ідейно-тематичних аспектів його публіцистики. Зокрема, у праці Т. Бикової йдеться про висвітлення в публіцистиці І. Франка особливостей розвитку національно-політичної самобутності Галичини рубежу XIX–XX ст. [1]. Ф. Медвідь досліджував публіцистику І. Франка в аспекті трактування ідеї національної самостійності [9]. Питання політичної самостійності України у творах автора аналізували Г. Синичич [12], С. Хоменко [21], ін.

Однак не систематизовано ті націєтворчі ідеї, висловлені у публіцистичних статтях І. Франка, що мали на меті сформувати національну ідентичність українців, але, на жаль, залишилися не освоєними й не усвідомленими його сучасниками, належно не поцінованими до кінця наступними поколіннями українців. Наше дослідження й має на меті узагальнити ідеї націєтворення, сформульовані в публіцистичних творах І. Франка, в контексті суспільно-політичної ситуації в Україні кінця XIX – початку XX ст., окреслити причини незреалізованості цих ідей та їх актуальності для сучасної української спільноти.

Методи дослідження. Здійснено аналіз низки публіцистичних текстів І. Франка з метою виокремити й узагальнити висловлені в них ідеї українського націєтворення як свідомої потреби національної самоорганізації, систематизувати їх в аспекті фор-

мулювання автором різних векторів національного будівництва та ролі інтелігенції в цьому процесі.

Результати й обговорення. У контексті національних культурних рухів XIX ст. суспільно-історичні погляди І. Франка є швидше закономірністю, ніж винятком. Адже в інтелектуальній атмосфері Європи під впливом французької націєтворчості в Німеччині, Італії, у народів Австрійської імперії викристалізуються окремі національні ідеї та рефлексії над ними. І. Франко належить до покоління інтелігенції, яка «взяла на себе головний тягар місії відродження розчленованої між двома імперіями України як специфічної духовної цілості новітнього, так би мовити, секулярного типу» [4, с. 19]. Це покоління сам І. Франко називав «Молодою Україною», підкреслюючи таким чином спорідненість із європейськими національно-визвольними рухами, на зразок згуртованої 1834 року «Молодої Європи», що об'єднала «Молоду Італію», «Молоду Німеччину», «Молоду Польщу» та ін. Це покоління української інтелігенції, за визначенням О. Забужко, франківського періоду, проголосило над-ідеєю своїх прагнень політичну незалежність України та формування української нації. І хоча «Молода Україна» з певних об'єктивних причин, пов'язаних із політичними реаліями, не стала загальнонаціональним рухом (оскільки національне самоусвідомлення в Наддніпрянській Україні сформувалося аж у 1917–1921 рр.), все ж заслугою тогочасної галицької інтелігенції та І. Франка як її лідера є поступове формування «української політичної нації як окремішнього, самосвідомого суб'єкта історії» [4, с. 21].

У публіцистичних статтях кінця XIX – початку XX ст. І. Франко накреслює програму цілеспрямованого національного будівництва, в основі якого – ідеї необхідності національного самоусвідомлення та пробудження до активного історичного буття кожного українця і нації загалом.

Головна місія в розбудові України як політичної сили, на думку автора, належить інтелігенції. Саме вона й покликана переконати широкі народні маси в необхідності об'єднати етнографічний організм у націю і формувати її авторитет. Для досягнення цього необхідно знайти шлях до народу.

У «Критичних письмах о галицькій інтелігенції» (1878 р.) І. Франко чітко окреслює на підставі реальних фактів світоглядні основи й напрями діяльності двох типів інтелігенції, що сформувалися в Галичині, а також вказує на об'єктивні та суб'єктивні чинники стримування її поступу. Вважаючи інтелігенцію рушійною силою національного розвитку, автор з боєм зауважує, що сприятливий для українців період так званої «весни народів» не став періодом дієвих перетворень та кроком до усвідомлення себе як нації: «Цілий тридцятилітній протяг нашого «відродження» (від 1848 р. – Л. Д.) не зродив ані одного значного писателя або ученого, ані одного розумного політика, ані одного діяча на полі освіти, виховання, публіцистики, – словом, не зродив нічого такого, що би могло свідчити о правдивім, здоровім життю інтелігенції» [16, с. 72]. Причина цього – невміння згуртуватись і задля вищої мети переступити через власні амбіції: «Від 1848 р. є в нас різні «народні» і ненародні товариства та общества, а, не говорячи вже о користі з них для народу, навіть між інтелігенцією самою не здужали вони виробити товариського духу, не здужали збудити почуття солідарності, не здужали виробити поняття спільної праці. Чому? Бо такої спільної праці у них зовсім нема» [16, с. 73].

Окреслює автор і втрачені можливості українців сформувати єдину націю в той історичний момент, коли ситуація в Європі була сприятливою для цього (адже «весна народів» стала поштовхом до утворення європейських національних держав): «Постало в нас наслідком 1848 р. і питання національне, але й воно швидко в наших руках зробилося не лише пародією національних питань Заходу, але й пародією на здоровий розум». І. Франко жалкує, що в Україні немає достатньо свідомої інтелігенції, національно зорієнтованих політичних партій, які могли б вивести кожного українця на рівень переконання в українській національній ідентичності.

У статті «Формальний і реальний націоналізм» автор розрізняє ці два поняття, трактуючи останній як націоналізм, що зважає насамперед на потреби, життя й інтереси народу, на відміну від формального, декларативного: «...розвій народності без розвою живого народу, його добробуту, освіти, рівності громадської і прав горожанських є або пустою мрією, доктриною або штучним, тепличним витвором» [20, с. 356].

У публіцистиці І. Франка досить часто звучить об'єктивна конструктивна критика: він вказує на недоліки національного розвитку, їх причини і водночас шляхи виходу з такої ситуації. Найпершою умовою виходу зі стану історичного небуття вважає формування свідомої інтелігенції, освіченої, вільної у своїх міркуваннях, незалежної матеріально від влади, такої, що розуміє потреби народу і працює для нього, а відтак сильної й дієвої. На час написання статей про галицьку інтелігенцію І. Франко лише міг сподіватись і щиро бажав, щоб така сформувалася в найближчому майбутньому: «Говорити про інтелігенцію перед скасуванням панщини у нас, то значить говорити про духовенство, бо ніякої другої інтелігенції в нас не було» [16, с. 80].

Як реаліст І. Франко боявся неготовності українців до серйозних історичних кроків і всіляко намагався спонукати їх до змін: «Бо приходить велика доба, і горе нам, горе нашій нації, коли велика доба застане нас малими і неприготованими!» [19, с. 68] (як у Р. Кіплінга: «Нації проходять, і по них немає й сліду, та історія дає нам нагу причину цього, просту й єдину розгадку у всіх випадках: впали народи тому, що не були готові. Ніщо на світі – ні багатство, ні слава, ні таланти – не заступить одного, того, що є Законом понад усі закони: будь готовий!» [8, с. 1]).

А великою нацією може зробити інтелігенція, яка працює для розвитку освіти народу, поступу й будівництва власної держави: «Перед українською інтелігенцією відкривається... дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного життя. Відпорний на асиміляційну роботу інших націй... податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може состоятися» [19, с. 71]. Отже, національна самореалізація має стати необхідним щаблем розвитку українців у загальносвітовому поступі, без чого вони втрачатимуть можливість для самоствердження.

Для досягнення мети створення нації її провідники повинні насамперед засвоїти духовні надбання попередніх поколінь, забезпечивши таким чином наступність і часову тривалість власної культури: «Тільки сею дорогою, переваривши ті наукові здобутки, ми можемо вийти з епохи дилетанства і безплідного політиканства і ввійти в епоху дозрілості та практики політики» [15, с. 78]. Часто в публіцистичних статтях І. Франко наголошує на необхідності вчитись у сусідів цілеспрямованої праці на полі національному. Зокрема, аналізуючи з позитивного боку ефективність польського народного руху в західній Галичині, відмічає, що його організатори – публіцисти, письменники, громадські діячі (зокрема Б. Вислоух, Я. Стапінський та його дружина) – мають популярність саме завдяки зближенню з народом, вивченню його потреб під час поїздок повітами, поширенню періодики з агітаційними матеріалами, завдяки матеріальній підтримці народного руху. Подібні форми діяльності, на думку І. Франка, потрібні й українцям, бо «коли русини не зроблять сеї роботи по-своєму, то польські людовці будуть її робити по-своєму...» [15, с. 79]. Тож потрібно уважно вивчати суспільно-політичну ситуацію і діяти на випередження, а не шукати ворогів та кричати про утиски русинів. Лише так можна сформувати сильну націю, що й є кінцевою метою Франкових прагнень. За іншої умови «не тільки чужі пани, але навіть чужі хлопи (польські та німецькі) й чужі пролетарії (жидівські) для неї небезпечні й грізні» [15, с. 80]. Автор чітко вказує, що сила полягає в дії, а слабкість – у наріканні. Тому сильний народ завжди організовано працює для мети

свого розвою, слабкий – кричить про утиски (і чим більше знаходить утисків з боку сильних сусідів – тим він слабший і дезорганізованіший). Позиція І. Франка завжди є однозначною: немає чогось проміжного, частково національного, – є або дія (синонім до сила), або пасивність (синонім до слабкість): «Або візьмімо всі свої сили до купи і силкуймося встояти в тій конкуренції, або зложімо заздалегідь зброю і скажімо собі, що ми сміття і січка, добра на пашу для інших, але не здібна зеленіти й нове зерно родити» [15, с. 82].

Автор вірить у можливість формування рівної з європейськими української нації за умови ведення систематичної політичної роботи, пов'язаної з цілеспрямованою пропагандою національних ідей: «Агітація повинна стояти на першому плані. Народ треба розворушити в ім'я його інтересів, його наболілих потреб, у великій часті краю треба тільки піддержати, усвідомити, накермувати те розворушення, яке вже є» [15, с. 83].

Важливим у справі розбудови національної держави є не лише культурний, а й економічний розвиток народу. Автор зазначає, що, вважаючи питання добробуту другорядними, інтелігенція гальмує загальний поступ. Інтерес до питань теоретичних не може бути важливішим за конкретні потреби пересічних громадян: «Нація, котра помирає з голоду, в котрій 90 % людей не вміє ні читати, ні писати і не має де-факто ніякої політичної волі, – така нація потребує хліба, азбуки і конституції; театрами, концертами національними, романами й поезіями дуже мало їй можна прислужитися» [20, с. 355]. Тобто питання національне у І. Франка багатоаспектне: воно полягає у збереженні мови, звичаїв, етнографічних особливостей народу, забезпеченні усвідомлення єдиного культурного стрижня, що формувався протягом століть, і водночас автор наголошує на необхідності покращання добробуту людей, освіти, громадянської рівності, правової свободи. Бо все, що поза цим, – є «пустою мрією, доктриною».

Народ необхідно просвічувати шляхом видання популярної літератури, брошур, періодики, створення читалень, наукової праці. З іншого боку, не менш важливими є агітація, проведення зборів, робота щодо організації громад, інформування селян і міщан про їхні права, про господарські, адміністративні та політичні справи. Це, звісно, вимагає спеціально підготовлених людей. Відтак ще одне важливе питання, на яке неодноразово вказує І. Франко, – це матеріальне забезпечення просвітницької, наукової та громадської діяльності: «І стидно зробиться, коли подумаєш, що живемо в віці капіталізму, коли по інших краях люди дають мільйони на заведення зносин між Землею й Марсом. Невже ж ми одні не тільки нещасні, але й жебраки між народами?» [15, с. 90]. Він навіть називає конкретні цифри, які б зробили українську спільноту конкурентноспроможною: «п'ять, шість тисяч річного видатку, розумно оберненого на цілі для всіх ясні й корисні, і справа політичного виховання нашого народу за кілька літ посунулась би геть наперед, і ми мали би в Галичині й на Буковині сильну, свідому, зорганізовану хлопську, людову партію, мали би вироблених агітаторів-мужиків, мали би популярну політичну літературу і не потребували би стидатися перед іншими народами ані боятися їх конкуренції» [15, с. 85]. Однак зауважує, що поки що це – лише одна з його мрій, бо вадою сучасного йому суспільства залишається дилетанство й політиканство, бо публічне життя загалом за вузької інформативності періодичних видань досить обмежене.

Переродити етнічну масу у свідомий вольовий суб'єкт історії допоможе розвиток громадянських прав і свобод. Лише свідомі власної національної приналежності громадяни, здатні поставити всенародні інтереси вище за власні, можуть створити сильну державу. Саме внутрішня потреба національної самоідентифікації, прагнення до об'єднання заради національних інтересів є головною спонукальною силою, що й визначатиме вектори розвитку різних сфер суспільно-політичного й культурного життя України. Першим і визначальним поштовхом до інтеграції є відчуття себе

українцем. О. Забужко вважає Франкове розуміння національної ідеї етико-антропологічним [4, с. 66–72], тобто таким, що базується на внутрішній мотивації кожної особистості до об’єднання в національне ціле, на пріоритеті загальнонаціонального над особистим. Національна спільнота для І. Франка не є безликою – це єдність свідомих себе індивідуалів, які прагнуть пізнати власне минуле і сьогодення: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою... Ми повинні... пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурним стані... щоб ми боліли кожним її локальним боєм і радувалися кожним... частковим її успіхом...» [19, с. 72–73]. За такого ставлення до власного народу й землі можлива цілісність нації як культурного й політичного організму, що має власні здобутки. Лише виконання цієї умови робить здійсненими і всі інші завдання, чітко сформульовані І. Франком. Зокрема, вироблення освітньої й наукової традиції, формування «перейнятого освітніми і народолюбними думками духовенства», свідомих і високоосвічених законодавців, популяризація літератури, видання національної преси, забезпечення вільної культурної праці. Без цього Україна знову опиниться «в ролі ковадла, на якому різні чужі молоти вибиватимуть свої мелодії» [19, с. 71].

І хоча вирішальна роль у побудові національної держави у повному розуміння цього слова (коли голосний патріотизм поступиться перед поважним, мовчазним, але глибоко відчутим «народолюбством, що виявляє себе не словом, а працею» [19, с. 74]) належить інтелігенції як найбільш свідомій та прогресивній верстві, що завжди має бути попереду, проте не демонструючи власної вищості («...не сміємо своїх дрібних, локальних справ виставляти як справи всенародні, своїх дрібних персональних амбіцій висувати на першу лінію загального інтересу» [19, с. 73]). Та вся діяльність останньої буде марною, якщо кожен українець не пробудиться до повноцінного національного життя, не усвідомить потреби стати частиною незалежної й сильної держави. Тобто праця інтелігенції дає поштовх до національного розвою, однак кінцева мета такої праці – розбудити кожного громадянина до свідомого націєтворення: «...головна основа розвою народного – освідомлювання і розбуджування мас, праця над їх просвічуванням у кожному напрямі... господарським і історично-національним, але поперед усього політичним та суспільним. Зробити з тих мас політичну силу (а темні маси такою силою не можуть бути) – ось що головна мета...» [17, с. 233]. У справі творення України як політичної одиниці має значення всенародна єдність, бо «...не поєдинчі люди викликають факти історичні, а обставини і факти творять та викликають людей. Теорії та погляди не приймаються там, де нема для них відповідного ґрунту» [16, с. 82], «...всесвітня історія не історія героїв, а історія масових рухів і перемін; а ми ж кожний особисто хіба не часть тої маси, яка сими подіями покликана до руху та переміни?» [19, с. 68].

Нинішня суспільно-політична ситуація в Україні дає змогу нам із позиції часової віддаленості від періоду, названого О. Забужко франківським, узагальнити націєтворчі ідеї автора, висловлені ним у публіцистичних статтях, зрозуміти його непросту «будительську» роль в історії становлення нашого громадянського суспільства і причини страху щодо неготовності українців сприйняти виклики історичної доби.

Як діяльний учасник суспільно-політичного життя України кінця ХІХ – початку ХХ ст., пристрасний і пророчий публіцист І. Франко в емоційно-образній формі документує історичний зріз тогочасного українського буття і визначає домінуючі націєтворення. Насамперед потрібно розбудити в кожному українцеві національну ідентичність. Лише за такої умови неорганізована маса стане єдністю, здатною працювати для власного блага. Цю функцію покладено на інтелігентів-пасіонаріїв, що нестимуть у народ національну ідеологію. Перед ними І. Франко ставить непрості завдання: по-перше, заслужити довіру народу і повести

його за собою (для цього потрібно стати взірцем, переступити через власні амбіції для вищої мети). По-друге, необхідно працювати над економічним розвитком і поліпшенням добробуту людей. По-третє, не менш важливою є політична діяльність, об'єднання різних партій на основі принципу піднесення і самоствердження народу, щирої й чесною роботи для нього, а не для власної самореклами. Має бути те, що І. Франко називає «публічним вихованням», – постійна робота в напрямі переродження громадської думки у дусі прогресивних ідей часу. По-третє, у добу культурного розвою націй не можна не враховувати освітнього, наукового, культурного чинників. Вироблення національних освітніх традицій, підтримка наукових досліджень та молодих учених, вихід художніх творів на вищий духовний рівень («...розбуркати в ній (публіці. – Л. Д.) ідейне, духовне життя, бажання освіти й поступу, бажання естетичних вдоволень») [15, с. 82] – одна з умов національної конкурентноспроможності.

По-четверте, І. Франко наголошує на необхідності видання популярної політичної літератури, художніх творів та оглядів літературної діяльності окремих письменників, потребу за посередництвом преси інформувати про господарське, адміністративне, політичне життя, про наукові й літературні досягнення.

По-п'яте, для виконання вищезазначених завдань необхідна матеріальна підтримка, якої українці не можуть одержати від власної держави (бо не мають її). Тому І. Франко неодноразово наголошує на тому, що за умови об'єднання зусиль різних верств українства заради спільної мети суспільно-політичні та культурні проекти мали б знайти підтримку серед багатих українців.

Здається, Франкова концепція розвитку нації досить чітка і відповідає вимогам часу – вимогам тієї доби, що показала народам Європи нові шляхи до самотворення. Автор небезпідставно зазначав, що історія поплила іншим руслом. Говорячи образно, це був час «практичної політики», коли Україна стараннями кожного мала почати будувати власний рятівний корабель – національну державу. Та ідеї І. Франка залишалися непочутими, хоча висловлені були досить критично – щоб розбудити свідомість оточення, він однозначно заявляв, що третього не дано: або збудуємо національну державу (станемо «дисципліновано силою»), або залишимося в ярмі («безладним стадом») [15]. Такі ж думки читаємо в Лесі Українки:

*Або погибель, або перемога –
Сі дві дороги перед нами стане...
Котра з сих двох нам судиться дорога?..* [13, с. 74]

Авторка переосмислює проблему нерозуміння народом свого пророка-будителя в аспекті марності його дій.

На жаль, не втіленими в життя залишилися й ідеї І. Франка-будителя, що випереджали свідомість його сучасників. Пізніше це стало однією з причин поразки визвольних змагань 1917–1921 рр., адже громадянське суспільство в Україні ще не сформувалось остаточно.

Дещо раніше П. Куліш констатував, що біда українців – в індивідуалізмі як основі національного характеру, що унеможлиблює ідеологічну консолідацію етносу. А в «Зазивному листі до української інтелігенції» він висловлює подібні до Франкових думки: «Пам'ятаймо, рідне братте, апостольське слово... «Духа не угашайте!». Не гасімо його самі в собі; тоді ніхто його не вгасить і в нашому народові» [7].

І. Франко ж у передмові до видання своїх творів польською мовою (1897 р.) говорить досить критично – пише про українців як про «расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку плідну на перевертнів найрізноморднішого сорту», в якій «так мало... знайшов я справжніх характерів, а так багато дріб'язковості, вузького егоїзму, двоєдушності й пихи...» [14, с. 30]. Така критика, з одного боку, вка-

зувала на кризу національного духу народу як свободи бути собою, а з іншого – мала на меті спровокувати потребу нації в історичному самовизначенні, потребу вибороти суверенітет, довести наявність тих справжніх характерів, яких автор не знаходив. Навіть за таких умов І. Франко ні на мить не відрікався віри в національне піднесення свого поки що неісторичного народу. Він вважав свій патріотизм «не сентиментом, не національною гордістю, а тяжким ярмом, покладеним долею на його плечі» [14, с. 31]. І єдине, що тішило І. Франка й не дозволяло зневіритися, – це віра в силу духу власного народу (у поемі «Мойсей» це так і звучить: «Вірю в силу духа І в день воскресний твого повстання... [18, с. 264]), який «... хоч гноблений, затемнюваний і деморалізований довгі віки... бідний, недолугий і безпорадний, а все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жаждою світла, правди та справедливості і до них шукає шляхів» [14, с. 31]. На ці шляхи має вивести інтелігенція, повністю зосередивши свої зусилля на справі національного піднесення, переступивши через власні амбіції.

Висновки та перспективи. Отже, І. Франко в публіцистиці чітко окреслює вектори творення національної держави. Його ідеї націєтворення перебувають у, так би мовити, силовому полі взаємовідносин інтелігенції й народу з акцентуванням взаємної відповідальності перед історичним майбутнім: з одного боку, якщо інтелігенція схибить і не зможе зрозуміти найважливіших потреб народу в процесі суспільного поступу, займатиметься замість політики політиканством, то нація не відбудеться; з іншого боку, якщо кожен українець не відчує себе українцем, а всі разом – єдиною громадою, відповідальною за своє сьогодні й завтра, якщо не позбудеться власних хиб і «безхарактерності», то титанічні зусилля навіть найкращого провідника (будителя, пророка) будуть марними, адже «ніхто не подбає за нас, коли ми самі себе і свою роботу будемо маловажати» [15, с. 84].

У публіцистичних статтях І. Франко говорить про ще не зреалізовану остаточно національну спільноту, а відтак національну державу, вірить у її майбутнє. Однак йому не судилося стати свідком бажаних звершень. Франківський період не став завершальним періодом націєтворення. Не завершився він і в 20-ті рр. ХХ ст., зупинений тоталітаризмом. А якщо зважати на те, що й упродовж чвертьстолітньої історії вже незалежної України єдина національна ідентифікація не охопила, на жаль, кожного громадянина вповні (бо ж єдина національна свідомість і національна мова як її невід'ємний складник не дозволили б розвинутися тим трагічним подіям, що тривають нині на Сході України), то слова І. Франка залишаються актуальними й сьогодні: «...виробляйте себе на серйозних, свідомих і статочних мужів, повних любові до свого народу і здібних виявляти ту любов не потоками шумних фраз, а невтомною, тихою працею» [19, с. 77].

Подальше дослідження націєтворчих ідей І. Франка має перспективу в аспекті порівняння їх із теоретичними положеннями інших українських культурних діячів (сучасників І. Франка) щодо національного будівництва, а також ширше – в контексті зіставлення з ідеями європейських мислителів.

1. *Бикова Т.* Маловідома публіцистика Івана Франка: особливості розвитку національно-політичної самобутності Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Т. Бикова // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації [редкол. Ю. М. Бідізля (голова), Н. П. Бедзир, Л. О. Белей та ін.]. – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. – Вип. 26. – С. 224–227.

2. *Грицак Я. Й.* «...Дух, що тіло рве до бою...»: Спроба політичного портрета Івана Франка / Я. Й. Грицак. – Львів : Каменяр, 1990. – 176 с.

3. *Денисюк І. О.* Літературознавчі та фольклористичні праці [у 2 т.]. / І. О. Денисюк. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2005. – Т. 1. – 431 с.

4. *Забужко О.* Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. Забужко. – 2-ге вид. – К. : Факт, 2009. – 156 с.

5. *Здоровега В. Й.* Іван Франко і українська публіцистика / В. Й. Здоровега // Пресознавчі студії: історія, теорія, методологія : зб. пр. каф. укр. преси і Дослід. центру історії західноукр. преси. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2006. – Вип. 7. – С. 113–133.

6. *Корнійчук В.* Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поезики : моногр. / В. Корнійчук. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2004. – 488 с.

7. *Куліш П.* Зазивний лист до української інтелігенції. Листи з хутора / Пантелеймон Куліш // Бібліотека газети «День». – К. : ПрАТ «Українська Прес-група», 2012. – Вид. 1. – 56 с.

8. *Липа Ю.* Призначення України / Юрій Липа. – Нью-Йорк : Накладом Української книгарні «Говерля», 1953. – 307 с.

9. *Медвідь Ф.* Політико-правова доктрина Івана Франка / Ф. Медвідь // Політичний менеджмент. – 2006. – № 6. – С. 170–177.

10. *Нечиталюк М. Ф.* Зачинатель теорії публіцистики. Деякі питання теорії публіцистики в інтерпретації Івана Франка / М. Ф. Нечиталюк // Збірник праць кафедри української преси. – Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2000. – Вип. 3. – С. 211–219.

11. *Пахльовська О.* Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії / О. Пахльовська // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали Міжнар. наук. конф. – Львів : Світ, 1998. – С. 19–31.

12. *Синичич Г.* Концепція політичної самостійності України у публіцистиці Івана Франка [Електронний ресурс] / Г. Синичич. – Режим доступу : http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/publications/zbirnyk07/Zbirnik07_Synychych.htm. – Дата доступу: 01.09.2016.

13. *Українка Леся.* Всі наші слози туюго палкою... // Леся Українка. Зібрання творів у 12 т. – К. : Наук. думка, 1975. – Т. 1. – С. 74.

14. *Франко І. Я.* Децю про самого себе // І. Я. Франко. Зібрання творів у 50 т. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 31. – С. 28–32.

15. *Франко І. Я.* З новим роком / І. Я. Франко // Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 т. / Упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василевський. – Львів : Каменяр, 2002. – 432 с.

16. *Франко І. Я.* Критичні письма о галицькій інтелігенції // І. Я. Франко Зібрання творів у 50 т. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 26. – С. 88–92.

17. *Франко І. Я.* Між своїми. Епізод із взаємин між галичанами й українцями / І. Я. Франко // Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 т. / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василевський. – Львів : Каменяр, 2002. – С. 220–244.

18. *Франко І. Я.* Мойсей. Поема // Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; Редакційна колегія: Є. П. Кирилюк (голова) та ін. ; Академія наук Української РСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Наук. думка, 1976–1986. – Т. 5 : Поезія / Редактор тому Ф. П. Погребенник; Упорядкування та коментарі М. Л. Гончарука, Ф. П. Погребенника. – К. : Наук. думка, 1976. – С. 201–264.

19. *Франко І. Я.* Поза межами можливого. Що таке поступ? Одвертий лист до галицької молодіж / Іван Франко // Бібліотека газети «День». – К. : ПрАТ «Українська Прес-група, 2012. – Вид. 1. – 80 с.

20. *Франко І. Я.* Формальний і реальний націоналізм. Кілька уваг про ІХ і Х випуски «Правди» // Іван Франко; Редакційна колегія: Є. П. Кирилюк (голова) та ін. ; Академія наук Української РСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Наук. думка, 1976–1986. – Т. 27 : Літературно-критичні праці (1886–1889) / Редактори тому С. В. Щурат, М. Т. Яценко; Упорядкування та коментарі Р. С. Міщука, М. Д. Родька, Л. Т. Сеника, В. С. Харитонова. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 355–364.

21. *Хоменко С.* Публіцистика І. Франка як приклад національного типу мислення / С. Хоменко // Вісник Львів. ун-ту. Сер. журналістика. – 2006. – Вип. 28. – С. 17–22.

UDC 007 : 821.161.2.09 I. Franko

Ideas of nation's creation in Franko's publicism: the role of the intellectuals

Derkach Larisa, PhD (Philology),

Lesia Ukrainka Eastern European National University, 13 Volya Avenue, 43025, Lutsk, Ukraine, email: lesja76@ukr.net

The article summarizes the ideas of nation's creation set out in Franko's publicism, in the context of socio-political situation in Ukraine in the second part of the XIX-th – early XX-th cn.; the reasons of non-realization of these ideas and their relevance to contemporary Ukrainian community are outlined. The basic tasks of nation's creation determined by the author of nonfiction texts are systematized: the

formation of national identity, educational activities of intelligence, the development of education, science and national literature, publishing, the welfare of the people, the development of civil rights and freedoms of Ukrainians and joining the different layers of Ukrainians to make socio-political and cultural projects, financial support of measures aimed at forming a national state. In terms of Franko's concept of nation's development the role of the intellectuals in the case of national recovery and its responsibility for the achievement or failure to achieve the goal of creating a strong state is substantiated.

Key words: nation, national identity, ideas of nation's creation, national state, the intellectuals.

Нациетворческие идеи в публицистике Ивана Франко: роль интеллигенции Деркач Лариса

В статье обобщены идеи нациетворения, сформулированные в публицистических статьях И. Франко, в контексте общественно-политической ситуации в Украине второй половины XIX – начала XX в., очерчены причины нереализованности этих идей, их актуальности для современной украинской общности. Систематизированы главные задачи нациетворения, высказанные автором в публицистических текстах: формирование национальной идентичности, просветительская деятельность интеллигенции, развитие образования, науки, национальной литературы, издательская деятельность, улучшение благосостояния народа, развитие общественных прав и свобод украинцев, а также объединение усилий разных слоев украинцев для реализации общественно-политических и культурных проектов, материальная поддержка мероприятий, нацеленных на формирование национального государства. В аспекте концепции развития нации обобщена роль интеллигенции в деле национального развития и ее ответственность за достижение или недостижение цели построения своего сильного государства.

Ключевые слова: нация, национальная идентичность, нациетворческие идеи, национальное государство, интеллигенция.

1. *Bykova T.* Not well-known publicism of Ivan Franko: peculiarities of development of the national-political state of Halychyna at the end of the XIXth – beginning of the XX century. / T. Bykova [redkol. Yu. M. Bidzilia (holova), N. P. Bedzir, L. O. Belei ta in.] // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii. / – Uzhhorod : Vyd. UzhNU «Hoverla», 2011. – Vyp. 26. – P. 224–227

2. *Hrytsak Ya. Y.* «...Dukh, shcho tilo rve do boiu...»: Try of political portrait of Ivan Franko / Ya. Y. Hrytsak. – L. : Kameniar, 1990. – 176 p.

3. *Denysiuk I. O.* Literature and folklore works. [u 2 t.] / I. Denysiuk. – L. : Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka, 2005. – T. 1 – 431 p.

4. *Zabuzhko O.* Philosophy of Ukrainian idea and European context: the period of Franko / O. Zabuzhko. – 2-he vyd. – K. : Fakt, 2009. – 156 p.

5. *Zdoroveha V. Y.* Ivan and Ukrainian publicism / V. Zdoroveha // Presoznavchi studii: istoriia, teoriia, metodolohiia : zb. pr. kaf. ukr. presy i Doslid. tsentru istorii zakhidnoukr. presy. – L. : Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka, 2006. – Vyp. 7. – p. 113–133.

6. *Korniichuk V.* Lyrical universum of Ivan Franko: horizons of poetry : [monohrafiia] / V. Korniichuk. – L. : Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka, 2004. – 488 p.

7. *Kulish P.* Addressed letter to the Ukrainian intelligentsia // P. Kulish, [za zah. red. Larysy Ivashynoi]. – Biblioteka hazety «Den» «Ukraina Incognita». PrAT «Ukrainska Pres-hrupa, 2012. – Vud 1. – 56 p.

8. *Lypa Yu.* Function of Ukraine / Yurii Lypa. – Niu-York : Nakladom Ukrainskoi knyharni «Hoverlia», 1953. – 307 p.

9. *Medvid F.* Politic-juridical doctrine of Ivan Franko / F. Medvid // Polit. menedzhment. – 2006. – № 6. – p. 170–177.

10. *Nechytaliuk M. F.* The beginner of the theory of publicism. Some questions of the theory of publicism in the interpretation of Ivan Franko / M. F. Nechytaliuk // Zbirnyk prats kafedry ukrainiskoi presy. – Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka, 2000. – Vyp. 3. – p. 211–219.

11. *Pakhlovskva O.* Activity of Ivan Franko as a model of the cultural-national strategy / O. Pakhlovskva // Ivan Franko – pysmennyk, myslytel, hromadianyn : Materialy mizhnar. nauk. konf. – L. : Svit, 1998. – p. 19–31.

12. *Synychych H.* Concept of the political independence of Ukraine in the publicism of Ivan Franko [Elektronnyi resurs] / H. Synychych – Reference : http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/publications/zbirnyk07/Zbirnik07_Synychych.htm. – Accessed: 01.09.2016.

13. *Ukrainka Lesia.* Vsi nashi slozy tuhoiu palkoiu... // Lesia Ukrainka. Zibrannia tvoriv u 12 t. – K. : Nauk. dumka, 1975. – T. 1. – p. 74.

14. *Franko I. Ya.* Something about myself. // I. Ya. Franko. Zibrannia tvoriv u 50 t. – K. : Nauk. dumka, 1981. – T. 31. – p. 28–32.

15. *Franko I. Ya.* Happy New Year / I. Ya. Franko // Mozaika: Iz tvoriv, shcho ne vviishly do Zibrannia tvoriv u 50-ty t. / Uporiad. Z. T. Franko, M. H. Vasylevskyi. – L. : Kameniar, 2002. – 432 p.

16. *Franko I. Ya.* Critical letters about the Halizka intelligentsia // I. Ya. Franko Zibrannia tvoriv u 50 t. – K. : Nauk. dumka, 1986. – T. 26. – p. 88–92.

17. *Franko I. Ya.* Between own people. Episode from the relationships between Halichany and Ukrainians / I. Ya. Franko // Mozaika: Iz tvoriv, shcho ne vviishly do Zibrannia tvoriv u 50-ty t. / Uporiad. Z. T. Franko, M. H. Vasylevskyi. – L. : Kameniar, 2002. – p. 220–244.

18. *Franko I. Ya.* Moisei. Poem // I. Ya. Franko. Zibrannia tvoriv u 50 t. T. 5. – K. : Nauk. dumka, 1976. – p. 264.

19. *Franko I. Ya.* Outside the possibilities. What is progress? Honest letter to the Halizka youth / I. Ya. Franko. // Biblioteka hazety «Den». – K. : PrAT «Ukrainska Pres-hrupa», 2012. – Vyd. 1. – 80 p.

20. *Franko I. Ya.* Formal and real nationalism. Some points about the IX and X issue of «Pravdy» // I. Ya. Franko Zibr. Tvoriv u 50 t. – K. : Nauk. dumka, 1980. – T. 27. – p. 355–364.

21. *Khomenko S.* Publicism of I. Franko as an example of the national type of thinking / S. Khomenko // Visnyk Lviv. un-tu. Ser. zhurnalistyka. – 2006. – Vyp. 28. – p. 17–22.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2016.

УДК 070(477.83) «18» : 821.161.2 – 92 І. Франко

ГАЛИЦЬКА ПЕРІОДИКА МОСКВОФІЛІВ У ОЦІНЦІ ІВАНА ФРАНКА

КРУПСЬКИЙ Іван,

д-р іст. наук, проф.,

Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Генерала Чупринки, 49, м. Львів, 79044, Україна; email: ikrupskyu@ukr.net

У статті акцентується увага на антиукраїнській політиці москвофілів, вказується, як за допомогою системи своїх друкованих органів вони намагалися проводити промосковську політику серед галичан. Для повнішого охоплення читацької аудиторії москвофіли налагодили видання різних типів газет: гумористично-сатиричних, молодіжних, загальнополітичних та ін. Через різні обставини чимало національно-свідомих західноукраїнських громадсько-політичних діячів тією чи іншою мірою до певного часу співпрацювали з цими виданнями. Не був винятком й Іван Франко, який, попри те, дав об'єктивну оцінку багатьом москвофільським часописам.

Ключові слова: москвофільська преса, Галичина, Іван Франко.

Вступ. Ще 1848 р. В. Подолинський у своїй книзі «Слово перестороги» виокремлював чотири течії, що домінували в тогочасному українському національному русі Галичини: суто руську, польсько-руську, австрійсько-руську та російсько-руську [1, с. 55]. Звісно, при цьому галицька інтелігенція головно репрезентувала російсько-український напрям, хоча це не означало, що вона була готова повністю потрапити під вплив Москви, бо «кожен русин нишком ще несміливо думає про свою Русь, бо ще не може знайти для своєї Русі міцної і стійкої точки опори» [1, с. 56].

Зрештою навіть палкі прихильники москвофільства згодом визнавали, що в період «Весни народів» у Галичині ледве десяток людей розуміли російську мову, а серед галицької інтелігенції панувало переконання в окремішності між російським та українським народами [2, с. 63].

Однак через постійні утиски з боку правлячих польських кіл галичани мусили мати якусь опору, хоча б навіть міфічну, яка могла б прийти їм на допомогу, як вважали вони. Тому в міру загострення польсько-українських взаємин галицькі політики щораз більше тяжіли до співпраці з Москвою, в якій убачали захисника слов'янського населення і водночас силу, здатну втримати під контролем антиукраїнські плани поляків [3, с. 66]. Упевненості в цьому їм надали безпосередні контакти з солдатами й офіцерами російської армії, які в 1849 р. під командуванням генерала Івана Паскевича під час рейду російських військ, скерованого на придушення революції в Угорщині, проходили через Галичину.

Урешті-решт, тяжіння до москвофільської ідеології позначилося на українській пресі. Так, «Зоря Галицька» щораз більше друкувала матеріалів російською мовою, а з 1852 р. навіть почала виходити під зрусифікованою назвою «Зоря Галицкая».

Здебільшого галицьке москвофільство трактувалося істориками як вияв «зрадницької» позиції окремих діячів, що мало однозначно негативну роль в українській історії. Водночас така оцінка є правильною лише частково, оскільки москвофільство не було однорідним у беззастережній підтримці Москви й нехтуванні правами українців. На цю обставину звернув увагу й Іван Франко у статті «Наше москвофільство», що вперше була надрукована в № 3 журналу «Народ» за 1891 р. за підписом Редакція (статтю написано у співавторстві з М. Павликом. – І. К.).

Головний лейтмотив статті: не всі москвофіли однакові, серед них багато «чесних москвофілів», «котрі з таких чи інших причин, триваючи при певних поглядах на нашу національність, в практиці являють себе такими ж щирими народолюбцями та

© Крупський І., 2016

захисниками конституційних свобод, як і найліпші з народівців. Що такі люди... є, сього нам чейже ніхто не заперечить. Тільки таких людей ми й можемо назвати чесними москвофілами, а всіх тих, котрі, власне, не мають ніяких переконань, а справді працюють в наймах у слуг деспотизму за добру плату та впоюють в своїх читателів ненависть до свободи, погорду для рідного народу і його мови, ми, очевидно, ані не станемо називати чесними, ані не станемо з ними водити компанію. Противно, з ними, яко з ворогами поступу і розвою нашого народу, ми все і всюди боролися і будемо боротися... Ось через що тепер у Галичині треба боронити москалофільську ідею від поліцейської проскрипції, треба притягати щирих і чесних москалофілів до спільної праці на користь демосу...» [4, с. 250]. Отже, діяльність москвофілів не можна трактувати однозначно негативно.

Уже в другій половині XIX ст. москвофільство на теренах Галичини було чітко означене, мало власні інституційні центри, дбало за розвиток своїх друкованих органів. Так, уже з 1855 р. у Львові за ініціативи Якова Головацького виходило літературно-публіцистичне видання «Семейная библиотека»: спочатку як місячник, а згодом як двотижневик. І хоча коло читачів журналу було незначним, редакція намагалася робити все, аби пропагувати серед галичан ідеї «русского мира».

Попри те, що москвофільська періодика не відігравала помітного значення в інформаційному полі тогочасної Галичини, дослідники журналістики тією чи іншою мірою зверталися до її огляду. Про періодику москвофілів знаходимо відомості у працях А. Животка [5], Ю. Тернопільського [6], побіжно до неї звертались І. Михайлин [7], С. Кость [8] та ін. Однак у цих творах здебільшого подано лише загальний контекст діяльності москвофільської преси. Між тим саме вивчення особливостей функціонування окремих москвофільських друкованих органів, розкриття жанрово-тематичних аспектів газетно-публіцистичних виступів на їх сторінках допоможе скласти повніше уявлення як про цю ланку преси, так і з'ясувати її роль у тогочасних суспільно-політичних процесах Галичини. Тим паче, що на сторінках цих видань друкувалися твори багатьох відомих галичан, серед яких був й Іван Франко.

Мета статті – проаналізувати діяльність деяких москвофільських друкованих видань, дослідити участь в їх роботі Івана Франка, акцентувати увагу на його творчості.

Методи дослідження. Описовий, використовується для опису віднайдених москвофільських видань; метод контент-аналізу, завдяки якому здійснено аналіз газетно-журнальних публікацій; метод синтезу.

Результати й обговорення. Досі в українському журналістикознавстві немає праць, присвячених вивченню окремих москвофільських видань та участі в них Івана Франка. У цій статті така тема досліджується вперше.

Серед друкованих видань, що мають дотичність до І. Франка, – часопис «Пролом», «Новий пролом», – політико-літературний журнал москвофільського напрямку, що почав видаватися з 26 грудня 1880 р. як двотижневик. Виходив у Львові до 1882 р. за редакцією Й. Маркова, який орієнтувався на реакційні кола царської Росії. Останнє число побачило світ 25 грудня 1882 р. Із 1883 р. видавався під назвою «Новий пролом», відтак виходив під іншими назвами. Часто конфісковувався урядом і духовенством.

І. Франко обґрунтував причини появи москвофільської преси в Галичині, простежив процес її становлення і встановив вплив цього видання на москвофільський рух. Так, у статті «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.», відзначаючи падіння авторитету москвофілів серед інтелігенції краю, що позначилося також і на москвофільській пресі, аби не допустити подальшої кризи москвофільської ідеології на теренах Галичини, «два головні співробітники “Слова” Марков і Авди́ковський виступили з редакції і заснували новий часопис “Пролом”, очевидно, під впливом Адольфа Добрянського, заповідаючи поворот у дотеперішній політиці га-

лицьких москвофілів, що, досі тихо симпатизуючи з Росією, раз у раз голосили свою австрійську вірнопідданість. Новий часопис мав зробити кінець тій облуді, та йому довелося вести тяжку боротьбу з прокураторією, що конфіскувала його числа дуже часто. Під натиском уряду виступила проти “Пролому” також духовна власть, забороняючи в 1882 р. духовенству читання і передплачування сеї газети. Наслідком сього від 1883 р. почав виходити “Новий пролом” під тою самою редакцією і з тими самими труднощами; він виходив до кінця 1887 р., від 1888 р. почала під редакцією Маркова і Пелеха виходити “Червона Русь” як продовження “Нового пролома”, що перейшла у дальше десятиліття» [9, с. 411].

І. Франко, звісно, не співпрацював із жодним із цих видань, однак не раз з різних причин посилався на ці часописи. Так, він прихильно поставився до ідеї, яку пропагував через сторінки «Пролому» у 1884 р. священник Ружицький із Струтина Нижнього Долинського повіту, – створити фонд, який би надавав можливість на вигідних умовах скуповувати землі а потім перепродувати їх «чи то поодиноким руським людям, чи громадам колектно» [10, с. 396].

Однак здебільшого І. Франко давав критичну оцінку діяльності журналу «Пролом» та його редколегії. Зокрема, у статті «Сумна історія Крилошанського банку і його так званої санації» І. Франко осудив діяльність цього банку, який матеріально допомагав таким виданням, як «Пролом», а ті, у свою чергу, «свідомо чи несвідомо вносили деморалізацію і розлад у взаємини нашої преси і у товариські стосунки» [11, с. 433].

Не змінив свого негативного ставлення І. Франко й до часопису «Новий пролом», де у вірші «Перший псалом («Сучасна перефраза»)», надрукованому в першому числі часопису під псевдонімом Не-Давид (нині цей вірш відомий під заголовком «Праведні й неправедні» [12, с. 381], даючи характеристику кільком галицьким виданням, зазначив, що деякі журналісти у своїй творчості «Забрешуться, немов “Новий пролом”», а у вірші «“Новому проломові” в альбом» застерігав, аби задекларована редакцією програма, названа нею епохальним днем в історії Галичини, не стала «... Началом ганьби, горя, сліз» [13, с. 380].

Із 1887-го у Львові видавався журнал «Беседа» спочатку як «журнал літератури, політики и современной жизни», що був літературним додатком до журналу «Страхопуд», а з 1888 до 1893 р. виходив як самостійне видання двічі на місяць за редакцією О. Мончаловського. Цей журнал був одним із яскраво виражених рупорів москвофільства на Галичині.

Ю. Яворський, плануючи видавати журнал «Беседу» одноосібно, пропонував й І. Франкові співпрацювати з цим журналом, на що у листі до Ю. Яворського від 21 жовтня 1892 р. І. Франко навіть дав згоду, хоча й висунув декілька принципових вимог, за умови виконання яких погоджувався співпрацювати з часописом. Зокрема, І. Франко вимагав, аби видавці й сам Ю. Яворський визнали «существование малорусского языка (или, коли хотите, наречия), не отрицая возможности существования литературы малорусской (отрицание такое было бы ведь абсурдом)... Чтобы Вы согласились принципиально печатать, хотя небольшие, произведения на малорусском языке фонетическим правописанием. Пусть это для начала будут только стихи, но важно именно самое начало, самый принцип. Я со своей стороны в этом отношении готов предложить Вам свои услуги» [14, с. 359].

І, як писав у цьому листі І. Франко далі, він намірювався вислати для часопису статтю «Повесть о Варлааме и Иоасафе и ее литературная история». Однак оскільки редактор «Беседи» О. Мончаловський, який усе ж визначав провідну лінію видання, не поступився посадою Ю. Яворському, то наміри щодо співпраці з І. Франком у цьому часописі не здійснилися.

Задекларовуючи своє місце в мережі тогочасних періодичних видань, у редакційній замітці «Къ М. Г. Землякамъ», опублікованій у першому числі за 1887 р., зазна-

чалось, що причиною заснування часопису є «недостатокъ письма для белетристики и литературы», причиною чого, на думку редакції, стало припинення у 1882 р. в Чернівцях видання часопису «Родимый Листокъ». Тому й мету свою редакція «Беседы» вбачала у тому, аби заповнити цю прогалину. На жаль, ця прогалина заповнювалася лише однобоко – на сторінках журналу друкувалися художні твори тих письменників та поетів, які сповідували москвофільську ідеологію.

Оглядаючи перші річники журналу, І. Франко у статті «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» зазначав, що на сторінках «Беседы», «...окрім нової москвофільської белетристики та перекладів, поміщено також деякі твори наших старших письменників Михайла Мінчакевича, два вірші Маркіяна Шашкевича, по одному віршу Антона Могильницького та Антона Петрушевича, все в першій річнику. В річнику за 1889 р. надруковано один, мабуть, апокрифічний вірш Тараса Шевченка, що починається словами «І дружини, і піхота на Дунай ідуть» [9, с. 415]. Серед інших художніх творів, надрукованих у журналі, в цьому ж огляді І. Франко відзначав оповідання «По совету врача» та «Не только жену, но и тещу выбирай».

Певне місце на сторінках журналу відводилося літературно-критичним статтям. Зокрема, у кількох номерах «Беседы» (1897 р. № 9–10; № 11–12) були надруковані «Литературныя замітки» Ю. Яворського про працю І. Франка «Апокрифи і легенди з українських рукописів» та рецензію Ю. Яворського на збірку І. Франка «З вершин і низин», що вийшла під назвою «Верхи и низы современной малорусской поэзии» з редакційною приміткою О. Мончаловського, в якій той негативно відізвався й про Леона Василевського, одного з авторів «Життя і слова» (1894 р. № 1–5).

У цих статтях Ю. Яворський характеризував І. Франка як адепта сепаратизму, який відстоює «отдельность малорусского языка и ненавидит остальную Русь... Все его сочинения писаны по малорусски, на галицком наречии, с выразительною за-краской и печатью сепаратизма». Однак, віддаючи належне талантові І. Франка, про що, на думку рецензента, свідчить збірка «З вершин і низин», висловив припущення, що «малорусское творчество Франко со временем может занять в общерусской литературе свое место, как заняли его малорусские Музы Шевченко, Кулиша и Гребини» (1894 р. № 1).

Завершуючи цей «аналіз» творів І. Франка, Ю. Яворський висловив здивування і навіть обурення: «Почему г. Франко ... ничего не пишет по (велико-)русски, хотя много пишет на чужом языке, на польском?», й твердить, що «Это его польское писательство отражается даже очень неблагоприятно на его малорусском творчестве» (1894 р. № 5).

Як рецензії Ю. Яворського, так й примітка О. Мончаловського обурили І. Франка, свідченням чого є його лист до В. Щурата від 10 квітня 1894 р., в якому І. Франко писав, що «... редактор, денунціюючи глупо і неправдиво Василевського в примітці до кінця статті Яворського ...», змусив його, який «... думав писати свої замітки про сю статтю до “Беседы”, але після того закінчення і тої примітки рішився не писати нічого ...», і навіть відмовився не лише спростовувати твердження Ю. Мончаловського й Ю. Яворського, а й зарікся: «що до часопису, котрий бавиться в такі денунціації, я одного слова свого не дам, хоч би там про мене писали, що їх душа забажає» [15, с. 491].

Виступав І. Франко й проти мови, якою вівся журнал. Зокрема, у статті «Етимологія і фонетика в южноруській літературі» він солідаризувався з думкою М. Драгоманова, висловленій при аналізі журналу «Беседа», і від себе додавав: «Таким-то способом етимологічна доктрина, на вид невинна, наукова, консервативна, довела до витворення язикового і ідейного макаронізму та гібритизму, якому подібного дарма було б шукати в цілій слов'янщині. Недаром Пипін, іронізуючи, назвав її “особым славянским языком!” Та сей осібний язык мав усі прикмети гриба, що точить дерево: сам непродуктивний, він не тільки відділював себе від живої южноруської мови, але

старався шкодити їй, плюгавити її, зогиджувати в очах нетямущих...» [16, с. 166].

Саме ці чинники – москвофільський напрям часопису, некомпетентні рецензії Ю. Яворського й така ж сама неправдива примітка редактора «Беседи» О. Мончаловського у поєднанні з мовою журналу унеможлилювали співпрацю І. Франка з цим виданням.

У Львові з 1853 р. за редакцією С. Шеховича виходив журнал «Лада», що видавався «язичієм». Мав журнал підзаголовок, що свідчив про призначення його для читацької аудиторії – «руским девицам и молодежи в забаву и поучение».

Редакція журналу дотримувалася москвофільської орієнтації. Оскільки призначався часопис для жінок, це позначилося й на виборі тем: на його сторінках друкувалися рекомендації та поради, як одягатися, як виховувати дітей, правила етикету тощо. Частими були рубрики «Сельское хозяйство», «Изобретения», «Из теперешности», «Гумористическое» та ін. Пропаганда журналом «общерусскости» і захист «язычія» викликала навколо «Лады» полеміку, внаслідок чого популярність журналу значно знизилася, тому й на № 15 (на той час журнал зібрав лише 83 передплатників) видання журналу припинилося.

І. Франко критично оцінив видання «Лады», зазначаючи у статті «Нарис історії українсько-руської літератури за 1890 р.», що цей часопис «...для наших часів має хіба значення літературного курйозу» [9, с. 323].

З метою залучення молоді до москвофільства для дітей і молоді москвофіли видавали ілюстрований журнал «Ластівка». Виходив він у Львові з 1869 р. як додаток до газети «Учитель», з 1875 до 1881 р. двічі на тиждень як самостійне видання. Редагував його М. Клемертович. Статті переважно друкувалися етимологічним правописом, інколи окремі з них подавалися кирилицею. Більшість публікацій редакція подавала без підпису.

І. Франко почав свою літературну діяльність з поезії і, як він писав у листі до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 р., «Заохотив мене до писательства також примир товариша Изидора Пасічинського, котрий ще в нижчій гімназії почав друкувати свої вірші в ...“Ластівці”» [17, с. 242]. (*І. Пасічинський – товариш І. Франка по гімназії, 1858–1930 рр., – український письменник, автор віршів та етнографічних статей.* – І. К.).

Та попри те, що на сторінках «Ластівки» було зроблено немало цікавих передруків з інших видань, літературний та ідейний рівні публікацій, надрукованих у журналі, все ж залишався низьким. У статті «Літературні письма», оглядаючи стан тогочасної української літератури, І. Франко головну вину за такий стан справ у цій сфері перекладав передовсім на тих митців, які не могли припустити, що «література може де і як – годі стояти в зв’язі з суспільністю, що повинна бути відгомонам і дзеркалом її потреб, її щиріших змагань і гадок» [18, с. 31].

Відтак, указуючи й на інші прорахунки, свої думки у цій самій статті І. Франко підкріплював прикладами з «Ластівки»: «Стоїть лишень переглянути річники “Ластівки”, щоби переконатися, скільки там недозрілих умів складало свої ще недозріліші плоди, котрі там фігурують дістоді – то “для забави і науки”, а котрих найвлястивіше призначення повинно було бути “мишам на снідання”».

У центрі уваги Франка–критика, як випливає із цієї статті, була, зокрема, поезія І. Пасічинського, надрукована на сторінках «Ластівки». І. Франко картав І. Пасічинського за те, що той покинув школу, що йому бракує освіти й береться за всі теми – друкує пісні школярські, наукові, моральні, догматичні, астрономічні, географічно-статистичні та ін. Водночас рецензент звинуватив і газетярів, котрі були раді, що «Изидор-Р.П. заосмотрював їх щораз новими, досить гладкими поезійками», але що це були за твори, свідчить, на думку І. Франка, вірш «О Св. Юрі», надрукований в одному з чисел «Ластівки» й у якому йдеться про те, що:

*«Найвищий наш владика
 Во церкві тій святій
 Співає часто службу
 І має там трон свій.
 При нім суть крилошани
 І много, много ще
 Русинів...».*

Критикує І. Франко й московфільське «Общество Качковського», ідеї якого певним чином відстоювала «Ластівка» і яке бурхливою імітацією намагалося збільшити ряди московфілів. Зокрема, у праці «Наші чесноти» І. Франко писав:

*«Де, де! Вже й “Ластівка” про працю скрізь цвіркоче,
 Качковське Общество діяльне, що аж страх! ... » [19, с. 330].*

Не маючи підтримки читацької аудиторії, оскільки у московфільському напрямі часопису все більше розчаровувалися читачі, журнал змушений був припинити свою діяльність.

Загалом московфільські часописи не мали підтримки читачів, тому й вік їх був недовгим. Так, у Львові 1881 р. вийшло лише три числа журналу «Бескид» за редакцією І. Киселевського. Серед публікацій часопису вдало вирізняються лише статті І. Левицького – «Общественное и экономическое положение Галицкой Руси, с древних времен до 1848 года», що друкувалася з продовженням у всіх числах журналу, починаючи з першого, і «Речь Владимира Барвинского, произнесенна на народном віче Русинов 18 (30) ноября 1880 г. при умотованью другой резолюции о экономических делах». І. Франко, звісно, не поділяв програми видання і не співпрацював з ним. Його увагу привернула лише постать І. Левицького, особливо укладена І. Левицьким бібліографія. Саме ця праця І. Левицького стала об'єктом докладного вивчення І. Франка. Про неї, зокрема, І. Франко написав рецензію, надруковану на сторінках «Киевской старины» під заголовком «Галицко-русская библиография XIX ст. с узгляднением изданий, появившихся в Угорщине и Буковине (1881–1886). Составил И. Е. Левицкий. Львов. Вып. I и II, 1887–1888». Рецензія була підписана псевдонімом Мирон. У ній, зокрема, І. Франко писав: «Известный в галицкой (русской и польской) литературе как автор популярных исторических рассказов и журнальных статей и как редактор нескольких периодических изданий (“Друг народа”, 1876 г.; “Бескид”, 1880 г.... Иван Ем. Левицкий приступил в конце минувшего года к публикациям труда) («Киевская старина». – 1888 г., кн. 5, с. 25). Насправді ж І. Левицький не був офіційним редактором журналу «Бескид», про що принаймні у вихідних даних журналу не значилося, а лише активно спірацював із цим виданням.

Висновки та перспективи. Московфільська преса Галичини, попри її загалом критичне сприйняття галицькою аудиторією, все ж певним чином формувала інформаційне поле краю, впливала на формування світоглядних засад політичної еліти. Ці проблеми, зокрема, потребують подальшого наукового осмислення.

1. *Подолінський В.* Слово перестороги / В. Подолінський [пер. з польської Ф. І. Стебля]. – Львів, 2001. – 87 с.

2. *Турій О.* «Українська ідея» в Галичині в середині XIX століття / О. Турій // Україна модерна. – Львів, 1999. – № 2/3. – С. 59–75.

3. *Сухий О.* Від русофільства до московфільства / Олексій Сухий. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 497 с.

4. *Франко І.* Наше московфільство [дод. томи до збір. творів у 50 т.] / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 2008. – Т. 53. – С. 250–258.

5. *Животко А.* Історія української преси / Аркадій Животко. – К. : Наша культура і наука, 1999. – 368 с.

6. *Тернопільський Ю.* Українська преса з перспективи 150–ліття / Ю. Тернопільський. – Джерзі Сіті : Видавництво М. П. Коць, 1974. – 176 с.
7. *Михайлин І. Л.* Історія української журналістики / І. Л. Михайлин. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 720 с.
8. *Кость С.* Західноукраїнська преса першої половини ХХ ст. у всеукраїнському контексті / Степан Кость. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 514 с.
9. *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. [збір. творів у 50 т.] / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 194–471.
10. *Франко І.* Отець Ружицький і справа купування земель [збір. творів у 50 т.] / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 44, кн. 1. – С. 396–400.
11. *Франко І.* «Сумна історія Крилошанського банку і його так званої санації» [збір. творів у 50 т.] / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 44, кн. 1. – С. 429–437.
12. *Франко І.* «Праведні й неправедні» [збір. творів у 50 т.] / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1976. – Т. 2. – С. 381–382.
13. *Франко І.* «Новому Проломові» в альбом [збір. творів у 50 т.] / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1976. – Т. 2. – С. 380.
14. *Франко І.* До Ю. Яворського, 21 жовтня 1892 р. [збір. творів у 50 т.] / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 49. – С. 358–360.
15. *Франко І.* До В. Г. Щурата, 10 квітня 1894 р. [збір. творів у 50 т.] / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 49. – С. 490–491.
16. *Франко І.* Етимологія і фонетика в южноруській літературі [збір. творів у 50 т.] / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 29. – С. 150–169.
17. *Франко І.* До М. Драгоманова, 26 квітня 1890 р. [збір. творів у 50 т.] / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 49. – С. 236–252.
18. *Франко І.* Літературні письма [збір. творів у 50 т.] / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 26. – С. 26–47.
19. *Франко І.* Наші чесноти [збір. творів у 50 т.] / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1976. – Т. 3. – С. 329–335.

UDC 070 (477.83) «18» : 821.161.2 – 92 Franco

Galician press in terms of Ivan Franko point of view

Ivan Krupskyu, D.Sc. (History), Prof.,

Ivan Franko National University of Lviv, 49, Generala Chuprynky St., 79044, Lviv, Ukraine, email: ikrupskyu@ukr.net

The anti-Ukrainian politics of moscofil writers, who tried to conduct pro-Moscow politics among Galychyna population through the system of their periodical, is in the focus of this article. Moscofil writers published various kinds of newspapers in order to provide the wider cover of the newspaper audience: humorous, satirical, political and youth-oriented. Due to different circumstances, lots of nationally aware people had to cooperate with these editions to certain extent. Ivan Franko was not the exception. But, never the less, he managed to make a cold evaluation of many moscofil newspapers.

Key words: moscofil press, Galicia, Ivan Franko.

Галицкая периодика москвофилов в оценке Ивана Франка

Крупский Иван

В статье акцентируется внимание на антиукраинской политике москвофилов, показывается, как при помощи системы своих печатных органов они пытались проводить про-московскую политику среди галичан. Для большего охвата читательской аудитории москвофильские организовали издания разных типов газет: юмористическо-сатирических, молодежных, общеполитических и др. В силу различных обстоятельств много национально-сознательных западноукраинских деятелей в той или иной мере некоторое время сотрудничали с этими изданиями. Не был исключением и Иван Франко, который, несмотря на это, дал объективную оценку многим москвофильским изданиям.

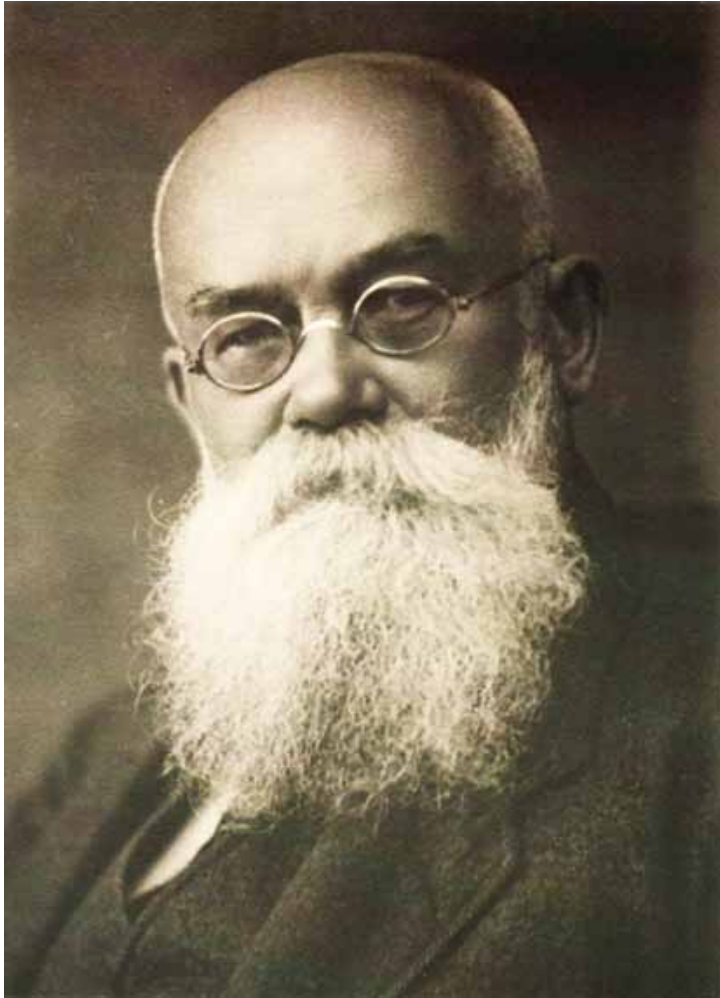
Ключевые слова: москвофильская пресса, Галичина, Иван Франко.

1. *Podolynsky V.* Word of warning / V. Podolynsky [trans. from polish F. I. Stebliy]. – Lviv, 2001. – 87 p.

2. *Turiy O.* «Ukrainian idea» in the Galicia in the mid nineteenth century / O. Turiy // Modern Ukraine. – Lviv, 1999. – № 2/3. – P. 59–75.

3. *Sukhiy O.* From rusofilstvo to moscovofilstvo / Olexiy Sukhiy. – Lviv: Ivan Franko National University of Lviv, 2003. – 497 p.
4. *Franko I.* Our moscovofilstvo [additional volume to the works in 50 volumes] / I. Franko. – К.: Naukova Dumka, 2008. – V. 53. – P. 250–258.
5. *Zhyvotko A.* History of Ukrainian Press / Arkady Zhyvotko. – К.: Our Culture and Science, 1999. – 368 p.
6. *Ternopil'skyi Y.* Ukrainian press from the perspective of the 150-th. anniversary / Y. Ternopil'skyi. – Jersey City: Publisher M. P. Kots, 1974. – 176 p.
7. *Mykhailyn I. L.* History of Ukrainian journalism / I. L. Mykhailyn. – К.: Center of educational literature, 2003. – 720 p.
8. *Kost S.* West Ukrainian press in the first half of the twentieth century: national context / Stephen Kost. – Lviv: Ivan Franko National University of Lviv, 2006. – 514 p.
9. *Franko I.* Essay about history of Ukrainian–ruthenian literature till 1890 [works in 50 volumes] / I. Franko. – К.: Naukova Dumka, 1984. – V. 41. – P. 194–471.
10. *Franko I.* Otets Ruzhytskyy and purchase of the land [works in 50 volumes] / I. Franko. – К.: Naukova Dumka, 1984. – V. 44, b. 1. – P. 396–400.
11. *Franko I.* «Sad story of Kryloshansk's bank and its so called rehabilitation» [works in 50 volume] / I. Franko. – К.: Naukova Dumka, 1984. – V. 44, b. 1. – P. 429–437.
12. *Franko I.* The righteous and the unrighteous [works in 50 volumes] / I. Franko. – К.: Naukova Dumka, 1976. – V. 2. – P. 381–382.
13. *Franko I.* To the «New Prolom» [works in 50 volumes] / I. Franko. – К.: Naukova Dumka, 1976. – V. 2. – 380 p.
14. *Franko I.* To Y. Yavorskyi, October 21, 1892 [works in 50 volumes] / I. Franko. – К.: Naukova Dumka, 1986. – V. 49. – P. 358–360.
15. *Franko I.* To V.G.Schurata, April 10, 1894 [works in 50 volumes] / I. Franko. – К.: Naukova Dumka, 1986. – V. 49. – P. 490–491.
16. *Franko I.* Etymology and phonetics in the Southruska literature [works in 50 volumes] / I. Franko. – К.: Naukova Dumka, 1981. – V. 29. – P. 150–169.
17. *Franko I.* To M. Dragomanov, April 26, 1890 [works in 50 volumes] / I. Franko. – К.: Naukova Dumka, 1986. – V. 49. – P. 236–252.
18. *Franko I.* Literary letters [works in 50 volumes] / I. Franko. – К.: Naukova Dumka, 1980. – V. 26. – P. 26–47.
19. *Franko I.* Our virtues [works in 50 volumes] / I. Franko. – К.: Naukova Dumka, 1976. – V. 3. – P. 329–335.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2016.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
(до 150-річчя від дня народження),
MICHAEL HRUSHEVSKY
(to his 150th birthday)
MICHAEL HRUSHEVSKY
(zu seinem 150. Geburtstag)

УДК 007 : 304 : 070 Грушевський М.

БАГАТОГРАННА ПОСТАТЬ (МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ НА НИВІ ЖУРНАЛІСТИКИ)

СИДОРЕНКО Наталя,

д-р філол. наук, проф.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут журналістики, вул. Мельникова, 36/1, Київ, 004119, Україна, e-mail: n.m.sydorenko@gmail.com

У статті розглядаються організаційний талант на видавничій ниві та редакторський хист у газетно-журнальній площині М. Грушевського наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть. Мета цієї статті – простежити основні віхи публіцистичної діяльності вченого й політика, з'ясувати сутнісні питання, відображені М. Грушевським на сторінках газет і журналів. Скрупульозне опрацювання бібліографічних джерел, важливих періодів літературної життєдіяльності М. Грушевського дозволило виділити основні періодичні видання, які він редагував і видавав, де виступав як провідний публіцист (оглядач, рецензент, літературний критик, автор портретних і подорожніх нарисів, заміток, статей тощо). Загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння дозволили відтворити пунктирний шлях М. Грушевського на журналістській ниві.

Ключові слова: публіцистика, українська преса, національна єдність, «азбука національності», відродження.

Вступ. Михайло Грушевський – безперечно, одна з найвидатніших і найбагатогранніших постатей української історії кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Довголітній провідник українства, автор понад двох тисяч наукових і публіцистичних праць, у справах громадських, політичних та літературних він «грав роль свого роду диригента», що кожного «ставив на своє місце», спонукав до активної участі в національній розбудові України. Передусім учений-історик, видатний державний діяч М. Грушевський із великою відповідальністю, навіть самозреченістю, ставився до журналістики.

Найчастіше до діяльності вченого й політика звертались історики (на батьківщині й за кордоном): О. Пріцак, І. Гирич, Ю. Шаповал, П. Верба, П. Сохань, С. Панькова та ін.; частково філологи й журналістикознавці (Г. Бурлака, Л. Супрун, М. Нечиталюк, О. Богуславський, Т. Трачук). Важливими є наукові дослідження американського вченого Л. Винара, передусім детальний реєстр наукових і літературних творів [1 ; 2].

Із 2002 р. у Львові вийшла частина задуманого 50-томного видання творів М. Грушевського (щоправда, з'являються вони не зовсім рівномірно; скажімо, після т. 23 видано т. 46; деякі томи складаються з кількох книг). Перші чотири томи, що мають шість книг, містять суспільно-політичні твори (від 1894 до жовтня 1926 р.), частина з яких – публіцистика. Окремо вміщено літературно-критичні праці (т. 11, 13), рецензії та огляди (т. 14–16); найбільший пласт із упорядкованої спадщини вченого належить історичним студіям і розвідкам (т. 5–10, у 8 книгах). Заслужують на увагу вступні статті І. Гирича про політичну публіцистику та рецензійний жанр у творчості М. Грушевського, де проаналізовано основну тематику та ідейні орієнтири редактора, видавця й публіциста (українська незалежність, соборність, націоналізація освіти, виховання нової української людини тощо) [3].

Окремої уваги заслуговує стаття провідного бібліотекаря Національної парламентської бібліотеки України І. Цибенко, яка на підставі фактографічного матеріалу спробувала встановити «провідні напрями бібліографічної діяльності» М. Грушевського в українській періодиці та «визначити внесок ученого у розвиток національної преси» [4, с. 30]. Окремі факти співробітництва вченого в російськомовній пре-

сі Петербурга й Москви на початку ХХ ст. («Украинский вестник», «Украинская жизнь») простежив В. Ідзьо [5].

Проте й досі великою мірою організаційний талант на видавничій ниві та редакторський хист у газетно-журнальній площині М. Грушевського не поціновані в Україні. *Мета цієї статті* – простежити основні віхи публіцистичної діяльності вченого й політика, з'ясувати сутнісні питання, які віддзеркалював М. Грушевський-публіцист у своїй газетно-журнальній творчості.

Методи дослідження. Скрупульозне опрацювання бібліографічних джерел, важливих віх творчого життя й діяльності М. Грушевського дозволило виділити основні періодичні видання, які він редагував і видавав або ж виступав як провідний публіцист (оглядач, рецензент, літературний критик, автор портретних і подорожніх нарисів, заміток, статей тощо). Загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння дозволили відтворити пунктирний шлях М. Грушевського у журналістській площині.

Результати й обговорення. Перші публіцистичні праці майбутній «конструктор української модерної нації» написав ще студентом Університету св. Володимира, друкуючи їх у львівських виданнях (журнали «Правда» й «Зоря», газета «Діло»). З дитинства М. Грушевський «плавав у книжковому морю і вмивався ним»; йому були близькі постаті М. Костомарова, І. Нечуя-Левицького, М. Максимовича, І. Тургенева, А. Доде, Е. Золя. Письменство і літературна праця ще з гімназійних років здавалися юнакові «найкращим уділом на землі». Батьки прищепили загострене національне почуття і культ громадського обов'язку. Тому «завданням життя» стає діяльність на ниві українського письменства, в інтересах національної справи [6, с. 127].

Непересічний талант публіциста, редактора й організатора виявився із переїздом до галицького П'ємонту, де М. Грушевський із 1894 до 1914 р. очолював університетську кафедру східноєвропейської історії. Формування львівської історичної школи, головування в історично-філософській секції Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ) дали можливість українському професорові розширити коло дослідницьких зацікавлень, звернувши увагу на наукові видання.

М. Грушевському вдалося здобути серйозну «трибуну для науково-академічної праці», «зреформувати» «Записки НТШ» (зі щорічника на кварталник, потім двомісячник), подаючи тут чимало власних праць, «справоздань і рецензій». Тоді ж було створено ще кілька спеціальних збірників: «Жерела до історії України-Руси» та «Етнографічний збірник», які так само редагував видатний учений. За час його керівництва НТШ (1895–1913) вийшло 111 томів «Записок НТШ» і більше 150 томів видань різних наукових секцій, у яких брали участь провідні українські науковці (О. Барвінський, М. Павлик, І. Франко, В. Гнатюк, М. Возняк, Д. Дорошенко, В. Антонович, В. Липинський та інші) [7, с. 109]. Деякі свої історичні праці дослідник подавав до журналу «Киевская старина».

1898 р. у Львові з ініціативи та під проводом М. Грушевського починає виходити всеукраїнський універсальний журнал «Літературно-науковий вістник»: поважний, представницький, «європейськи закроений» літературно-науковий і громадсько-політичний часопис. Постійно учений друкував тут статті й огляди, що стосувалися суспільного життя і розвитку літератури. Великої ваги набуває питання національного розвою, згуртування українського народу, розрізненого кордонами двох імперій, виховання почуття згуртованості й «одноцільності».

Важливою віхою у житті й діяльності М. Грушевського стали революційні зрушення 1905–1907 рр. у Росії. Про цей час, коли демократичні події «застукали й до кабінету вченого», С. Єфремов написав: «М. Грушевський кидається у вир життя, стежить за примхливою зміною того, що відбувалося, за припливом і відпливом вільного руху, відгукуючись на всі його питання й перспективи живим, палким, переконливим словом. Несподівано для багатьох народився сильний і оригінальний

публіцист із справжнім темпераментом борця, з вмінням тверезо оцінити події, показати в них не тільки те, що безпосередньо впадало у вічі, а й те, що було приховане від спостережників...» [цит. за: 7, с. 106].

Публіцистичний збірник – «З біжучої хвилі» (1907) умістив 20 актуальних матеріалів, друкованих у ЛНВ періоду першої революції 1905–1907 рр. у Росії. Це, зокрема, «Українство і питання дня в Росії», «На руїнах», «Дорогою віків», «Дума і національне питання», «Конституційне питання і українство в Росії» та ін. Численні статті на українські теми вміщено на початку ХХ ст. у багатьох російських часописах: «Сын Отечества», «Страна», «Наша жизнь», «Речь» тощо. М. Грушевський уболівав за долю української преси, вважаючи, що вона приречена на «неможливе існування, а її розвиток – найбільш пекуча справа» [3, с. 113].

Коли ж виявилось, що українське питання не знаходить належної симпатії в російських колах, М. Грушевський почав клопотатися про створення окремого українського видання російською мовою. Так, 1906 р. у Петербурзі вийшов «Украинский вестник», де щомісяця з'являлися статті публіциста. Із цих матеріалів («Поточные дела», «Национальный вопрос и автономия», «О зрелости и незрелости», «Украинский Пьемонт», «Наши требования», «Встревоженный муравейник» тощо) склався другий збірник – «Освобождение России и украинский вопрос» (1907). Деякі публіцистичні праці видані також окремими брошурами («Украинство в России, его запросы и нужды», «К польско-украинским отношениям в Галиции»).

Секретар редакції цього журналу Д. Дорошенко дивувався енергії та невичерпній працездатності М. Грушевського, навколо якого, здавалося, вирувало все українське життя Петербурга. У редакції збиралися і представники Державної думи, і свідомі українці, які навідувалися до міста на Неві, і співробітники часопису. Д. Дорошенко підкреслював: «Грушевський сам правив коректу своїх статей і взагалі стежив за складанням кожного числа. Я міг побачити, яка з нього широко освічена людина, який цікавий і дотепний співрозмовник, який невтомний працівник. Легко і радісно було працювати під його кермою» [7, с. 109].

На порядку денному стояли важливі питання практичного об'єднання України, одним із таких кроків мало стати перенесення «Літературно-наукового вістника» до Києва. Цей задум здійснився у 1907 р., до нової редакції були запрошені Ф. Красицький, О. Олесь, Ю. Тищенко (Сірий), І. Джиджора, Л. Старицька-Черняхівська та ін. Децю змінився характер журналу: більше уваги надавалось економічно-політичним та духовно-культурним питанням українців у Росії та за її межами, ширше тут репрезентована і творчість письменників зі Східної України. Ініціатор ЛНВ подає на сторінках журналу низку портретів видатних національних діячів; він згадує Т. Шевченка, М. Гоголя, І. Мазепу, І. Виговського, В. Антоновича, М. Костомарова, П. Житецького, М. Лисенка, В. Доманицького та інших.

Особливої ваги набирають питання «розкріпачення української національності», підтримка «живої духовної лучності різних частин нашої землі», аби всі громадяни могли стати «активними учасниками українського культурного руху». Зокрема у статті «З новорічних думок» М. Грушевський підкреслював: «Всеукраїнство, або український універсалізм – тісне єднання всіх частин української землі і підпорядкування всіх ріжниць, які їх ділять, спільній і єдиній цілі – національному розвоєві...»; тому кожен повинен «свідомо й заповідливо працювати над поборенням всіх перепон, які можуть ослаблювати єднання і гальмувати живу силу єдності і солідарності» [3, с. 126].

«Національна закраска» усіх сфер суспільного життя розглядається і в статті «При кінці року», поданій у рубриці «На українські теми», до якої часто долучався М. Грушевський на шпальтах ЛНВ. Потреба подолати песимізм і безнадійність, піднести віру й енергію, витривалість і повагу українців до себе, щоб не «спізнитися з усією своєю національною роботою й національними планами», – ці думки виразно

звучать у публікації. Далекоглядний політик наголошував: «Треба заложити перші підвалини національного життя – добитися того, щоб кожний член українського народу, на верхах і низах, цінив і дорожив національною, народною українською формою» [3, с. 7–8]; публіцист підкреслював: на цю «азбуку національності» мають звернути увагу всі зацікавлені українським життям. При цьому «преса, література, жива пропаганда повинні служити їй», завданням українства мусимо «присвячувати наші сили, нашу енергію, наші впливи» [3, с. 8].

У цей же час М. Грушевський не лишався осторонь видання щоденної київської газети «Рада», де опубліковано його матеріали «Вражіння оптиміста», «Вороги «русского народа», «За український маслак (В справі Холмщини)», «Крашаночка», «Маленьке бажання», «На спомин Миколи Костомарова», «Наша газета», «Нова Дума й українці», «Про мову» тощо. Публіцист стає ініціатором створення популярних народних часописів – «Село» (1909–1911) і «Засів» (1911–1912). Шпальти цих видань також прикрашали своєчасні, закличні статті: «В єднанні сила», «До наших читачів», «Закон про свободу віри», «Мова панська і мужицька», «Про права жінок», а також низка портретних зарисовок: про В. Винниченка, І. Мазепу, К. Острозького, М. Лисенка, Б. Хмельницького, Т. Шевченка, І. Франка, В. Антоновича та інших українських діячів.

Часописом нових досягнень у галузі українознавства став тримісячник «Україна» (1914) за редактуванням М. Грушевського. Тут висвітлювалися не лише суто наукові досягнення (історія, археологія, етнографія, філологія), а й проблеми письменства й мистецтва. Активно долучився учений і до співробітництва в московському журналі «Украинская жизнь», де його перу належать такі статті: «Украина и украинство», «В годовщину войны», «Независимая Польша и автономная Галиция», «На распутьи», «Украинство и российская пресса», «Новые лозунги» тощо.

За підрахунками, найбільша кількість публікацій (здебільшого публіцистичних) М. Грушевського припадає на 1905–1910, а також 1917–1918 рр. Кількісні показники статей та оглядів (не беручи до уваги окремі книги, брошури, художні твори) такі: у 1905 і 1906 рр. – по 84, 1907 р. – 85, 1909 р. – 80, 1910 р. – 102, 1917 – 50, 1918 р. – 47 [2, с. XVIII].

На хвилі нових революційних перетворень у Російській імперії М. Грушевський найвиразніше виявляє свій політичний талант – його зусиллями створена Українська Центральна Рада, що стала основним органом піднесення нової України. Але публіцистична праця, хоч і відступає на другий план, не залишається поза увагою державного діяча. Статті й виступи М. Грушевського друкуються у київській («Народна воля», «Нова рада», «Вільна Україна», «Літературно-науковий вістник»), львівській («Шляхи», «Українське слово», «Діло»), московській («Промінь») пресі. Це такі публікації, як: «Важна хвиля», «Велика, Мала і Біла Русь», «Від слова до діла», «Повороту немає», «Чергова справа», «Український герб», «В огні й бурі», «Очищення огнем» тощо. Президент Української Народної Республіки М. Грушевський добре розумів вагу слова, зверненого до народу.

Покидаючи Україну з наступом Директорії, Михайло Сергійович на деякий час зупинився у Кам'янці-Подільському, де йому довелося редагувати популярний часопис для народу «Життя Поділля». Згодом через Галичину й Угорщину учений потрапляє до Відня, де продовжує наукову діяльність, бере участь у створенні Українського Вільного університету, засновує Український соціологічний інститут, редагує орган Української партії соціалістів-революціонерів «Борітеся – поборете!» (1920–1922), де друкувалася його політична публіцистика.

Через чотири роки професор повернувся на батьківщину. Йому ще вдалося закласти низку наукових періодичних видань («Україна», «За сто літ», «Первісне громадянство»), публікації яких цілком відрізнялися від офіційних досліджень радянських істориків. Та виявилось, що «небезпечні хвилі» тільки накочувалися,

що Україна знову опинилася «в огні й бурі»; «головні контури цієї катастрофи» були очевидні для М. Грушевського. Ліквідація наукових установ у Всеукраїнській академії наук, якими опікувався вчений, депортація його до Москви, а потім Кисловодська, закриття журналів – творчих трибун незаангажованої наукової думки, шантажі та обвинувачення – так розвивався наступ влади на «головного будівничого і провідника», який став «символом українського національного і наукового відродження, віталізму української нації» [1, с. 77].

Висновки та перспективи. Як бачимо, наукові розвідки історик М. Грушевський поєднував із безпосередньою діяльністю в «Записках НТШ», «Етнографічному збірнику», тримісячнику «Україна», громадсько-літературному журналі «За сто літ» та інших вагомих часописах дослідницького характеру. Теми національного розвитку, згуртування українського народу, плекання національних ідеалів та соборності українських земель публіцист порушував на шпальтах літературно-наукових і громадсько-політичних періодичних видань (ЛНВ, «Рада», «Село», «Засів», «Українська жизнь», «Нова рада», «Діло», «Українське слово» та ін.). Низку цих газет і журналів він очолював як редактор, у деякі вкладав власні кошти на видавничі потреби.

«Славний історик своєї нації», «духовий вождь українських патріотів», талановитий письменник і пристрасний публіцист, перший президент самостійної і незалежної Української держави, який указував нові дороги у переломні моменти нашої історії, залишається однією з ключових постатей української політики і національної гуманітарної науки. Він вартий того, щоб його багатогранна діяльність була об'єктивно проаналізована й оцінена на батьківщині. Редакторська і видавнича діяльність, як і публіцистична творчість М. Грушевського залишаються пріоритетними аспектами наукових досліджень.

1. *Винар Л.* Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866–1934) : у 50-ліття смерті / Любомир Винар. – Б. м. : Сучасність, 1986.
2. *Hrushevs'kyj Mykhailo.* 1866–1934 : bibliographic Sources / ed. by Lubomyr R. Wynar. – New York ; Munich ; Toronto, 1985. – 203 p.
3. *Грушевський М.* Твори : у 50 т. / Михайло Грушевський. – Львів : Світ, 2005. – Т. 2 : Суспільно-політичні твори (1907–1914). – 704 с.
4. *Цибенко І.* Українська періодика у творчому житті Михайла Грушевського / Ірина Цибенко // Вісник Книжкової палати. – 2012. – № 11. – С. 30–34.
5. *Ідзьо В.* Михайло Грушевський на шпальтах часописів українців Росії «Украинский вестник» та «Украинская жизнь» у першій чверті ХХ століття / Віктор Ідзьо. – Львів : Сполом, 2007. – 62 с.
6. *Грушевський М.* Як я був колись белетристом / Михайло Грушевський // Великий українець : матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – К. : Веселка, 1992. – 549 с. : фот.
7. *Шаповал Ю.* Михайло Грушевський / Юрій Шаповал, Ігор Верба. – К. : Альтернативи, 2005. – 351 с. : іл.

UDC 007 : 304 : 070= Hrushevsky M.

Many-sided Person (Mykhailo Hrushevsky in the field of journalism)

Sydorenko Natalya, D.Sc. (Philology), Prof.,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, The Institute of Journalism, 36/1, Melnykova St., Kyiv, 04119, Ukraine, e-mail: n.m.sydorenko@gmail.com

The article analyses organizational talent of Mykhailo Hrushevsky in the publishing field and his editorial ability in a range of the newspapers and journals at the end of the XIX and at the beginning of the XX centuries. The aim of the investigation is to trace the basic landmarks of publicistic activity of the scientist and politician, to find out the key issues, which were reflected by M. Hrushevsky on the pages of periodicals. Accurate work on bibliographical sources, important periods of creative life and activity of M. Hrushevsky gave the possibility to restore the main periodicals, mostly Ukrainian, which were edited and published by him, where he has shown his worth as a leading publicist (in the role of observer, reviewer, literary critic, author of portrait and travelling essays, notes, articles, etc.). The scientific

methods of analysis, synthesis, and comparison allowed recreating the dotted way of M. Hrushevsky in the journalistic field. Scientific activity the historian often combined with work in scientific journals and collections (such as «Zapysky NTSh», «Ukraina», «Za sto lit», etc.). The significant issues of the national development, rallying of the Ukrainian people, cherishing the national ideals of M. Hrushevsky represented on the pages of literary-scientific and public-political periodicals («Literaturno-naukovyj vistnyk», «Rada», «Selo», «Zasiv», «Ukrainskaya zhyzn», «Nova rada», «Dilo», etc.). The row of these newspapers and journals he headed as an editor, in some inlaid the personal funds on publishing necessities.

Key words: publicism, Ukrainian periodicals, national unity, «alphabet of nationality», revival.

Многогранная личность (Михайло Грушевский на ниве журналистики)

Сидоренко Наталья

В статье рассматривается организационный талант на издательском поле и редакторское умение в газетно-журнальном измерении М. Грушевского в конце XIX – начале XX столетий. Цель данной статьи – определить основные вехи публицистической деятельности ученого и политика, выяснить сущностные вопросы, которые отражал М. Грушевский на страницах газет и журналов. Скрупулезное исследование библиографических источников, важных периодов литературной жизнедеятельности М. Грушевского позволило определить основные периодические издания, которые он редактировал и издавал, где выступал как ведущий публицист (обозреватель, рецензент, литературный критик, автор портретных и дорожных очерков, заметок, статей и т. д.). Общенаучные методы анализа, синтеза, сравнения позволили показать пунктирный путь М. Грушевского на журналистской ниве.

Ключевые слова: публицистика, украинская пресса, национальное единство, «азбука национальности», возрождение.

1. Wymar L. Mykhailo Hrushevs'kyj (1866–1934) as the most outstanding historian of Ukraine : in the 50th anniversary of death / Lubomyr Wymar. – [Without place] : Suchasnis't', 1986.

2. Hrushevs'kyj Mykhailo. 1866–1934 : bibliographic sources / ed. by Lubomyr R. Wymar. – New York ; Munich ; Toronto, 1985. – 203 p.

3. Hrushevsky M. Works : in 50 v. / Mykhailo Hrushevs'kyj. – L'viv : Svit, 2005. – V. 2 : Social and political works (1907–1914). – 704 p.

4. Tsybenko I. Ukrainian periodicals in the creative life of Mykhailo Hrushevs'kyj / Iryna Tsybenko // Visnyk Knyzhkovoji palaty. – 2012. – № 11. – P. 30–34.

5. Idzio V. Mykhailo Hrushevsky on the pages of the Ukrainian periodicals in Russia «Ukrainskyj vestnik» and «Ukrainskaya zhyzn'» in the first half of the XX century / Viktor Idzio. – Lviv : Spolom, 2007. – 62 p.

6. Hrushevsky M. As I was once a fiction writer / Mykhailo Hrushevs'kyj // An outstanding Ukrainian : materials of life and activity of M. S. Hrushevs'kyj. – Kyiv : Veselka, 1992. – 549 s. : Phot.

7. Shapoval Yu. Mykhailo Hrushevsky / Yuriy Shapoval, Ihor Verba. – Kyiv : Al'ternatyvy, 2005. – 351 p. : il.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2016.

УДК 007 : 344 : 070

ПУБЛІЦИСТ – ПОДВИЖНИК УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

ГЕРАСИМЧУК Надія,

канд. наук із соц. комунік., доц.,

Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, вул. Мельникова, 36/1, м. Київ, 04119, Україна,

e-mail: journ@univ.kiev.ua

У статті розглянуто публіцистичну творчість М. Грушевського. Мета розвідки – дослідити публіцистику М. Грушевського в «Літературно-науковому віснику» в період 1907–1914 рр.; виокремити тематичну проблематику публікацій, визначити їх важливість і вплив на формування національної свідомості та суспільно-політичної думки в Україні. Висновки дослідження полягають у тому, що публіцистика М. Грушевського в ЛНВ мала потужний вплив на формування свідомості українців як громадян майбутньої незалежної держави, а сам публіцист наперед передбачив політичні, ідеологічні й суспільні пріоритети, що залишаються актуальними для нашої нації і сьогодні.

Ключові слова: публіцистика, суспільно-політичний, «Літературно-науковий вісник».

Вступ. Щодалі зростає зацікавленість постаттю великого історика, політичного й державного діяча, літературознавця, публіциста, ініціатора створення й редактора першого всеукраїнського літературно-наукового та громадсько-політичного часопису «Літературно-науковий вісник» Михайла Сергійовича Грушевського.

Вагомий внесок у дослідження діяльності М. Грушевського зробили українські вчені-історики, насамперед з української діаспори. Зокрема Л. Винар, засновник і голова Українського історичного товариства, голова Історичної секції Української вільної академії у США, професор Кентського державного (США) та Українського вільного (Німеччина) університетів, редактор журналу «Український історик», науково-теоретично обґрунтував грушевськознавство як нову галузь українськознавчих досліджень [6, с. 344]. Він автор численних статей про наукову та громадсько-політичну діяльність М. Грушевського в різні періоди його життя.

А. Жуковський, іноземний член НАН України, професор Українського вільного університету, написав низку праць про М. Грушевського, зокрема про його редакторську діяльність у журналі «Україна», що з перервами виходив у Києві протягом 1914–1930 рр. [5].

У свою чергу, історик Л. Корнійчук дослідила творчий доробок А. Жуковського про М. Грушевського [6].

Серед вітчизняних істориків-грушевськознавців відомі також імена І. Гирича, автора дисертаційного дослідження про архів М. Грушевського [2]; монографії Ю. Шаповала та І. Верби [10]; праці Я. Пирого, В. Тельвака, С. Кіржаєва, Я. Шашкевича та ін. Окремі розвідки про його публіцистику здійснили історики: І. Ткаченко – «Публіцистика Михайла Грушевського на сторінках тижневиків «Село» та «Засів» як джерело з історії української селянсько-робітничої дореволюційної періодики», Н. Романцева – «Наукова та публіцистична діяльність М. Грушевського (1907–1914 рр.): проблема в українській історіографії ХХ ст.», С. Панькова та ін.

Щодо досліджень українських журналістикознавців, то частково про редакторську, видавничу та публіцистичну діяльність М. Грушевського йдеться зокрема в навчальних посібниках із історії української преси А. Животка, О. Дея, О. Мукомели.

В укладеному Н. Сидоренко та О. Сидоренком збірнику «Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ ст.» є розділ, де представлені життєписні та творчі характеристики видатних українських публіцистів, зокрема й М. Грушевського [7].

© Герасимчук Н., 2016

Професор О. Богуславський в окремих розділах монографії «Преса міжвоєнної української еміграції і боротьба за незалежність України : історичний шлях, досвід, дискусії» розглянув діяльність публіциста як редактора й автора журналу «Борітеся-Поборете!» (протягом вересня 1920 – лютого 1922 рр. вийшло 10 випусків) та його політичну полеміку на шпальтах часопису під час еміграції [1, с. 57–58, 67–78].

Спеціальних наукових праць, присвячених дослідженню публіцистичних праць М. Грушевського, в українському журналістикознавстві немає. Цим і зумовлена актуальність дослідження.

Мета розвідки – дослідити публіцистичну діяльність М. Грушевського в «Літературно-науковому віснику» періоду 1907–1914 рр. після переїзду редакції до Києва.

Основні завдання: виокремити тематичну проблематику публіцистики М. Грушевського, визначити її важливість і вплив на формування національної свідомості та суспільно-політичної думки в Україні у зазначений період.

Методи дослідження. У дослідженні використані такі методи: історико-бібліографічний, спостереження, аналізу й синтезу наукової інформації, класифікації, а також проблемно-тематичний. Історико-бібліографічний метод дав змогу дослідити історіографію проблеми та доповнити дані спостереження (у вступі), а також зробити висновки дослідження. В основній частині статті за допомогою методів аналізу й синтезу наукової інформації, класифікації з'ясовано зв'язки та закономірності розвитку досліджуваного об'єкта. Проблемно-тематичним методом визначено основні проблемно-тематичні доміанти в публіцистиці М. Грушевського.

Результати й обговорення. Упродовж 1906–1914 рр. праці М. Грушевського, крім «Літературно-наукового вісника», з'являлися в газетах «Громадська думка»/«Рада», «Село», «Діло», у російськомовних виданнях.

Ще живучи в Галичині, М. Грушевський написав кілька статей до першого українськомовного київського щоденника «Громадська думка» (1906). Матеріали стосувалися переважно українського питання: «використання рідної мови в освітній та адміністративній сферах, еволюції суспільно-політичної думки українства в розрізі різних періодів історичного буття, появи в ній на початку ХХ ст. нових відтінків» [9, с. 83]. Так, у «Громадській думці» (1906. – 6 січн. – № 6. – С. 2–3) вийшов матеріал про становище української мови в школі, церкві, суді, адміністрації (під рубрикою «З біжучої хвилі»). Пізніше, у 1907 р., у Києві М. Грушевський видав однойменну збірку, до якої увійшло 15 статей автора, написаних протягом 1905–1906 рр.

Матеріал М. Грушевського «Українські кафедри» (Громадська думка. – 1906. – 4 лют. – № 23. – С. 1–2) містить інформацію про рішення ради Одеського університету заснувати українознавчі кафедри з історії, літератури та природознавства з викладанням українською мовою, а також побажання щодо програм із зазначених предметів.

Органічним продовженням рубрики «З біжучої хвилі» стали постійні огляди й статті М. Грушевського під рубрикою «На українські теми» в газеті «Рада» та «Літературно-науковому віснику». У ЛНВ вийшло 30 матеріалів під цією рубрикою [4, с. 676].

Розуміючи важливість впливу такої публіцистики на громадсько-політичне життя українців, він так само мав намір видати їх окремою книжкою, та задум не здійснився. Але, як зауважили І. Гирич та С. Панькова, один із діячів національного руху Л. Жебуньов організував читання матеріалів «На українські теми» в клубі «Родина» в Києві з метою їх популяризації [3, с. XI].

Особливо потужний вплив на формування національної свідомості та суспільно-політичної думки в Україні мала публіцистика М. Грушевського в «Літературно-науковому віснику» періоду 1907–1914 рр., після переїзду редакції журналу до Києва, коли часопис, по суті, перетворився на всеукраїнський орган. Гострі публіцистичні матеріали невтомного редактора й автора часопису створювались у непростих умовах обшуків редакції часопису, арешту її членів, про що він згадує у зверненні «До наших читачів», підбиваючи підсумки першого року видання журналу [4, с. 337]. Саме в ЛНВ непересічний талант видавця, редактора, публіциста виявився найяскравіше.

За цей період у часописі вийшло понад 60 статей на різноманітну тематику, у яких автор висловлював свої погляди на актуальні проблеми українства.

Автори передмови до другого тому творів М. Грушевського (серія «Суспільно-політичні твори (1907–1914)») І. Гирич, С. Панькова зазначили, що твори видатного публіциста протягом указанного періоду, надруковані в «Літературно-науковому віснику», – «цілісний масштабний твір і визначають авторське кредо – сформувані новітнього українця зі свідомістю громадянина майбутньої незалежної держави. На багато десятків років наперед історик змодельовав і передбачив ті політичні, ідеологічні та суспільні пріоритети, які й сьогодні залишаються визначальними для розвитку українського життя» [3, с. V].

За суспільно-політичною проблематикою вони сформували публіцистику цього періоду в чотири тематичні групи:

1. Виховання «масового» українця, свідомого своїх завдань і готового до культурного відвоювання української етнографічної території на підставі своїх історико-орієнтаційних цінностей.

2. Формування на галицькому досвіді нового типу еліти Великої країни, що працювала б лише на українській інтерес.

3. Набуття внутрішньої ідейної злуки двох культурно відмінних територій, подолання взаємних упереджень, ... досягнення соборності не лише на рівні еліт, а й широких верств людності.

4. Вироблення української політики, здатної відповідати на виклики міжнародної кон'юнктури на легальному рівні – у Галицькому сеймі, австрійському парламенті, російській Думі [3, с. XII].

Вагомість вищезазначеної тематичної проблематики в контексті сьогоденних суспільно-політичних подій в Україні беззаперечна.

У статтях *першої тематичної групи* автор зокрема акцентує на проблемі розбудови національної системи освіти, навчання молоді за умов тиску польських і російських освітніх систем, на активізації суспільного й культурного життя українців, розвитку національної преси й книговидавництва, формуванні всеукраїнської історичної свідомості та ідеології, ґрунтованої на власних пріоритетах минулого.

«Справа українських катедр, уведення в вищі школи української мови як знаряддя науки й навчання... дає ключ до націоналізації не лише середньої, а й народної школи, до справи переходу народних мас до своєї народної мови як органу освіти й культури», – писав М. Грушевський у статті «Чи не спроможемось?».

Свою позицію щодо державності публіцист окреслив у багатьох статтях (зокрема «На новий рік», «Слово на малодушних»): українці мають поклатися на власні моральні сили, не сподіватися на «слов'янських братів». Звертаючись до українців, він наполягає на «здоровому національному егоїзмі» й закликає їх вчитися розвивати «опозиційний дух», припинити «годуватися від олтаря готової державності» і самим «класти щось на олтар національного відродження» [4, с. 97].

Іронічний тон «Слова на малодушних», яке у своєму щоденнику автор назвав фейлетоном, спрямований проти безсилля влади: «Під час першої Думи скільки було сміху, як правительством виступило з законопроектом в справі оранжереї і пральні при Дорпатському університеті» [4, с. 129].

Обурений тривожними симптомами «національного упадку», публіцист спонукає українську інтелігенцію скеровувати сили на розвиток українських товариств, сприяти розвитку власної преси й книговидавництва («При кінці року», «О любви к отечеству и народной гордости»), вірячи в те, що їй «духовної зброї не забракне» («Крячуть ворони...») [4, с. 19].

М. Грушевський порушує питання про тяжке становище нечисленного українського студентства Львівського університету: арешти за участь в українському віче, матеріальні проблеми («Батьки і діти»). Акцентуючи на національній освіті, він

протиставляє українську школу нівеляційним тенденціям російської і польської шкіл у Східній і Західній Україні («Маленька жертва»).

Про завдання й перспективи видавничої справи в Україні йдеться у статті «Видавнична криза», де закриття національних часописів автор розглядає як невідворотну національну втрату, а поширення українських книг – як національний обов'язок.

У публіцистиці *другої групи* порушується проблема згуртування національної еліти навколо ідеї культурно-територіальної незалежності від Росії та Польщі. Якщо на початок ХХ ст. у Галичині вже сформувався тип нової еліти, то в Києві становлення типу наддніпрянського українського вченого почалося лише від заснування (з ініціативи М. Грушевського) Українського наукового товариства в 1907 р., якому судилося стати осередком нової еліти. Коли 1910 р., уболіваючи за долю української науки, публіцист мобільно реагував на значущі події в науковому світі: коли Петербурзька академія наук розпочала заходи щодо заснування Союзу слов'янських академій, став клопотатися про надання НТШ офіційного статусу української академії наук за зразком і традиціями європейських. Ця ідея обґрунтована в статті «Призабута справа», в якій акцентується на необхідності надання НТШ офіційного статусу української академії наук за зразком і традиціями європейських академій. У ній також мова йде про історію НТШ, сумлінну працю його членів, про високу оцінку діяльності товариства акад. О. Шахматовим, і, переконаний автор статті, що ця справа рухатиметься «серйозно, поважно і енергійно» [4, с. 429].

У статті «Чи не спроможемось?» учений подав розроблений ним ґрунтовний план організації Інституту українознавства; навів позитивні приклади функціонування «забезпечених від впливів офіційної політики» приватних наукових інститутів у США, Росії та інших країнах [4, с. 352].

Публіцист називає «справжніми репрезентантами українства» представників еліти, які «відають всіх себе народному ділу.., а від чужих вимагають поважання для свого народу, признання за ним широких національних прав, можливості національного розвитку, усунення всякої експлуатації українських сил і засобів на цілі йому чужі» [4, с. 42].

Матеріали публіцистики *третьої тематичної групи* про проблеми відносин між галичанами й наддніпрянцями, прищеплення досвіду Галичини підросійській Україні, надання ЛНВ значення всеукраїнського органу об'єднує ідея соборності українських земель.

«Україні російській, де ... стихійна сила народна підпала очевидному ослабленню», автор протиставляє Галичину, що має «національну окремішність... і міцні підвалини для національного життя» в статті «З новорічних думок» [4, с. 118]. Спільною і єдиною метою українців він вважає «всеукраїнство... – тісне єднання всіх частин української землі і підпорядкування всіх ріжниць, які їх ділять, ... національному розвоєві» [4, с. 126].

Заслужують на увагу афористичність і глибина авторських узагальнень (стаття «О любви к отечеству и народной гордости»): «Національність все ж таки передовсім форма, в яку можна вкладати ріжний зміст. Можна ad libitum [як завгодно] з історичної традиції витягати афоризми в такім дусі, як «жид, лях і собака – то віра однака», і розпалювати фантазію й інстинкти сучасного чоловіка образами ненависті, нелюдської жорстокості національних воєн України. І можна видвигнути елементи ідейні, прив'язання до людських прав, свободи й автономності, які присвічували українським народним масам в його рухах» [4, с. 35–36]. Сьогодні варто було б прислухатися до цих слів подвижника української нації, адже українцям не завжди вистачає толерантності, а подекуди й здорового глузду для вирішення національних проблем.

Потрібно зазначати, що всі вищезгадані статті, крім «До наших читачів», «Чи не спроможемось?» і «Призабута справа», вийшли в ЛНВ під рубрикою «На українські теми».

На думку Н. Сидоренко, М. Грушевський, великий ентузіаст, людина різносторонніх зацікавлень, працюючи в пресі, «зарекомендував себе довголітнім провід-

ником усього українства, вмiло скеровував думку української суспiльностi, спрямовував її у національне русло», а його «глибинний розум, вмiння логiчно доводити справу до завершення, наполегливiсть i працездатнiсть заклали пiдвалини всеукраїнської журналістики» [7, с. 9–10].

Висновки та перспективи. Як показав аналіз історіографії наукової проблеми, в українському журналістикознавстві відсутні спеціальні наукові праці, присвячені дослідженню публіцистичної діяльності М. Грушевського. Аналіз праць видатного публіциста, надрукованих у «Літературно-науковому віснику» упродовж 1907–1914 рр., дає підстави стверджувати, що його твори мали потужний вплив на формування свідомості українців як громадян майбутньої незалежної держави. Неоціненне їх значення для української нації й нині, адже на багато років наперед публіцист передбачив і сформулював найважливіші суспільні, політичні та ідеологічні пріоритети, які виявилися надзвичайно актуальними для нашого сьогодення. Це зокрема безупинний розвиток національної освіти, формування всеукраїнської історичної свідомості, мобілізація й згуртування національної еліти, соборність українських земель, серед яких проблемно-тематичною домінантою стала ідея згуртування національної еліти. Енергійний тон викладу матеріалу, експресивна лексика, посилення на важливі й цікаві історичні факти як із вітчизняної, так і всесвітньої історії, афористичність і глибина узагальнень автора – ті відмітні риси публіцистики великого вченого-патріота, що зробили її назавжди актуальною та безсмертною, цікавою для читання та доступною для сприйняття.

Публіцистична спадщина М. Грушевського, яскравої, непересічної особистості, людини різносторонніх знань і зацікавлень, видавця, редактора, публіциста, творця першого всеукраїнського літературно-наукового та громадсько-політичного часопису, справжнього провідника української нації, потребує подальшого дослідження й наукових узагальнень журналістикознавців. Його публіцистичні праці є перспективою майбутніх розвідок у цьому науковому напрямі.

1. *Богуславський О.* Преса міжвоєнної української еміграції і боротьба за незалежність України : історичний шлях, досвід, дискусії : моногр. / Олег Богуславський. – Запоріжжя : Просвіта, 2008. – 452 с.

2. *Гирич І.* Архів М. Грушевського як джерело для вивчення діяльності визначних постатей українського руху (М. Грушевський, С. Єфремов, В. Липинський, М. Василенко) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.09 «Антропологія» / І. Б. Гирич. – К., 1995. – 24 с.

3. *Гирич І.* Публіцистика Михайла Грушевського на сторінках «Літературно-наукового вісника» у 1907–1914 роках / Ігор Гирич, Світлана Панькова // Грушевський М. Твори : у 50 т. / Михайло Грушевський. – Львів : Світ, 2005. – Т. 2 : Серія «Суспільно-політичні твори (1907–1914)». – С. V–XXIV.

4. *Грушевський М.* Твори : у 50 т. / Михайло Грушевський – Львів : Світ, 2005. – Т. 2 : Серія «Суспільно-політичні твори (1907–1914)» – 704 с.

5. *Жуковський А.* Михайло Грушевський і журнал «Україна» / А. Жуковський // УІ. – 1986. – Ч. 1–2 (89–90). – С. 5–20.

6. *Корнійчук Л.* Постать М. Грушевського у творчому доробку А. Жуковського [Електронний ресурс] / Л. Корнійчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. – 2008. – Вип. 11. – С. 343–353. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/> – Дата доступу : 25.08.2016.

7. *Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ ст.* / [уклад. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко]. – К., 2001. – 448 с.

8. *Сидоренко Н.* Історія української журналістики : особистості ХІХ – ХХ століть : навч. посіб. / Н. М. Сидоренко. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2012. – 159 с.

9. *Старовойтенко І.* Громадська думка. Щоденна політична, економічна і літературна газета. 1905–1906 : анот. системат. покажчик. / І. Старовойтенко, Ю. Горбач, Л. Кузьменко. К. : Темпора, 2011. – 454 с.

10. *Шаповал Ю. І.* Михайло Грушевський / Ю. І. Шаповал, І. В. Верба. – К. : Альтернатива, 2005. – С. 239.

UDC 007 : 344 : 070

Publicist – devotee of Ukrainian nation**Herasymchuk Nadiya**, PhD (Social Communications),Taras Shevchenko National University of Kyiv, The Institute of Journalism, 36/1, Melnykova St., Kyiv, 04119, Ukraine, e-mail: journ@univ.kiev.ua

The article discusses M. Hrushevsk's journalistic work. It focuses on the research of his personality by Ukrainian scientists. The purpose of intelligence – research journalistic activity of M. Hrushevsky in «Literary and Scientific Journal» period 1907–1914; to highlight thematic issues publications, to determine their importance and influence on the formation of national consciousness and political thought in Ukraine. Conclusions of the study lies in the fact that Hrushevsky's journalism had a strong influence in shaping the consciousness of Ukrainian citizens as a future independent state, and the writer predicted in advance political, ideological and social priorities that are important for our nation today.

Keywords: journalism, socio-political, «Literary and Scientific Journal».

Публицист – подвижник української нації**Герасимчук Надежда**

В статті розглядається публіцистичне творчість М. Грушевського. Цель роботи – дослідити публіцистику М. Грушевського в «Літературно-научному вестнику» в період 1907–1914 гг.; виділити тематическу проблематику публікацій, визначити їх актуальність і вплив на формування національного свідомості і громадсько-політичної думки. Висновки дослідження заключаються в тому, що публіцистика М. Грушевського мала потужне вплив на формування свідомості українців як громадян майбутнього незалежного держави, а сам публіцист на багато років вперед передбачив політичні, ідеологічні і суспільні пріоритети, які залишаються актуальними для нашої нації і сьогодні.

Ключевые слова: публіцистика, громадсько-політичний, «Літературно-научний вестник».

1. *Boguslavsky O.* Press of the interwar Ukrainian emigration and the struggle for the independence of Ukraine: historical way, experience, discussions / Oleg Boguslavsky. – Zaporizhzhya : Prosvita, 2008. – 452 p.

2. *Hyrych I. M.* Grushevkiy's archive as a source for the study of the prominent figures of the Ukrainian movement (M. Hrushevsky, S. Efremov, V. Lypynskyy, M. Vasylenko) : Abstract. dis. candid. history sciences : specials. 07.00.09 / I. Hyrych; The National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Ukrainian Archeography. – K., 1995. – 24 p.

3. *Hyrych I.* Michaylo Hrushevsky's Journalism on the pages of «Literary and Scientific vistnyk» in 1907–1914 years / Igor Hyrych, Svitlana Pankova // Hrushevsky M. Works: in 50 vols. / Hrushevsky. – Lviv : Svit, 2005. – Vol. 2 : The Series «Socio-political works (1907–1914)». – p. V– XXIV.

4. *Hrushevsky M.* Works: in 50 vols. / Mykhailo Hrushevsky. – Lviv : Svit, 2005. – Vol. 2 : The Series «Socio-political writings (1907–1914)» – 704 p.

5. *Zhukovsky A.* Mykhailo Hrushevsky and the magazine «Ukraine» / A. Zhukovsky // The Ukrainian Historian. – 1986. – Ch. 1–2 (89–90). – 5–20 p.

6. *Korniychuk L.* Hrushevsky's figure in the artistic heritage of A. Zhukovsky [Electronic resource] / L. Korniychuk // Scientific proceedings of the National University «Ostroh Academy». Historical science. – 2008. – Vol. 11. P. – 343–353 p. – Access : <http://nbuv.gov.ua/> – Date of access: 25.08.2016. Materials of the history of national journalism in the Eastern Ukraine in the early XXth century. / [Way. N. Sydorenko, O. Sidorenko]. – K., 2001. – 448 p.

7. *Materials* on the history of national journalism of eastern Ukraine early twentieth century. / [uklad. N. Sydorenko, O. Sydorenko]. – K., 2001. – 448 p.

8. *Sydorenko N.* History of Ukrainian journalism: personalities of the XIX–XX centuries: navch. posib. / N. Sydorenko. – K. : CUP «Kyiv. University Press», 2012. – 159 p.

9. *Starovoytenko I.* Public opinion. Daily political, economic and literary newspaper. 1905–1906 : annot. system. index / I. Starovoytenko, Yu. Gorbach, L. Kuzmenko. – K. : Tempora, 2011. – 454 p.

10. *Shapoval Yu.* Mykhailo Hrushevsky / Yu. Shapoval, I. Verba. – K. : Alternative, 2005. – 239 p.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2016.

УДК 007 : 304 : 070 (477) (09)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ – ПАРТІЙНИЙ ПУБЛІЦИСТ

ГЕОРГІЄВСЬКА Вікторія,

канд. наук із соц. комунік., доц.

Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Мельникова, 36/1, Київ, 04119, Україна, e-mail: v.georgiievaska@gmail.com

У статті розглядається політична публіцистика Михайла Грушевського на сторінках віденського неперіодичного часопису «Борітеся – поборете!» (1920–1921), закордонного органу Української партії соціалістів-революціонерів. Мета дослідження – з'ясувати політичні та проблемно-тематичні аспекти публіцистики М. Грушевського. Під час опрацювання публікацій партійного часопису в еміграції зверталась увага на методи аналізу змісту, порівняння та узагальнення, що дали можливість визначити основні напрямки виступів М. Грушевського та з'ясувати його політичні орієнтири початку 20-х рр. XX ст., співвіднести його погляди, висловлені на сторінках газети (загалом 9 публікацій у 10 номерах), із партійною програмою та статтями інших партійних публіцистів (М. Шаповал, М. Шраг, М. Чечель, П. Христюк та ін.).

Ключові слова: партійна періодика, публіцистика, контент, Українська партія соціалістів-революціонерів.

Вступ. Не лише в українській історії, політиці й науці, а й усьому національно-духовному житті українців кінця XIX і всього XX століть ключовою лишається постать Михайла Грушевського. Його діяльність перебувала «в тіні» офіційної радянської науки, хоча зарубіжні вчені активно досліджували факти наукових, громадських, державних і літературних досягнень. Особливо вирізняються напрацювання американського історика українського походження Л. Винара («Михайло Грушевський в українській і світовій історії», «Михайло Грушевський і Наукове товариство імені Тараса Шевченка, 1892–1970», «Михайло Грушевський історик і будівничий нації», «Грушевськознавство: генеза й історичний розвиток», «Найвидатніший історик України Михайло Грушевський», «Силуети епох» та ін.), у яких учений послідовно закладав підвалини всебічного вивчення постаті академіка М. Грушевського та його різносторонньої спадщини.

У контексті партійної публіцистики М. Грушевського важливими постають питання організаційно-ідеологічної діяльності Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), яку активно підтримував у 20-х рр. XX ст. тимчасовий український емігрант. Серед таких робіт – праці істориків (М. Стахів, І. Майстренко, П. Феденко, О. Висоцький, В. Солдатенко, В. Кулик та ін.), які загалом характеризують платформи тих чи інших партій у певні історичні періоди. Цій темі присвячена докторська дисертація Т. Бевз, де проведено комплексне дослідження історії становлення та розвитку УПСР, «наведено нові факти, аргументи та висновки щодо партійної структурної диференціації та розколу» [1, с. 5]. Важливі штрихи щодо функціонування УПСР, її осередків, характеристики окремих діячів і програмових документів, включно з партійною періодикою залишили учасники цієї партії (М. Ковалевський, П. Христюк, М. Шаповал, Н. Григорієв, А. Животко та ін.).

Досі актуальним в українському журналістичнознавстві, як загалом у вітчизняній науці, лишається питання про безпосередню участь М. Грушевського у редакційно-видавничих процесах на батьківщині та за кордоном. Відсутнє синтетичне джерело, яке б охоплювало всі грані такої співпраці М. Грушевського як із львівськими чи київськими, так із віденськими, празькими та іншими часописами. Хоча до таких розвідок звертались І. Гирич [2], Н. Сидоренко [3], І. Ткаченко [4], Т. Бурдега [5], а також М. Нечиталюк (М. Грушевський як реформатор української журналістики), Л. Супрун (М. Грушевський як ініціатор і подвижник всеукраїнського журналу «Лі-

© Георгієвська В., 2016

тературно-науковий вістник»), Т. Трачук (праці М. Грушевського про формування засад журналістикознавства) та ін.

Мета цієї статті – з'ясувати політичні та проблемно-тематичні аспекти публіцистики М. Грушевського на сторінках віденського партійного тижневика «Борітеся – поборете!» (1920–1922).

Методи дослідження. У підготовчій роботі важливе значення мало вивчення бібліографічних джерел, пов'язаних із життєдіяльністю вченого й публіциста, моніторинг тих періодичних видань, до яких безпосередньо долучався науковець як редактор і видавець, пошук оригінальних примірників часописів у бібліотеках України. Під час опрацювання публікацій партійного органу УПСР в еміграції зверталась увага на методи аналізу змісту, порівняння та узагальнення, що дали можливість визначити основні напрямки партійної публіцистики Михайла Грушевського у віденському часописі «Борітеся – поборете!», співвіднести його виступи з партійною програмою та публікаціями інших партійних публіцистів (М. Шаповал, М. Шраг, М. Чечель, П. Христюк та ін.).

Результати й обговорення. Насамперед потрібно зазначити, що газета «Борітеся – поборете!» була не єдиним органом УПСР. Ця партія також використовувала як пропагандистсько-інформаційну платформу такі часописи: «Боротьба», «Народна воля», «Конфедераліст», «Трудова республіка». За кордоном було створено, крім віденської газети, ще «Вільну спілку» (Прага, 1921–1923 на чолі з М. Шаповалом) та «Трудову Україну» (Прага, 1932–1937, за редакцією Н. Григорієва).

На час функціонування «Борітеся – поборете!» у Відні видавалася й поширювалася така українська преса: часопис «робучого люду України» «Боротьба» (1920), «Віденський календар» (1921), український тижневик «Воля» (1919–1921), орган української академічної молоді «Молоде життя» (1921); журнал політики, літератури та мистецтва «На переломі» (1920) і гумористичний тижневик «Сміх» (1920) за редакцією О. Олеся; орган галицької комуністичної молоді за кордоном «Наш стяг» (1921–1922), місячник «Нова громада» (1921–1923), «Україна» (1921–1922), «Неперіодичне письмо для робітничого народу» «Чорногора» (1921–1922), видання ініціативної групи Українського союзу хліборобів-державників «Хліборобська Україна» (1920–1925) та ін. УПСР також видала один номер «Бюлетня Секретаріату організаційного комітету Українських соціалістів-революціонерів за кордоном» (1921). Як бачимо, українська видавниче життя в столиці Австрії на початку 20-х рр. ХХ ст. було досить насиченим, а українська громада тут змогла виявити свої, часом протилежні, партійні зацікавлення, що нерідко приводили до дискусій у колі галичан та наддніпрянців (М. Грушевський, В. Липинський, О. Олень, К. Трильовський, П. Лисяк, С. Вітик, А. Горленко (А. Войнаровський), Т. Прокопович та ін.).

Українські дослідники відзначають, що в діяльності УПСР відбулася «ідейна еволюція і організаційна перебудова» у зв'язку з розширенням активності поза межами України: у Парижі, Празі та Відні з 1919 р. почали діяти закордонні комітети. До тих, хто сповідував «диктатуру трудових мас» та орієнтувався на майбутню Україну як «радянську республіку», належали в еміграції М. Шаповал, Н. Григорієв, М. Чечель, М. Шраг, П. Христюк, Д. Ісаєвич, М. Грушевський та низка їхніх однодумців.

Політичні симпатії М. Грушевського не досить виразно представлені для широкого загалу в Україні. Невипадково у вересні 2016 р. «Громадське радіо», подаючи «сім маловідомих фактів» про науковця, двічі згадає його партійні зацікавлення: «3. За своїми переконаннями Грушевський тяжів до Партії лівих соціалістів-революціонерів. 4. Завдяки симпатіям Михайла Грушевського до лівих есерів...» [6].

У біографічній довідці до нью-йоркського видання «Вибраних праць» М. Грушевського В. Дорошенко записав про видатного політика: «Крім наукової праці, займається й публіцистикою, друкуючи статті на актуальні теми української політики в редагованому ним органі лівого відламу Української Партії Соціалістів-Ре-

волюціонерів «Борітеся – Поборете», підготовляючи ґрунт для повороту на Україну» [7, с. 23].

«Справжнім ідеологічним рупором» Закордонної делегації УПСР назвав проф. О. Богуславський вищезазначений журнал у Відні під керівництвом М. Грушевського [8, с. 58], хоча при цьому висловив два протилежні погляди: саме його партійно-ідеологічна публіцистика «впливала на формування громадської думки тогочасного українського суспільства», а також (за висловом А. Жуковського) те, що ця публіцистика в еміграції «відрізнялася нижчим рівнем в порівнянні з іншими періодами» [8, с. 58].

Як партійний орган віденська газета подає чимало матеріалів про ідеологічні засади УПСР, блок із іншими політичними силами, роздуми про майбутнє України; тут друкуються хроніка, документи й матеріали (рубрика «Факти та документи»). Серед них – «Проект програми УПСР», «IV конгрес УПСР за кордоном», резолюції, звернення «Від Закордонної делегації УПСР до партійної організації і товаришів за кордоном» тощо.

Тричі публікуються статті «Пам'яті погибших товаришів»: М. Шаповал згадував активного співробітника журналу «Українська хата», молодого публіциста М. Євшана (М. Федюшка) в № 3, про Д. Одріна написав М. Шраг (№ 4), а М. Чечель розповів про загиблого політика й письменника Г. Михайличенка (№ 5). У № 2 в рубриці «Пам'яті загинутих» згадувався К. Корж.

Більшість публікацій на шпальтах віденського органу УПСР – це розлогі статті політичного спрямування, написані кількома авторами: М. Грушевським, М. Шрагом, М. Чечелем, М. Шаповалом, П. Христюком. У десяти номерах вміщено відповідно 9 статей М. Грушевського, по 6 – М. Шрага і М. Чечеля, по 3 – М. Шаповала і П. Христюка.

Так, перу М. Шрага належать матеріали «Слово й діло соціалістів у національній справі», «До ревізії нашого партійного програму», «Відродження Закордонної Групи Української Комуністичної Партії», «Начерк основ і форм сучасних та майбутніх поєднань держав» (з продовженням); М. Чечель опублікував «Чому припинив своє існування революційно-радянський блок?», «Промисловість на українському селі», «Міжнародна спілка соціалістичних партій», «Новочасна мудрість наукового соціалізму», «Звідомленне з моєї мандрівки на Україну»; П. Христюк запропонував матеріали «Новий курс комуністичної політики й наша партія», «Українська дрібна буржуазія в українській революції». Деякі статті мають полемічний характер і торкаються окремих політичних діячів: наприклад, М. Драгоманова та його соціалістичного світогляду (М. Шаповал, № 5), В. Винниченка та його праці «Відродження нації» (П. Христюк, № 5).

Політичні статті М. Грушевського фактично відкривають кожен випуск газети «Борітеся – поборете!» з вересня 1920 по жовтень/грудень (№ 10) 1921 р. Так, у вересні 1920 р. закордонний орган УПСР починається настановчою публікацією «Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання», а також має додаток «Шевченко як проповідник соціальної революції», позначений криптонімом М. Г., що вказує на авторство лідера партійного осередку. У своїй статті політик роздумує над «інтуїтивним хистом партії» та «фізіономією будучої української республіки» (федерація громад і їх рад) у процесі «культурної й економічної творчості»; ставить завдання «вивести український нарід на шлях світової соціалістичної революції, узброїти його потрібними для того засобами боротьби», а при цьому використати «скомбінований, провірний і конкретизований досвідом національним» світовий революційний досвід (1920. – № 1. – С. 5, 7, 38).

Питанням загроз Україні з боку російської реакції («реставрація передреволюційної Росії») чи блоку з «польськими панами» присвячено публікацію «Між Москвою й Варшавою» (1920. – № 2). Актуальні партійні завдання підносить М.

Грушевський у статті «В першій делегації Української Партії Соціалістів-Револьюціонерів» (№ 3, № 7). Уроки «хаотичності українського життя», «революційного песимізму», «кропотливої, муравельної праці» в добу Центральної Ради вивчає М. Грушевський у статті «На село! (Чергові завдання української трудової інтелігенції)» (№ 4). Автор вважає, що українська інтелігенція не витримала «революційного іспиту», «відскочила від народу», «неукраїнські елементи не зварились в огні революції в одну масу» з українським народом. На думку політичного провідника, «пертурбації переходової доби найбільше треба будувати на атомах трудового життя»; тому М. Грушевського покладається в майбутньому на село й громаду. Тож для будови нової України слід «приложити свої сили, свої знання, свій хист, свою енергію, щоб скріпити сі кубики, з котрих зложиться нова будова, наповнити їх відповідним організаційним змістом, економічними і культурними засобами» (№ 4. – С. 6).

Ще дві статті М. Грушевського написані з нагоди певних духовно-історичних дат: «Пам'яті Паризької Комуни» (1921. – № 8) і «Драгоманов в політичному і національному розвитку українства (до 25-літніх роковин смерті)» (1920. – № 5). Саме М. Драгоманова тут названо «справжнім духовним провідником України», чия діяльність стала надзвичайно важливим кроком «в розвою нашої політичної і національної свідомості». М. Грушевський поставив М. Драгоманова поряд із Т. Шевченком і його товаришами з 1846 р., підкресливши: його дух живе з нами; в цьому полягає «нерозривність нашого ідейного руху, його здібності до оновлення, перевірки й приновлення до всіх нових змін світового життя» (№ 5. – С. 15). Тему соціалістичного світогляду М. Драгоманова в цьому ж номері продовжив М. Шаповал, зазначивши, що це єдина «величезна постать», яка «возвищується над мілким морем українського міщанства», «перший і найбільший провідник і творець теорії українського соціалізму, основи якої ні крихти не втратили своєї свіжости для нашого часу» (№ 5. – С. 35).

Останньою публікацією М. Грушевського на шпальтах газети «Борітеся – поборете!» став «Відкритий лист Голові Ради Народних Комісарів УСРР Х. Г. Раковському» (1921. – № 10), де закордонний делегат УПСР намагався з'ясувати можливість легалізувати становище партії в Україні, наголошуючи на «інтересах світового визволення праці від експлуатації капіталом» (№ 10. – С. 7). У цей час відбувся розкол у лавах УПСР («праві» пішли за М. Шаповалом, «ліві» опинилися в таборі М. Грушевського). Як наголошує О. Богуславський, український політик та його найближчі соратники, «зрозумівши всю безперспективність свого перебування і боротьби на еміграції» [8, с. 79], прийняли умови більшовицького уряду й повернулися до України як безпартійні. Так завершилась історична й політична сторінка в біографії М. Грушевського, що пов'язувала його з УПСР та її періодичними органами.

Висновки та перспективи. Отже, перебуваючи в еміграції, М. Грушевський видавав у Відні орган УПСР «Борітеся – поборете!» (1920–1921), де підтримував ідеологічну платформу закордонного комітету партії, брав участь у національно-політичній дискусії про майбутній розвиток України. Серед основних положень, що знайшли відображення у політичній публіцистиці М. Грушевського, варто відзначити такі аспекти: розвиток українських соціалістичних традицій (від М. Драгоманова) для створення незалежної української соціалістичної республіки; пошук умов компромісу з більшовицьким урядом УСРР; необхідність проголошення диктатури трудящих мас за визнання аграрного характеру України; вирішення міждержавних відносин (під час вибору між Польщею та Росією перевага надавалась останній); потреба інформувати зовнішній світ про стан українських справ та ін. Історичний шлях розвитку України та особиста доля видатного українського науковця показали його політичні вагання, не завжди коректні орієнтири та програшні компроміси, задекларовані зокрема в публікаціях віденського часопису «Борітеся – поборете!».

1. Бевз Т. А. Українська партія соціалістів-революціонерів: організація, ідеологія, політика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Т. А. Бевз. – К., 2005. – 33 с.
2. Гирич І. Політична публіцистика Михайла Грушевського / І. Б. Гирич // Грушевський, Михайло Сергійович. Твори: у 50 т. / М. С. Грушевський; редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – Львів : Світ, 2002. – Т. 1. – С. 47–62.
3. Сидоренко Н. Історія української журналістики. Особистості XIX–XX століть : навч. посіб. / Наталя Сидоренко. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2012. – С. 44–50.
4. Ткаченко І. В. Джерела з історії видавничої діяльності М. Грушевського в Києві (1907–1914 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / І. В. Ткаченко. – К., 2006. – 20 с.
5. Бурдега Т. Відродження української преси у Наддніпрянській Україні / Тетяна Бурдега // Теле- та радіожурналістика. – 2012. – Вип. 11. – С. 16–26.
6. Сім маловідомих фактів про Михайла Грушевського [Електронний ресурс] // Громадське радіо. – 2016. – 28 вересня. – Режим доступу: hromadskeradio.org/news/2016/09/28/sim-malovidomyh-faktiv-pro-myhaula-grushevskogo. – Дата доступу: 2.10.2016.
7. Дорошенко В. Життя й діяльність Михайла Грушевського / Володимир Дорошенко // Михайло С. Грушевський. Вибрані праці. – Нью-Йорк, 1960. – С. 11–33.
8. Богуславський О. Преса міжвоєнної української еміграції і боротьба за незалежність України: історичний шлях, досвід, дискусії / Олег Богуславський. – Запоріжжя : Просвіта, 2008. – 452 с.

UDC 007:304:070 (477)(09)

Mykhailo Hrushevsky as a Party Publicist

Georgiievskia Viktoriia, PhD (Social Communications), Associate Prof.,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, The Institute of Journalism, 36/1, Melnykova St., Kyiv, 04119, Ukraine, e-mail: v.georgiievskia@gmail.com

The article deals with the political publicism of Mykhajlo Hrushevsky on the pages of nonperiodical newspaper «Boritesya – poborete!» (Vienna, 1920–1921), which was a foreign organ of the Ukrainian party of socialist-revolutionists.

The aim of this investigation is to reveal the main political and thematic aspects of M. Hrushevsky's publications. Methods of content analysis, comparison and generalization gave the possibility to define the prevailing trends of the articles, written by M. Hrushevsky, and to find out his political preferences at the beginning of the 20-s in the XX century. It also allowed to correlate his political position in the emigrant articles (in whole 9 publications in 10 numbers), with the party program and articles of other party publicists (such as M. Shapoval, M. Shrah, M. Chechel', P. Hrystyuk and others).

Such aspects of the political publicism of M. Hrushevsky are important: development of the Ukrainian socialistic traditions (from M. Drahomanov) for creation of the independent Ukrainian socialistic republic; search of terms of compromise with the bolshevist government of Ukraine; a necessity of proclamation of dictatorship of working masses; decision of intergovernmental relations; wide information of the outer world about Ukrainian state, etc.

Key words: party periodicals, publicism, content, Ukrainian party of socialist-revolutionists.

Михайло Грушевський – партійний публіцист

Георгиевская Викторія

В статье рассматривается политическая публицистика Михайла Грушевского на страницах неперіодического издания «Борітеся – поборете!» (Вена, 1920–1921), заграничного органа Украинской партии социалистов-революционеров. Цель исследования – выяснить политические и проблемно-тематические аспекты публицистики М. Грушевского. При работе над публикациями партийной газеты в эмиграции обращено особое внимание на методы анализа содержания, сравнения и обобщения, давшие возможность определить основные направления выступлений М. Грушевского и уточнить его политические ориентиры в начале 20-х гг. XX ст., соотнести его взгляды, изложенные на страницах газеты (в целом 9 публикаций в 10 номерах), с партийной программой и статьями других партийных публицистов (М. Шаповал, М. Шраг, М. Чечель, П. Христюк и др.).

Ключевые слова: партийная пресса, публицистика, контент, Украинская партия социалистов-революционеров.

1. *Bevz T. A.* Ukrainian Socialist-Revolutionary Party: organization, ideology, politics: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya d-ra ist.nauk: spez. 07.00.01 «History of Ukraine» / T. A. Bevz. – K., 2005. – 33 p.

2. *Hyrych I. B.* Political publicism of Mykhailo Hrushevsky / I.B. Gyrych // Hrushevsky Mykhailo Serhiyovych. Works: in 50 v. / M. S. Hrushevsky; redkol. : P. Sohan', Ya. Dashkevych, I. Hyrych and others. – Lviv : Svit, 2002. – V. 1. – P. 47–62.

3. *Sydorenko N.* History of Ukrainian Journalism. Personalities of the XIX–XX centuries : navch.posib. / Natalya Sydorenko . – K. : VPZ «Kyiv. Un-ty», 2012. – P. 44–50.

4. *Tkachenko I. V.* Sources from the history of the publishing activity of M. Hrushevsky in Kyiv (1907–1914) : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ist. nauk : spez. 07.00.06 «Historiography, source study and special historical disciplines» / I. V. Tkachenko. – K., 2006. – 20 p.

5. *Burdega T.* Renaissance of the Ukrainian Press in the Dnipro Ukraine / Tetyana Burdega // Tele- and radiojournalism. – 2012. – Vyp. 11. – P. 16–26.

6. *Seven not well-known facts about Mykhailo Hrushevsky* [Electronic resource] // Public radio. – 2016. – 28 September. – Reference: hromadskeradio.org/news/2016/09/28/simalovidomyh-faktiv-pro-myhayla-grushevskogo. – Accessed: 2.10.2016.

7. *Doroshenko V.* Life and working activity of Mykhailo Hrushevsky / Volodymyr Doroshenko // Mykhailo S. Hrushevsky. Selected works. – New York, 1960. – P. 11–33.

8. *Boguslavsky O.* Press of the interwar Ukrainian emigration and the struggle for the independence of Ukraine: historical way, experience, discussions / Oleg Boguslavsky. – Zaporizhzhya : Prosvita, 2008. – 452 p.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2016

ЛЕСЯ УКРАЇНКА
(до 145-річчя від дня народження)
LESIA UKRAINKA
(to her 145th birthday)
LESIA UKRAINKA
(zu ihrem 145. Geburtstag)

УДК 007 : 82.6 (477) Леся Українка

СОЦІОКОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ МЕДИЧНОЇ ТЕМИ В ЕПІСТОЛЯРІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

ПУСТОВІТ Валерія,

д-р філол. наук, проф.,

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, пр-т. Центральний, 59-а, м. Северодонецьк, 93406, Україна, e-mail: v.pustovit@yandex.ru

У статті на прикладі епістолярної спадщини Лесі Українки висвітлюється соціокомунікативний аспект медичної теми. Простежується специфіка перебігу хвороби, її діагностування й особливості лікування на той час. Порівняно з фізичним станом подано й моральний стан письменниці під час процедур, дружнього спілкування – все це на фоні щоденної боротьби з недугою, у творчій праці, у мандрах на лікування тощо. Цінність листів Лесі Українки на медичну тему полягає в описі застосовуваних препаратів для лікування туберкульозу, ставлення європейських і вітчизняних лікарів до свого обов'язку, відображення устаткування медичних закладів.

Ключові слова: комунікаційний процес, медицина, лікар, лист, письменниця, художня творчість.

Вступ. Перечитуючи сьогодні листи, написані сто, півторасти чи двісті років тому, ми не можемо звільнитися від враження живого дотику до минулого, заглиблення в духовну атмосферу та матеріальну обстановку того часу.

Завдяки листам того чи іншого автора не відходять цілковито в небуття згадані в листах його друзі, колеги. Характерною ознакою листа є те, що час, про який у ньому йдеться, і час, коли його писано, не відділені значною дистанцією. Лист переважно пишеться «по свіжих слідах». Комплекс листування дає змогу як дослідникові, так і пересічному читачеві дізнатися про широкий діапазон проблем – від найпотаємнішого в житті особи до суспільних відносин певного періоду. За листами, крім історико-літературного, соціально-психологічного та літературно-побутового контексту, можна простежити становлення й еволюцію духовних, моральних, літературних поглядів митця і, що найголовніше, – визначити комунікаційний процес та соціальний статус дописувачів. Це пояснюється тим, що національне й духовно-моральне зростання будь-якого письменника відбувається складно й неоднозначно. Саме тому часова дистанція дає змогу дослідникові простежити процес «духовного та емоційного розвитку письменників, обумовлений закономірностями реалій доби» [2, с. 26].

Дослідження письменницького епістолярію неодноразово доводить, що саме в листуванні розкривається душа митця, його внутрішній світ, сповнений суперечностей, творчих задумів, особистих думок.

Творчість Лесі Українки тривалий час перебуває в полі зору дослідників різних наук: культурології, філософії, політології, лінгвістики, безумовно, літературознавства. Першість серед літературознавчих розвідок належить В. Святковцю, який класифікував епістолярний доробок письменниці. Сьогодні поле досліджень творчої спадщини видатної поетеси поповнилося новими аспектами наукових розвідок В. Агеевої, С. Богдан, О. Сліпушко, С. Геника, Л. Семенюк, Н. Журавльової, О. Красовської. Варті уваги дисертаційні роботи Г. Смирнової, С. Кочерги, В. Савчук та ін.

Проте зазначимо, що як окрема наукова проблема тема медицини в епістолярії Лесі Українки пошуковцями не порушувалася.

Результати й обговорення. Леся Українка реалізувала в епістолярії комунікативний намір сповіщати про специфіку медичної справи. Відомо, що сама письменниця завжди була проти афішування особистого життя, що не стосувалося літературного цеху, про що й сповіщала в листі: «Взагалі я волю, щоб моє приватне життя, як

© Пустовіт В., 2016

життя взорової римської мотрони, було «світові» невідоме, і справді здебільшого так воно й є» [5, с. 289], але її епістолярна спадщина – це неоціненне джерело для дослідників, яке ще належним чином не поціноване й потребує нових аспектів вивчення.

У світі мало людей, які б не стикалися з лікарями: спершу – це лагідні руки акушерки, яка впускає дитину в життя, потім педіатр, який стежить за станом здоров'я від народження до повноліття, і дай Боже, щоб на цьому знайомство з лікарями припинилося, однак... Навіть останні дні людина здебільшого проводить під наглядом лікарів.

Читаючи листи Лесі Українки, перше, що відчуваєш на рівні з титанічною працездатністю, – це фізичний біль, який супроводжував її з раннього дитинства й до останнього дня. Відзначимо, що комунікаційний процес на медичну тему відбувся лише з членами родини.

Листуватися Леся почала рано, першого листа до бабусі Драгоманової написала на шостому році життя. Згодом листування стане чи не єдиним засобом спілкування у зв'язку з частими переїздами. Сама авторка зазначала, що в день могла написати до 10 листів, причому це були не короткі записки про погоду й місце перебування, а розлогі, на декілька сторінок описи країни, стану здоров'я, літературні плани, різноманітні розмірковування тощо. Кожен лист несе інформацію про фізичний і моральний стан, при чому і в листах до членів родини, і до колег по цеху, і знайомих.

Потрібно віддати належне цій тендітній жінці, яка ніколи ні словом, ні думкою, ні натяком не жалілася на недугу, нікого не звинувачувала, а навпаки, намагалася підтримати близьких людей, особливо батьків, які вдавалися до найменшої можливості подолати хворобу й полегшити страждання своєї дитини. Лише в зрілому віці, коли остання надія розбивалася, вона допускала в листах думки про фаталізм: «Треба було в Єгипті вродитись, то, може, й був би лад, адже ж найгірша помилка мого життя – се що я зросла у волинських лісах, решта все тільки логічні наслідки. А проте я не згадую лихом волинських лісів» [5, с. 373]; уся родина боролася з недугою і від тієї опіки Лесі було незручно: «Мене не лякає ні та операція, ні інші прикроці лічення, мені тільки жаль, що все це завдає смутку і турботи близьким людям, – пора б уже спочити від моєї «богині» ...» [5, с. 222]. Мріючи про операцію в Німеччині, розуміючи вартість медичних послуг і витрат на проживання і дорогу, писала матері: «Тільки все-таки я ніколи не ставила себе ні центром світу, ні центром нашої сім'ї, а через те прошу обговорювати програму мого лічення, беручи на увагу загальний бюджет і загальні потреби та порядок життя нашої родини. Не приносячи сама жертв, я не хочу приймать їх від інших» [4, с. 30].

Родинна атмосфера, освіченість, толерантність усіх членів сім'ї благодатно впливали на виховання дітей. У Лесі були духовно близькі стосунки зі старшим братом Михайлом і молодшою сестрою Ольгою. Саме вона була першим радником у справі лікування сестри й Леся завжди з нею радилася щодо застосування того чи іншого препарату, довіряла її думці, хоча Ольга після закінчення Жіночого медичного інституту в Петербурзі не так багато років (1910–1922) пропрацювала лікарем у Лоцманській Кам'янці на Катеринославщині. Леся Українка опікувалася безробіттям сестри за спеціальністю й вела переговори в Євпаторії про її працевлаштування. На правах старшої сестри Леся давала поради не розпускати нервів, стежити за своєю анемією, як тільки поганий настрій – кидати все й на Дніпро й по можливості без компанії: «Я знаю, що твій нервовий стан залежить на більшу половину від моральних причин, але ж психіка психікою, а фізика фізикою, і вір мені, більш ніж нікому, що холодні обтирання щоранку (не ввечері) помагають часами і з душею своєю справитись краще» [4, с. 20].

Хвороба здолала Лесю дитиною, тому й перші листи до близьких пересипані враженнями й описами хвороб молодших братів і сестер, дітей знайомих. Із них ми довідуємося, що в той час поширеними були такі хвороби: *кiр*, у Колодяжному навіть підозрювали епідемію. Ця інфекційна хвороба дихальних шляхів була відома ще з

6 ст. до н. е., вперше її науковий опис здійснив перський лікар Ібн Разі 860–932 рр. Лише в другій половині ХХ ст. була винайдена вакцина проти хвороби; так само справа була й зі **скарлатиною** – гострим інфекційним захворюванням, що супроводжується високою температурою, болем у горлі, а в ХІХ ст. багато дітей помирали, бо не було ліків. Хоча більш-менш конкретно хвороба описана Йоганом Вейером між 1564–1565 рр; **дифтерит** уже згадується в працях Гіппократа V–IV ст. до н.е. В античних довідниках відома під назвами «сирійська хвороба», «египетська хвороба». Французький лікар П'єр Бретоню описав симптоми у 1820–1860 рр. й запропонував назву «дифтерит», пізніше учень Бретона Арман Труссо ввів термін, який використовують до сьогодні – «дифтерія»; **гострий ревматизм** – характеризується системним запальним ураженням переважно серця і судин, частими змінами з боку суглобів. Здебільшого захворювання починається в дитячому віці; **екзема** – алергічна хвороба, виникає сильна сверблячка. Відчула її на собі і Леся, докладно описавши симптоми: «В початку ноября напала було на мене екзема, тижнів через два вона вже розпросторила по всьому тілу, окрім лиця, грудей й пальців на руках. Слабкість се дуже бридка і дошкульна, поки вона не минула, я не могла спати по ночах до 4-ї – 5-ї, вибивало се мене з сили страшенно і розстроювало нерви не можна сказати як. Запевне, я вдалась до лікаря, спочатку ліки не помагали нічого, але потім він знайшов такі, яких було треба, і загоєння пішло так шпарко, що тепер нема вже ні одної мокрої виразки, висипка загинула і тільки ледве червонясті сліди лишилися. Лікар сам дивується, що се так хутко скінчилось, бо відомо, що екзема уперта і затяжна і триває часом цілі роки, а при моєму хорошому організмі сього можна було боїтись» [3, с. 410].

Великою смертністю відомі були масштабні епідемії **тифу**. Ця інфекційна хвороба характеризується гарячкою, ураженням судинної та нервової системи. Хворіла на нього й Леся. Перебуваючи в Криму, Леся ослабла на тиф, стан її був надзвичайно слабкий і це дало ускладнення на другу ногу, але говорити про це вона нікому не хотіла й поділилася лише в листі до М. Павлика. Потрібно віддати належне, незважаючи на складний і моральний, і фізичний стан, Леся Українка ціною власного життя в Колодяжному опікувалася хворими на тиф: «...вожуся з тифозними на селі, роблю, що можу, не пишу нічого, бо чогось по цілих днях голова морочиться – певно з анемії» [3, с. 327]. Так само згадується в листах і епідемія холери, найдавнішої хвороби людини. Саме 6-та хвиля припадала на 1896, 1900–1926 рр. і була пов'язана з війнами на Балканах, Першою світовою війною. Одним із перших патогенез хвороби описав Гіппократ.

Зважаючи на постійну слабкість, відсутність необхідних ліків і остаточного діагнозу, а також постійне мандрівне життя, Леся Українка часто хворіла на інфекційні хвороби: **ларингіт**, запалення слизової оболонки гортані, пов'язане з застудою; **ангіна**, загальне інфекційне захворювання мигдалин, термін відомий із часів античності; **малярія**, інфекційне захворювання, що передається при укусах комарів, перебіг хвороби супроводжується гарячкою, ознобом, анемією (*хвороба, що має назву «втоплена кров»*). – Прим. наша. – В. П.). Історичні джерела засвідчують, що люди на й малярія розвивалися разом. Першим і відомим засобом лікування був полин однорічний; **трахома**, хронічне інфекційне захворювання очей; **цистит**, запалення сечового міхура; **нефрит**, група запальних хвороб нирок, як наслідок, часто траплялись **уремічні напади** – гостре або хронічне самоотруєння організму, зумовлене нирковою недостатністю.

Листи Лесі Українки насичені назвами медичних препаратів, які існували на той час: **морфій** (препарат наркотичної дії, вперше виділений німецьким фармакологом Фрідріхом Сертюрнером з опіуму 1804 р. Саме він дав йому назву Морфея по імені бога сновидінь), **опій** – сильнодіючий наркотик, відомий ще 300 р. до н. е., 1831 р. уперше згадується препарат для анестезії – **хлороформ**, від якого Лесі завжди було

погано, але вона мужньо переносила всі процедури. Для виведення інфекції застосовувалася **касторка**, антибактеріальну функцію мав **йод**. Перші антибіотики були рослинного походження, гомеопатичного спрямування **гідрастис** (народна назва жовтокорінь, пік широкого застосування припадає на кінець XIX ст.). Відповідно до перебігу хвороби письменниці названі й ліки. Так, при хронічному захворюванні легенів із відхаркувальною метою застосовували **тіюкол** (порошок), при туберкульозі – **креозотал** (для лікування кашлю), **туберкулін** для діагностики туберкульозу, препарат винайшов Роберт Кох 1890 р., при інфекційному нефриті для промивання сечового міхура застосовували антисептики **уротропін** і **гельмітол**.

Значне місце відведене народній медицині, яка, як відомо, мала гомеопатичний напрям, певну магічну й віруючу силу. Хоча медична термінологія сягає своїм корінням часів грецької й латинської мов, усе ж сформувалася на народній основі. На думку Н. Гойко, «найбільш розробленою була термінологія, яка стосувалася засобів лікування» [1, с. 72]. Так, у листах згадується, що для зняття температури використовували обтирання оцтом, для поліпшення дихання – гірчичники, обтирання водою зі спиртом, **бронхіт** (запалення бронхів, що супроводжується кашлем і виділенням мокротиння) лікували банками. Деякі хвороби мали народні назви, наприклад, **флюс** – це періостит щелепи, **лихоманка**, **пропасниця** – гарячка (*у позаминулому столітті всі хвороби, пов'язані з підвищенням температури тіла, називалися «лихорадкою».* – В. П.), **чахотка**, **сухоти** – туберкульоз; **інфлюенца** – грип. Історія свідчить, що слово інфлюенца прийшло з італійської мови. Існує кілька гіпотез, одна з яких свідчить, що лікарі не змогли знайти причину виникнення хвороби на землі, а астрологи запропонували свою версію, згідно з якою особливе розташування небесних світил може впливати і викликати епідемію.

Листи Лесі Українки цінні для нас і відомостями про діяльність лікарів к. XIX – поч. XX ст. Таким був Пашкевич Феофан Олександрович, лікар, який добровольцем записався до загону боротьби з епідемією чуми, «щоб їхать «по першому требованню». А з «женщин врачей» ніхто не записавсь, тільки сестра милосердія» [4, с. 76]. Пашкевич страшенно обурювався таким станом і наголошував на відмові у зниженні ціни на медичний інститут. Лесю Українку оглядали й консультували різні професори-медики: В. Грубе, О. Рінек, І. Павловський, Сапежко, лікар Модест Левицький (письменник), Невадуров, Фінк (власник київського лікувального закладу), Й. Дейч.

Згадується в листах чимало імен відомих на той час європейських лікарів: професор Краєвський з Варшави, Карл Нотнагель – віденський лікар, професор Теодор Більтрот (у якого працював Теофіл Окуневський), Анхаух – німець, Герман Салі – швейцарський лікар-клініцист, професор Бернського університету, професор Ейхгорст, Гюгенен із Цюриха.

Позитивне враження справив на Лесю і професор Е. Бергман, випускник Юр'євського (Тартуського) університету: «... сам Бергман не страшний, нема у нього і сотої долі тієї важності, що у наших «світил» [4, с. 83].

Дружні стосунки були в Лесі Українки і з київським терапевтом, професором Феоділом Яновським (спеціаліст із лікування туберкульозу, сприяв відкриттю туберкульозного інституту, який сьогодні носить його ім'я) та лікарем Фаворським, який радив перебування в Криму. Приязно згадується Іван Горбачевський – український учений-біохімік, гігієніст та епідеміолог, наприкінці XIX ст. професор Чеського університету в Празі, а згодом його ректор.

У листах на рівні з медичними термінами назв хвороб, ліків, устаткування особливе значення мають розмірковування Лесі Українки про взаємини лікар-пацієнт. Стосунки між лікарем і пацієнтом інколи переходять із теми суто професійної у дружні, відомо, що Фрідерік Шопен помер одразу, як дізнався про загибель свого лікаря. Але бувають і протилежні випадки, їх описано у світовій класиці. Ще Мольєр,

який також хворів на туберкульоз легенів, у творчості гостро висміював непрофесіоналізм лікарів. Він краєв їх за все: за незнання особливостей перебігу хвороби, за хибні діагнози, хабарі тощо. Всі ми знаємо, що інколи добре слово лікаря, підкріплене гумором, значно вагомніше для одужання хворого, ніж тисячі пігулок. На цьому ж зауважувала не раз і Леся Українка, яка мала можливість спілкуватися не лише з вітчизняними лікарями: «Нема гірше, як дурний лікар, часом більше пошкодить словами (знаєте, ота лікарська щирість, як у Нотнагеля!), ніж pomoже рецептами» [3, с. 276]. Письменниця була обурена прогнозом віденського лікаря, який передбачив смерть дядька М. Драгоманова від розриву аорти, що й сталося у визначений час. Були відомі подібні випадки: Карл Брюллов, змучений хворобою аорти, загинув від великої кровотечі рівно в той п'ятилітній термін, який йому необережно висловив довірений домашній лікар.

Не минула Леся Українка й бідного становища медиків і труднощів у влаштуванні на посаду лікаря. Для полегшення побуту лікарів і їх професійного зростання було засноване Пироговське товариство російських лікарів на честь хірурга Миколи Пирогова. У листі до сестри Леся сповіщала: «Взагалі цеє бюро має значення рекомендаційного бюро для земських лікарів» [5, с. 240]. Різнилась оплата праці в санаторії під час сезону – 70 р. на місяць (зняти хату можна було за 45 р.), а «земським лікарям платять 1200 на рік і дають хату та опал, а що два роки додають ще по 150 р., поки дійде до 1500 р.» [5, с. 240]. Сестра Лесі, лікарка за освітою, три роки шукала посади, «просто розсилаючи «прошення» по земствах і то без особливих результатів» [5, с. 279].

Станом медичного обслуговування Леся Українка була вражена й у Телаві: «З медициною тут взагалі слабо: у місті всього одна аптека, дуже дорога і не кінечне добра, лікар один, і той не має ніякого довір'я в обивателів, бо його спеціальність – судові «вскрытия», поза якими йому не лишається ні на що часу. Єсть добрий лікар тут в одному «удельному» маєтку, але він в Телаві буває раз на тиждень» [5, с. 273]. Коли випала необхідність його викликати для Кльоні, то він признався, що не знає, як лікувати таких слабих хворих. Стурбована такою ситуацією, а також великою кількістю хворих, «особливо дітей, бо через лихі гігієнічні умови часто бувають епідемії та й так усякі випадкові хвороби» [5, с. 279], Леся Українка зверталася за допомогою до Н. Кибальчич, чоловік якої працював лікарем, запрошуючи їх на медичну службу.

Звичайно, основна хвороба Лесі Українки – туберкульоз легенів, також інфекційне захворювання, яке відоме ще 17 тис. років тому. Багато уваги дослідженню хвороби приділяв Гіппократ, однак тривалий час протидії не було знайдено і відсоток смертності був великим. Відомо, що в січні 1856 р. помер брат Л. Толстого, а через 30 років (1886) – п'ятирічний син умер на руках батька. І сьогодні боротьба з туберкульозом триває як із соціальною хворобою малозабезпечених людей. Для запобігання рекомендується застосування комплексу вітамінних препаратів, антибіотиків, якісне, збалансоване харчування, кліматотерапія тощо. На жаль, у часи хвороби письменниці неможливо було застосувати всі ці заходи.

Простежимо за змістом листів, як проходило лікування Лесі Українки. Боротьба з хворобою почалася від 1881 року, коли маленька Леся промочила ноги в крижаній воді річки Стир, і з того часу все життя її супроводжував нестерпний біль. Від неточного діагностування хвороби (то ревматизм, то «недокрівна золотуха») було втрачено багато цінного часу. Лише гадяцький земський лікар Борткевич правильно встановив діагноз – туберкульоз кісток і порадив прооперувати руку. Біль був нестерпним: «У мене іще і досі болить рука ліва, так, що нічого не можна робить: ні грати, ні держать нічого...» [3, с. 13]. На той час юна Леся брала уроки гри на фортепіано в дружини М. В. Лисенка Ольги Олександрівни, що для неї було важливим, адже так вона забувала про сильний біль. У медицині відомі випадки зцілення хворих під музичний акомпанемент. Маємо приклади й у літературі – сцена про-

будження під музику хворого короля Ліра (У. Шекспір), Стендаль під час важкої лихоманки шукав розради в музиці.

Щоб відтягти операцію, вдавалися до більш простих методів: «Перше я мазала руку йодом і мочила в соляній воді, але од йоду дуже шкура злазить, то я тепер не мажу і не держу в воді» [3, с. 13]. У листі до матері (26 жовтня 1883 р.) Леся Українка сповіщала про вдалу операцію, зроблену професором О. Рінеком у клініці Київського університету: «Першіі сутки рука дуже боліла, а тепер зовсім не болить. Як перев'язували перший раз, то аж мука, а сьогодні ось тільки перев'язали і вже нічого, не пекло, не щипало, й не боліло» [3, с. 14].

Через два роки подібна ситуація повторилася з ногою: «... а нога таки болить, часом більше, часом менше (ходить мені трудно, як ніхто не піддержує), і зовсім не перестає» [3, с. 19], і знову збирається лікуватися солоними ваннами. Знову різні погляди спеціалістів на методи лікування: «Рінек назначив «вытяжение» на два місяці і «питание», а Павловський – «вытяжение» на місяць і «прижигание» залізною голкою, а потім їхать на лиман» [3, с. 47]. Листи цього часу пройняті розмірковуваннями про стан здоров'я, роздумами й намірами оперуватися знову, все це обтяжене моральним станом і провиною перед батьками. Хвороба не давала можливості працювати, доводилося довгі дні й місяці лежати в міцних кайданах, прикутою до ліжка, відмовляючись від звичайних людських радощів. Біль був нестерпним, ходити без милиць Леся не могла, тому сповіщала батька М. Драгоманова про намір їхати на консультацію до Відня: «Прикро мені дуже, що прийдеться сидіти по тих клініках, – се варто пекла! – але вже нема що робити» [3, с. 63]. Однак професор Більрот не наполягав на операції, а порадив пристосувати до хворої ноги протез. Гіпс очікуваних результатів не дав, Леся погодилась на виготовлення апарата, набагато кращого за Варшавський, але згодом багато разів його перероблювали, доопрацьовували під ногу, бо постійно натирав рани до крові й на так змучених хворобою кістках.

Незважаючи на тяжкий стан, Леся Українка працює. Завдяки старанням І. Франка 1893 року у Львові вийшла збірка віршів «На крилах пісень». Вона багато читає, перекладає, виношує плани на майбутні твори. Активно співпрацює із «Плеядою», саме з цією діяльністю пов'язаний інтерес письменниці до прозової творчості. Це свого роду також була позитивна терапія. У романі Л. Толстого «Анна Каренина» Левін говорить: «Я хочу обогатити медицину новим терміном: *Arbeitseur* (лікування працюю. – В. П.). Это нужно разным нервным больным». Хвора на психічні розлади, галюцинації Леся Українка шукала творчої розради в написанні листів, вичанні іноземних мов, читанні економічної й політичної літератури.

На моральний стан Лесі Українки істотно вплинула смерть дядька – радника, учителя й старшого друга. Все це позначилося й на фізичному стані письменниці: запаморочення голови через анемію, нестерпний біль ноги і поради лікаря більше лежати з «нравственной повязкой», а якщо не допоможе, слід вдаватися до «матеріальної пов'язки» чи хірургічного втручання, чого Леся не бажала. Однак рекомендації лікаря не дали результатів, почала боліти й друга нога, і вдалися до вприскування йодоформу: «Се процедура довга і неприємна, та нічого робить, не викрутишся від неї, бо нога за останній час все одно зовсім не хотіла мені служити, а до того ще і вночі спати не давала. Після першого вприскування вона суток 5 ще дужче боліла, зато тепер утихла і сливе не болить, як не зачіпати. Може, справді, з сих вприскувань буде толк, як обіцяють лікарі. Вони кажуть, що сей спосіб часом зовсімвилічує туберкульоз костей, а в кождім разі значно поправляє стан хворого сустава» [3, с. 359]. Сподівання на видужання не полишали Лесю ніколи, але кожна нова процедура, часом дуже складна й болюча, полегшення не приносила. Через недогляд медперсоналу на останньому сеансі дали втричі більшу дозу йодоформу, що призвело до різкого погіршення стану організму: «... я думала, що здурію, та і, певне, здуріла б, якби не

морфій! Цур йому!» [3, с. 363]. Після таких «тортур» Леся відмовляється від подібних експериментів, жодного полегшення вприскування не дало, про що і сповіщала в листі до Л. Драгоманової: «Тепер моя нога в «нормальному» стані, т.е. болить, але честь знає, спати дає без морфію, дозволяє писати і навіть скучні книжки читати. «Скучні» книжки – се економічні» [3, с. 364]. Однак, організм дав рецидив на нервовому зриві, що «... недавно довели мене до припадку безпам'ятства з бредом, в сьому, впрочем, була винувата не стільки слабість, як лихий настрій, але запевне одно другому помагало. Впрочем, се, може, і наслідок впливу йодоформу» [3, с. 365]. Усі ці прикрі моменти хвороби й лікування не позначилися на творчості: активне листове спілкування з постійними дописувачами, творче натхнення, самоосвіта, зустрічі з цікавими людьми – Леся жила, якщо можна так сказати, повноцінним життям.

Уперше за весь час Леся очікує мандрівки до Криму на лікування: «Се перший раз, що я їду на лічення з охотою, сама не знаю чого, але на мене напала охота поїхати куди-небудь у чужий край» [3, с. 369], – сповіщала тітку Єлю. Тут вона познайомилася влітку 1897 р. із Сергієм Мержинським, який також перебував у Ялті на лікуванні.

У Криму Леся Українка перебувала на віллі вірменського лікаря Мартироса Сергійовича Дерижанова, професійне спілкування переросло в дружбу зі всією родиною. Лікар застосовував свою методику лікування нервових припадків: «...Dr. Дерижанов узяв мене під ферулу, поклав у ліжку і холодними витираннями, бромом, ваннами тощо вернув мене до нормального (більш чи менш) стану: zostалась тільки чимала втома і незначний наклін до дрожі, – врешті, се мій хронічний, ergo нормальний стан» [4, с. 19]. Кримський лікар дивувався, чому всі лікарі не зважали уваги на нерви, а лише на ногу, бо «нервність може стати ще більш на перешкоді операції, ніж анемія» [4, с. 22]. Така неухважність до анамнезу лише шкодить пацієнтам і гальмує процес одужання.

Відомо, що самі лікарі бувають безпорадними, як діти, коли хворіють. Леся Українка сповіщала маму про стан пана Дерижанова: «... з весною щось було дуже розкашлявся і змарнів, аж було жаль на нього дивитись: тепер знов наче поправляється. Чисте нещастя, – коли лікар заслабне на сухоти – нема, здається, нещаснішої людини! [4, с. 24]. Катюша, дружина лікаря, як лагідно її всі називали, опікувалася процедурами, прийомом ліків і збалансованим харчуванням Лесі. На знак вдячності й пошани до родини письменниця просила маму вислати подарунки: «... пришли сюди XII шумку Завадського (ту, що Укус грає), я б хотіла подарувати її пані Дерижановій, а крім того, може, трапиться той чоловік, що продає срібні подільські вишиванки, то купи їх (самих сріблом шитих, без шовку і золота) на одну мужеську сорочку і пришли її, коли можна, пошиту» [4, с. 27]. Леся хотіла подарувати її лікареві.

Професіоналізм і людські якості доктора Дерижанова були відомі всім мешканцям Криму, тому для всіх була сумною звісткою про його передчасну смерть: «... доктор Дерижанов умер (звичайне, від чахотки), що були про нього некрологи в «Русских ведомостях» і ще десь з дуже прихильною оцінкою його медично-філантропічної діяльності в Ялті. Шкода його! Не думала я, що так хутко з'їсть його ся проклята чахотка, він не здавався таким безнадійно хворим» [4, с. 165]. Образ справжнього лікаря, відданого справі свого життя знайшов відображення у драмі «Іфігенія в Тавриді».

Досить тривалий час підготовка і лікування передували від'їзду до Берліна. І ось нарешті приватна клініка професора Бергмана, яка вразила Лесю: «... хата окрема (без інших сусідів – слабих), обстановка просто хатня, а не больнична, навіть над ліжком нема таблиці з назвою слабості, а ся таблиця так удручала мене в київській клініці! Перев'язки тут роблять в окремії ізольованій хаті, і через те йодоформ не так-то глушить. Прислуги багато, і все дуже хутко робиться. Їсти дають 5 раз на день і досить розмаїто» [4, с. 87]. Як і кожний хворий, Леся хапалася за будь-яку позитив-

ну інформацію про стан лікування. Так, у листі до сестри О. Косач повідомляє про 10-річну дівчинку з Африки, з Трансваалю, яку не різали, а зробили «в'ягання» і вона ходить в апараті й поправляється. Леся ще раз пересвідчилася в професіоналізмі лікаря: «Значить, Бергман зовсім не «різун» необачний, а ріже тоді, коли іменно треба» [4, с. 89]. На підтвердження цього в листі до М. Павлика пише про процес лікування: «В неділю (5.II) мене захлороформують і спробують силоміць виправити мені хронічне звихнення в носі, а як того не дасться зробити, то зараз же, в ту мить, будуть оперувати, виріжуть, що там уже слід» [4, с. 90].

Операція на носі пройшла вдало. Лише через три тижні Леся змогла написати першого листа з інформацією про свій стан: лежання в гіпсі, перев'язки, полегшення болю лише від бромю і сульфоналу, морфій на той час вже відмінили. Хоча атмосфера максимально наближена до санаторію, ніщо не нагадує лікарню, все одно гнітючий стан не полишає Лесю – гіпс постійно кришиться, спати неможливо, єдина розрада – читання іншомовних книжок, які складно знайти на батьківщині. Після зняття гіпсу стан покращився, потроху дозволено ходити, наступний етап – виготовлення апарата.

Характерна для німців педантичність виявилась у виготовленні гіпсової моделі для апарата – було сім примірок – «чиста кабалістика» [4, с. 104]. Цікавою виявилась і сама процедура знімання гіпсової мірки: «...намазали ногу жиром, а потім наклали гіпс так товсто, як тісто на буженину, а як трохи підсохло, розрізали вздовж і зняли обережно, щоб не розломилось. Потім доктор тую порожню форму з ноги забинтував так як живу, щоб не скривилась, і її понесли до майстра, щоб робив на неї апарат. Той апарат теж буде такий, як ціла нога» [4, с. 109]. Однак сподівання не справдилися на повну силу, бо апарат був такою складною конструкцією, що Леся називала себе «хірургічно-ортопедичний манекен». Апарат постійно натирив ногу, важко було в ньому пересуватися, не говорячи вже про писання, тому постійно майстер щось підробляв. Леся сповіщала в листі до Л. Драгоманової: «Сей апарат неприємна машина, наполовину шкуратяна, наполовину сталюва, доволі важка і незграбна, а вже що гаряче в ній, то цур йому, наче в кожусі!» [4, с. 123].

Повернення додому, родинні клопоти, громадські справи і, звичайно, творчість – усе це призвело до перевтоми організму й чергового нервового зриву. Ситуація ускладнилася й листами від С. Мержинського про погіршення здоров'я. Не відкладаючи, ослухавшись матері, яка була проти спілкування дочки з хворим із відкритою формою сухот, Леся Українка виїжджає до Мінська, щоб останні хвилини життя бути поруч із другом. Два місяці провела Леся Українка з товаришем по нещастю, у листах до рідних сповіщала, як проходить процес одужання, раділа щонайменшому поліпшенню стану, але хвороба була безжальна. С. Мержинський помер на руках Лесі. Її фізичний і моральний стан інколи давав слабину, яку вона не мала права показати другові, свою тугу виливала на папері, так за одну ніч була написана «Одержима», згодом – ще три поезії, присвячені пам'яті С. Мержинського: «Ти не хтів мене взяти», «Квіток, квіток, як можна більше квітів», «Уста говорять: «він навіки згинув!». У листі до батьків Леся жалілася: «Мені часом аж досадно, що я така вже аж занадто витримлива, – се таки, певне, якась нечувственисть, чи що!» [4, с. 202]. Недаремно І. Франко назвав Лесю Українку «Чи не єдиний мужчина на всю Україну».

Після смерті С. Мержинського у Лесі різко погіршився стан здоров'я: «... кашель дере мене давно (ще з Мінська), часом менше, часом більше, а як зовсім перестає, то дуже не надовго, днів на два, а потім знов починає. Перше був кашель сухий, потім став трохи мокрий, але не дуже, аж нарешті (неділь 7 тому назад) об'явилась трохи кров горлом, нерви знов заграли, стало якось «млоїти» в грудях...» [4, с. 246]. За всіма симптомами Леся Українка здобула нову хворобу – туберкульоз легенів, однак лікар, колишній ординатор віденської лікарні для всіх, не встановив точного діагнозу, порадив лише постійно проживати в горах.

Подорожуючи Буковиною, Леся Українка в листі до батька писала про специфіку лікування й побут у горах. Відпочинок пішов на користь, недуга відступила, стан покращився, повітря й гарне харчування (поправилась на 2 кг) сприяли новим творчим знайомствам.

Для профілактики лікарі радять поїхати до Італії, в жодному разі не працювати, лише відпочинок і повітря. Італійські лікарі поставили «предрасположения» до чахотки, хоча самої чахотки не знайшли, призначили аналіз мокроти. Температура постійно підвищувалася, захворіла на бронхіт і нерви. Як одну з форм лікування запропонували курацію X-промінням, зауваживши, що слабкість легких річ тонша, менше досліджена і з ними треба обережніше. На той час набували популярності Фінзенова система та метод «розсіяного світла». Інші лікарі наполягали на звичайних сонячних променях.

На сімейній нараді було вирішено виїжджати до Сан-Ремо (1901 р.). У листах Леся щоденно сповіщала про стан здоров'я. Спочатку все було добре, згодом писала до О. Кобилянської, що засинає лише з наркотиками, жалілася на лікарів. Оскільки стан здоров'я не покращувався, Лесі було заборонено працювати, нічим не стомлюватися й рекомендовано відвідати консультацію в лікаря Гюгенена в Швейцарії.

У цей час Леся Українка опікувалася не лише своїм здоров'ям, а й станом чоловіка Квітки, якого ласкаво називала Кльонею. Часто доводилося проявляти дружні хитрість, щоб заманити лікаря для оглядин Кльоні, чоловік скептично ставився до лікування й лікарів, особливо до молодих, недосвідчених. Постійні турботи, безгрошів'я, підробітки і, звичайно, літературна праця виснажували кволий організм Лесі Українки. У листопаді 1907 р. лікар Тамбурер діагностував туберкульоз нирок, однак на операції не наполягав, «тільки треба на особий лад промивати. І хоч се промивання досить неприємна процедура, то я вже й за один раз почула від нього користь, то нехай уже миють, нічого робить, усе ж таки се лучче, ніж різати та шити» [5, с. 219].

У квітні 1908 р. Леся з чоловіком відвідали в Берліні професора Ізраелі, який діагностував туберкульоз обох нирок, а також загострення сечового міхура. Зважаючи на неможливість операції, призначають лікування медичними препаратами: поперемінно їхтіол (протизапальний лікарський засіб, який має місцеву антисептичну та знеболювальну дію) та сиролін.

Подружжя трималося за найменшу можливість на одужання. Тому й вирішено було знову відвідати Євпаторію, потім виїхати до Грузії, згодом – до Єгипту. З кожним новим періодом – загострення хвороби, якщо полегшення й наставало, то тимчасово, траплялися й галюцинації, все частіше застосовувалися наркотичні засоби. Після Каїру стан Лесі сильно погіршився, працювати було несила, катастрофічно не вистачало грошей, тому змушені були продавати цінні речі, меблі, щоб купити необхідні ліки. Леся Українка згасала, мов свічка, ще й підхопила малярію, останні хвилини життя поруч були мати й чоловік.

Висновки та перспективи. Аналіз листів Лесі Українки на медичну тему дає цілісну картину розвитку медицини на межі XIX–XX ст.: від назви хвороб, способів і засобів їх лікування, медичних препаратів до взаємостосунків лікар-пацієнт.

З огляду на це листи можуть бути класифіковані так:

1. Медична термінологія (назви хвороб, симптоми, народна медицина, ліки);
2. Стан пацієнта під час загострення хвороби (моральний і фізичний стан);
3. Взаємовідносини лікар – хворий (ставлення до лікарів, соціальний статус лікаря у XIX–XX ст., відгуки пацієнтів про лікарів);
4. Способи й методи лікування (обладнання медичних установ, санаторіїв, їх устаткування).

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у виокремленні медичної деонтології в художній спадщині Лесі Українки.

1. *Гойко Н. О.* Українська термінологія народної та нетрадиційної медицини // Українознавство в технічному вищому навчальному закладі: досвід і перспективи. – Мат. Всеукр. наук. інтернет-конфер. 22-23 жовтня 2012. – К., 2012. – С. 72-77.

2. *Мазоха Г. С.* Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Г. С. Мазоха. – К., 2007. – 35 с.

3. *Українка Леся.* Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975–1979. – Т. 10. Листи (1876–1897). – К. : Наук. думка, 1978. – 543 с.

4. *Українка Леся.* Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975–1979. – Т. 11. Листи (1898–1902). – К. : Наук. думка, 1978. – 472 с.

5. *Українка Леся.* Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975–1979. – Т. 12. Листи (1903–1913). – К. : Наук. думка, 1979. – 681 с.

Sociocommunicative aspect of the medical topic in the collection of works of Lesia Ukrainka

Pustovit Valeriia, D.Sc. (Philology),

Volodymyr Dahl East Ukrainian national university, Pr. Central, 59a, m. Severodonetsk, 93406, Ukraine, e-mail: v.pustovit@yandex.ru

On the example of the collection of works of Lesia Ukrainka the sociocommunicative aspect of the medical topic is investigated. The specific of the illnesses, the diagnostic and peculiarities of treatment at that time are studied. In the comparison to the physical state the moral state during the procedures and friendly communication, during every day struggle with the weakness, being in the creative process, during the travelling for the treatment, is given here. The value of the letters on medical topic of Lesia Ukrainka consists in the description of the used medicines for the treatment of tuberculosis, of the equipment of medical institutions, of the attitude of the international and native doctors to their duty.

Key words: communicative process, medicine, doctor, writer, artistic creation.

Социокоммуникативный аспект медицинской темы в эпистолярии Леси Украинки

Пустовит Валерия

В статье на примере эпистолярного наследия Леси Украинки изучается социокоммуникативный аспект медицинской темы. Прослеживается специфика протекания болезни, ее диагностирование и особенности лечения в то время. В сравнении с физическим состоянием подано и моральное состояние писательницы во время процедур, дружеского общения – все это на фоне ежедневной борьбы с недомоганием, в творческом процессе, в путешествиях на лечение. Ценность писем Леси Украинки на медицинскую тему состоит в описании применяемых препаратов для лечения туберкулеза, оборудования медицинских учреждений, отношения европейских и отечественных врачей к своему долгу.

Ключевые слова: коммуникационный процесс, медицина, врач, писательница, художественное творчество.

1. *Hoiko N. O.* Ukrainian terminology of folk and alternative medicine // Ukrainian in the technical higher establishment : experience and perspectives. – Мат. Vseukr. nauk. Internet-konfer. 22-23 Oct. 2012. – К. 2012. – P. 72-77.

2. *Mazoha G. S.* Genre-stylistic modifications of Ukrainian authors' collections of works of the second half of the XX century: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya d-ra filol. nauk : spez. 10.01.01 «Ukrainska literatura» / G. S. Mazoha. – К., 2007. – 35 p.

3. *Ukrainka Lesia.* Collection of works. 12 v. V. 10. Letters (1876–1897) / Lesia Ukrainka; uporyadkuv. V. Yaremenko. – К. : Nauk. dumka, 1978. – 543 p.

4. *Ukrainka Lesia.* Collection of works. 12 v. V. 11. Letters (1898–1902) / Lesia Ukrainka; ; uporyadkuv. V. Yaremenko. – К. : Nauk. dumka, 1978. – 472 p.

5. *Ukrainka Lesia.* Collection of works. 12 v. V. 12. Letters (1903–1913) / Lesia Ukrainka; uporyadkuv. V. Yaremenko. – К. : Nauk. dumka, 1979. – 681 p.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2016.

УДК 007 : 304 : 659.3 : 303.71

ОЛЕКСАНДР – НАЙМОЛОДШИЙ ІЗ ДРАГОМАНОВИХ

САДІВНИЧИЙ Володимир,

д-р наук із соц. комунік., доц.,

Сумський державний університет, вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, 40007, Україна, e-mail: v.sadiv@journ.sumdu.edu.ua.

У контексті розвитку медичної періодики та спеціалізованої комунікації досліджується діяльність лікаря-психіатра Олександра Драгоманова. Мета розвідки – увести в науковий обіг як учасника соціокомунікативного процесу кінця XIX – початку XX ст. Олександра Драгоманова. Аналізується його робота як автора спеціалізованого журналу «Архів психіатрії, нейрології та судової психопатології» (1883–1899). Результатом розроблення теми став висновок про те, що на сьогодні в наукових джерелах відсутня його біографія, що показувала б його життєвий шлях, фіксувала основні дати життя. Як учасник процесу соціальної комунікації виступав як із науково-теоретичними статтями, так і готував бібліографічні описи статей і книг та анотації на них.

Ключові слова: О. Драгоманов, медичний журнал, автор, тема, психіатрія, соціальні комунікації.

Вступ. Вивчаючи типолого-формуючі ознаки і тематико-проблематичну складову журналу «Архів психіатрії, нейрології та судової психопатології», що його упродовж 1883–1899 рр. спершу в Харкові, а потім у Варшаві та Санкт-Петербурзі видавав доктор медицини, професор Імператорського харківського університету П. Ковалевський, із-поміж тих, хто «у журналі бере участь» привернуло увагу прізвище «О. Драгоманов». Зокрема у випусках за 1887–1889 рр. вказувалося, що він представляє місто Харків, за 1891 р. – С.-Петербург, із 1892-го – місто Прушков (Польща). Про те, що це лікар-психіатр Олександр Петрович Драгоманов, наймолодший брат Михайла Драгоманова та Ольги Драгоманової-Косач, якого Леся Українка називала «дядьком Сашею», було зрозуміло. А вже розширили знання та фактографічну базу подальші вивчення документів і різноманітних джерел.

Тож *мета статті* – увести в науковий обіг як учасника соціокомунікативного процесу Олександра Драгоманова, медика за освітою, лікаря-психіатра за професійною діяльністю.

Методи дослідження. Починаючи роботу над дослідженням, насамперед прагнули встановити стан опрацьованості окресленої проблеми, виявити, хто й коли започаткував і проводив подібні розвідки. Для визначення цього застосовано актуалістичний метод, який є загальнонауковим методом теоретичного рівня наукового пізнання. Науковий інтерес до тематичної складової, діалектики та проблематики форм і змісту опублікованих матеріалів реалізовано в контент-аналізі писемних творів. Біографічний метод, що є специфічним засобом дослідження життєвого шляху особистості, дав можливість простежити долю людини, зміни в його житті, внесок у розвиток знань соціокомунікативних процесів. Цей метод також дозволив уникнути механічного описування життя.

Результати й обговорення. Загалом прізвище Олександра Драгоманова не можна назвати мало згадуваним у літературі як початку та середини XX ст., так і часів нинішніх. Однак це згадування більше стосується його як одного з адресатів листів Лесі Українки. Відповідно, він є в примітках до томів 10–12 повного зібрання творів письменниці, а також у наукових і науково-популярних статтях різноманітних авторів, які аналізували її прозу, листування та певні етапи біографії, зокрема поїздки до Харкова та Варшави (В. Святовець, Л. Минкова, О. Головій, О. Забужко, Л. Мерзвинська, Г. Стасюк, Т. Скрипка, М. Жарких та ін.). Також про нього, як

© Садівничий В., 2016

про батька письменниці з діаспори Оксани Драгоманової, говорить В. Комзюк – «він був великим життєлюбом, закоханим у літературу, театр» [2, с. 105]. Як дослідника теоретичних питань психіатрії згадує П. Ковалевський. Також його ім'я почасти вказується у зв'язку з діяльністю рідного брата – Михайла Драгоманова.

Однак у всіх джерелах (як українсько- чи російсько- так і польськомовних), із якими довелося познайомитися, відсутня навіть приблизна біографія Олександра Драгоманова, яка б показувала його життєвий шлях, фіксувала основні дати життя. Жодного разу не вказується навіть дата народження. Тож цей факт залишимо допоки таким, що його не вдалось установити. Невивченість біографії рідного дядька Лесі Українки дослідниця Т. Скрипка пояснює тим, що «біографи Лесі Українки свідомо уникали згадок про її двоюрідну сестру – політичну емігрантку (*Оксану Драгоманову*. – В. С.). Тож Оксаниного батька, Олександра Драгоманова, також оминали увагою» [6, с. 80].

Виходячи з відомостей про його навчання та практичну діяльність, можемо припустити, що народився Олександр Петрович Драгоманов між 1860-м та 1864-м роками. З'явився на світ у сім'ї дрібнопомісних дворян Гадяцького повіту Полтавської губернії Петра Якимовича та Єлизавети Іванівни Драгоманових. Наймолодший у багатодітній родині, де окрім нього, Михайла Драгоманова (1841 р. н.) та Ольги Драгоманової-Косач, відомої в літературі під псевдонімом Олена Пчілка (1849 р. н.), ще були Іван, Варвара, Олена.

Початкову освіту, як це було прийнято в родині Драгоманових, здобув удома. Потім продовжив навчання у 2-й Київській гімназії. У цей час жив у брата Михайла. Роки його навчання, а це орієнтовно 1870–1880 рр., період активної діяльності «Старої Громади», до якої входив Михайло Драгоманов.

Здобувши середню освіту – обрав шлях у медицину. Для цього вступив на відповідний факультет Імператорського харківського університету. Закінчив його, за нашими підрахунками, у 1884–1886 році. Деканом медичного факультету в Харкові на той час був І. Зарубін – хірург, професор, активний діяч харківського місцевого самоврядування, скарбник медичного товариства. Серед викладачів університету такі знакові особистості, як хірурги В. Грубе та М. Трінклер, акушер І. Лазаревич, патологоанатоми В. Крилов та Д. Лямбль, офтальмолог Л. Гіршман, фізіолог В. Данилевський, психіатри М. Мухін та П. Ковалевський. Останній і вплинув на зацікавлення та клінічну орієнтацію Олександра Драгоманова. Після здобуття фаху саме в Клініці нервових і душевних хвороб при Харківському університеті, яку очолював проф. П. Ковалевський, він і розпочав практичну діяльність. Пізніше отримав місце ординатора в міській лікарні.

Міська лікарня у Харкові відкрита 30 серпня (за ст. ст.) 1869 р. Як вказує історик І. Робак, вона здобула «назву Олександрівської на честь «чудесного спасення» імператора Олександра II під час замаху на нього в Парижі у травні 1867 р. Ініціатором увічнення цієї події шляхом створення міської лікарні став харківський міський голова Микола Дмитрович Шатунов. Його підтримав значним пожертвуванням у розмірі 25 тисяч рублів і клопотанням про присвоєння лікарні найменування Олександрівської губернатор Петро Павлович Дурново» [4, с. 211]. Розташовувався медичний заклад на Благовіщенській вулиці, призначався для хворих обох статей і всіх станів.

У 1889 р. у лікарні згідно зі штатним розписом стало чотири лікарі-ординатори. Одним із яких і був лікар-психіатр Олександр Драгоманов. Проживав, як вказує «Харьковский календарь», у будинку «купця Лисикова по вул. Сумській, 6» [9, с. 52].

Весною 1889 р. у цьому помешканні його навідала рідна сестра Ольга (Олена Пчілка) із племінницею Лесею Українкою. У квітні вони лікувалися на хуторі Косівщина під Сумами у народної цілительки Параски Богуш і потім вирушили до Харкова. Олександр Драгоманов влаштував консультативний огляд Лесі Українки у відомого

хірурга, науковця, професора університету В. Грубе. Після поїздки Олена Пчілка у листі до матері зауважувала: «Нам там было очень хорошо. Леся совсем очарована любезностью дядька и дянины и посылает им также ... поклон» [3, с. 48]. Сама ж Леся у листі до своєї бабуні по материній лінії Є. Драгоманової (1821–1895) від 24 червня 1889 р. захоплено вказувала: «Кланяйтесь і цілуйте від мене дядю Сашу і тьотю Олександру Василівну, я з утіхою згадую своє перебування у Харкові. Будьте здорові» [7, с. 28].

Деякі факти біографії Олександра Драгоманова удалося встановити вивчаючи журнал «Архив психиатрии, неврологии и судебной психопатологии». Його прізвисьце тут з'являється із 1887 р. (том IX, № 1). Містом, яке він представляє, вказаний Харків. У томі XVI, № 1–2, за 1890 р. і до тому XIX, № 1, за 1892 р. вказано, що Олександр Драгоманов репрезентує Петербург. Тобто із середини 1890-го до середини 1891-го він мешкав і, звичайно ж, працював у Петербурзі. Саме звідти отримав призначення лікарем психіатричної клініки в містечку Творки (Польща). Переїжджаючи на нове місце роботи дружину Олександру Василівну, із якою одружився 1889 р. в Харкові, залишив у столиці. І саме в Петербурзі народилася його донька Оксана (22 грудня 1894 р.), у подальшому відома письменниця та громадський діяч. Дружина із донькою перебралися до чоловіка лише у жовтні 1895 р.

Медичний заклад у Творках виник завдяки багаторічним зусиллям польських психіатрів, яких підтримували члени Варшавського медичного товариства. Ініціатором будівництва і творцем концепції виступив лікар-психіатр, історик медицини, проф. Адольф Роті (Adolf Rothe). Ідею будівництва підтримав проф. Іван Балінський (Jan Baliński) – поляк за національністю, професор психіатрії, засновник першої психіатричної клініки в Санкт-Петербурзі (1859 р.).

Лікарню у Творках відкрили 21 листопада 1891 р. під офіційною назвою «Warszawska Lecznica dla Obłąkanych» («Варшавська лікарня для ненормальних»). Як зазначається на офіційному сайті цього лікувального закладу, на час відкриття «медичний персонал складали директор (*головний лікар*. – В. С.) Володимир Хардін, чотири лікарі поляки (Станіслав Буцельський, Еміль Причодзький, Рафал Радзивілович і Тадеуш Жлобіковський) і троє росіян (Олександр Драгоманов, Олександр Любарський, Іван Сабашников)» [11]. В. Хардін (1850–1920) – лікар-психіатр, статський радник очолював лікувальний заклад до 1904 р. Його на посаді змінив І. Сабашников (1855–1931), лікар-психіатр, доктор медицини. Першим поляком, хто очолював лікарню, як вказується в її історичній довідці, після здобуття незалежності став Вітольд Олександрович Луневський (Witold Aleksander Luniewski) (1919–1940) [11].

Зараз Творки – околиця міста Прушков Мазовецького воєводства, 15 км від Варшави. Повна сучасна назва лікувального закладу – Мазовецький Спеціалізований Центр здоров'я ім. проф. Я. Мазуркевича (Mazowieckie Specjalistyczne Centrum Zdrowia im. prof. Jana Mazurkiewicza). На офіційному сайті закладу шанобливо згадується прізвище лікаря з України.

Із відомостей, розсіяних у різних джерелах, відомо, що після психіатричної лікарні у Творках Олександр Драгоманов служив старшим лікарем 64-го піхотного запасного батальйону у Бресті (1905 р.), старшим ординатором психіатричної лікарні Св. Іоана у Варшаві (1911). Його роботу у Варшаві підтверджує опублікована на сторінках «Архіва...» розповідь про той лікувальний заклад.

Олена Пчілка та Леся Українка кілька разів бували в Олександра Драгоманова в Польщі. Уперше вони приїхала у травні 1892 р. Як зазначає дослідник М. Жарких, ця поїздка «не була тривалою, і мета її нам не відома. Можна здогадуватись, що Олена Пчілка хотіла подивитись на нове помешкання її брата» [1].

Іншим разом Леся Українка провела у дядька два тижні (кінець червня – 12 липня 1896 р.). Саме в цей час вона побувала у психіатричній лікарні, мала змогу спостерігати за пацієнтами, навіть там переночувала. Враження від такого візиту (як

відзначає низка авторів, зокрема О. Головій, О. Забужко, М. Жарких, Н. Колошук, Т. Скрипка та ін.) лягли в основу оповідання «Місто смутку (Силуети)».

Із побіжного опису побаченого та перших вражень власне й розпочинається твір: «Одного разу трапилось мені бути у великому закладі для божевільних. Всякий, хто бував у таких закладах, знає те почуття страху, жалості безконечної і, сором сказати, цікавості, що обгортає сторонню людину при вході в сю велику *verkehrte Welt*. У мене до сього прилучалось іще почуття якоїсь особливої симпатії до декотрих слабих, і через те цікавість моя була тим живіша. Деякі образи сих безталанних не покидали мене там цілу ніч. Часто, погасивши електричне світло і лігши на широку софу в докторському кабінеті, що служив мені спальнею, я довго дивилась на смуги місячного світла на помості і на високих білих стінах, і в них мріялись мені фантастичні образи бреду, мені здавалось, що тут само повітря населено галюцинаціями і що вони літають тут, як іскри невидимого багаття, як луна невидимих інструментів. У вікно моє вривались від часу до часу дивні гуки, такі виразні серед глибокої ночі, вони лунали таким жахом, таким розпачем, який тільки може поміститись в людських грудях, і так дивно сплітались вони з місячним світлом і моїми примарами.

Часто і тепер у такі самі ночі моя думка пролітає велику просторінь, проникає крізь товсті високі камінні стіни «міста смутку»...» [8].

Як учасник процесу соціальної комунікації Олександр Драгоманов тісно пов'язаний із часописом «Архив психиатрии, нейрологии и судебной психопатологии». Журнал став першим спеціалізованим виданням із питань психіатрії у Російській імперії: дозвіл цензором на його вихід підписаний 10 квітня 1883 р. Засновником, видавцем та редактором виступив тоді ще доцент психіатрії та нервових хвороб при Імператорському харківському університеті, а в подальшому професор, один із визначних психіатрів свого часу П. Ковалевський. Спершу журнал виходив 4 рази на рік, згодом – 6. Детальний аналіз журналу подано в авторській монографії «Відродження розпочинається із гласності...» (Медична преса Наддніпрянської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.)» [5]

Заснувавши журнал, П. Ковалевський значну увагу приділяв доборові членів редакції. Робив це за принципом професійності, авторитетності та впливовості вчених і лікарів. Склад редколегії публікувався на обкладинці й титульній сторінці кожного випуску. Серед найвідоміших і найавторитетніших «у журналі брали участь» П. Автократов (Варшава, Петербург), Д. Ахшарумов (Полтава, Рига), В. Бехтерев (Казань), Брейтман (Париж), Я. Боткін, С. Корсаков, В. Сербський (Москва), Ф. Брунс (Сімферополь), П. Вікторовський (Варшава), В. Галенко (Умань), Я. Давидов, В. Дідрихсон, К. Ковалевська (Харків), Д. Куклярський (Могилів), Е. Андрузький і М. Ліон (Одеса), М. Рудов (Новочеркаськ), В. Тронов (Нижній Новгород), В. Чиж (Санкт-Петербург, Дерпт), І. Шерганд (Орел), С. Штейнберг (Саратов), М. Шульгін (Гельдерберг) та ін. Серед них значився й Олександр Драгоманов. У різні роки склад учасників коливався: якщо у першому числі вказано 36 осіб, то в 20-му – 63.

У «Архиве...» О. Драгоманов виступав як із науково-теоретичними статтями, так і готував тексти для розділу «Бібліографія». Ним опубліковані, зокрема, такі матеріали: «Неврастенія і психічні розлади» (т. ІХ, № 1, с. 1; № 2, с. 69), «Нейрон-патологічна секція ІІ з'їзду лікарів у Москві» (т. ІХ, № 3, с. 86), «До патології алкоголізму» (т. ХІІІ, № 2, с. 81), «Чахотка та психози» (т. ХІV, № 1–2, с. 139), «Спіритизм і психози» (т. ХV, № 3, с. 95), «Варшавська лікарня і колонія душевнохворих» (т. ХХ, № 3, с. 183) та ін.

Робота про психози під час чахотки написана, як зазначається у підзаголовку, на підставі спостережень у клініці проф. П. Ковалевського. Це й підтверджує факт роботи Олександра Драгоманова саме в клініці цього видатного психіатра. Варто звернути увагу й на редакційний недогляд: у змісті журналу назва вказана як «Чахотка та психози», а в самому журналі (с. 138–153) стоїть заголовок «Психози та чахотка».

У цій статті Олександр Драгоманов психічні захворювання називає «віковим сфінксом» (с. 138), і вказує, що лікарям «поближче підійти» до нього дозволяє «неймовірно високе зростання науки про душевні хвороби» та «значний прогрес основних медичних наук, якими є анатомія а також фізіологія». Вказуючи на залежність божевілля від різноманітних недугів, автор зауважує, що «у сухотних і туберкульозних хворих відбуваються різкі зміни в характері. Вони стають егоїстичні, себелюбні, забувають абсолютно інтереси сім'ї та оточуючих і зважають лише себе. Поряд із цим розвиваються незадоволення, недовіра до оточуючих, підозрілість і хибне самолюбство» (с. 140). Далі описується випадок, де чітко виражений зв'язок між туберкульозом легень і психозом. Цей приклад, зазначає Олександр Драгоманов, йому довелося спостерігати «у психіатричній клініці проф. П. І. Ковалевського». Результатом спостережень над хворим та проведених досліджень стало ствердження про «абсолютно установлений зв'язок між психічним захворюванням та ... легневими сучотами, що передували» (с. 153).

Бібліографічні огляди та анотації упродовж 1887–1891 рр. готував Олександр Драгоманов для кожного номера журналу без винятку: це були матеріали від одного-двох абзаців до кількох сторінок. За час активної співпраці з «Архивом...» публікацій для розділу «Бібліографія» підготовлено десятки й десятки. У зв'язку з тим, що в жодній із бібліотек не зберігаються всі комплекти журналу, точну кількість публікацій підрахувати неможливо. У шести номерах за 1889 р., наприклад, ним для вказаного розділу підготовлено 29 матеріалів. Переважна більшість із них – це огляди або статей чи лекцій із закордонних журналів, або німецько- чи англійських книг: це вказує на те, що Олександр Драгоманов володів іноземними мовами. Серед описаних такі праці: Л. В. Блуменау – «До питання про фізіологічну дію магніту на нервову систему», проф. William A. Hammond – «Клінічна лекція про диференціальний діагноз передньо-бокового склерозу і заднього склерозу спинного мозку», Dr. C. H. Hughes – «Передній гострий інфантильний поліомієліт», Dr. Hughling-Jackson – «Особливий різновид епілепсії (“інтелектуальна аура”», випадок із симптомами органічного мозкового захворювання», Dr. Dana – «Кортикальна локалізація шкірних відчуттів», A. R. Deyett – «Медична юриспруденція сп'яніння», Dr. Ch. Fere «Параліч внаслідок виснаження», Dr. Bury – «Периферійний неврит при гострому ревматизмі і відношення м'язової атрофії з ураженням суглобів», Prof. E. C. Spitzka – «Вайтченельські вбивства: їх судово-медична та історична сторони», лікар О. О. Корнілов – «Хорея, хроніка спадковості» та ін. Так, оглядаючи статтю лікаря Wigglesworth «Патологія божевілля» («On the Pathology of delusional Insanity (Monomania)»), опубліковану в журналі «The journal of mental Science») він, зокрема, зауважував, що «деякі автори змішують манію та мономанію». Вказавши, що це різні психостани, Олександр Драгоманов зазначив: «при манії відбувається ураження вищих координуючих і контролюючих мозкових центрів; при мономанії ж уражаються первинно примарні церебральні перцепторні органи». Далі він підтримав автора зокрема в тому, що в основі марення при мономанії «лежать ненормальні відчуття або ілюзії та галюцинації, доказом чого є та обставина, що, крім сфери марення, в інших відносинах хворі міркують зовсім тверезо» («Архив...». – 1889. – Т. XIII. – № 1).

Згідно з даними, що найчастіше зустрічаються у літературних джерелах, помер Олександр Драгоманов у 1919 р. в Петербурзі.

Висновки та перспективи. Вивчаючи діяльність Олександра Драгоманова, як учасника соціокомунікативного процесу, найперше потрібно акцентувати увагу на відсутності навіть приблизної його біографії, що показувала б його життєвий шлях, фіксувала основні дати життя. Тож беремо сміливість припустити, що народився він між 1860-м та 1864-м рр. Навчався у 2-й Київській гімназії та на медичному факультеті Харківського університету. Як лікар-психіатр практикував у Харкові,

Петербурзі, Творках і Варшаві. Як учасник процесу соціальної комунікації тісно пов'язаний із журналом «Архив психиатрии, неврологии и судебной психопатологии» (1883–1899), на сторінках якого виступав як із науково-теоретичними статтями, так і готував тексти для розділу «Бібліографія».

Подальші дослідження дозволять укласти енциклопедично вивірену біографію Олександра Драгоманова й чітко визначити його місце та роль як у виникненні спеціалізованої медичної преси, так і розвитку спеціалізованої та масової комунікації.

1. *Жарких М.* Леся Українка і Польща / Микола Жарких [Електронний ресурс] // Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки. – Режим доступу: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/Polska.html>. – Дата доступу: 07.08.2016 р.

2. *Комзюк В.* Оксана Драгоманова / В. Комзюк // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині : матеріали ХХХІІІ Всеукр. іст.-краєзн. наук. конф., присвяч. 160-річчю від дня народж. Олени Пчілки та 60-річчю з часу створення Колодяжен. літ.-мемор. музею Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – Вип. 33. – С. 105–106.

3. *Леся Українка.* Документи і матеріали (1871–1970) / Арх. упр. при Раді міністрів Української РСР ; відп. ред. С. Д. Пількевич ; вступ. ст. М. Д. Деркач. – К. : Наук. думка, 1971. – 487 с. : факс. 19 л. іл.

4. *Робак І. Ю.* Історичні умови організації та специфіка розвитку охорони здоров'я в Харкові (XVIII – початок XX ст.) : дис. ... доктора історичних наук : 07.00.01 / Робак Ігор Юрійович. – К., 2009. – 441 с.

5. *Садівничий В. О.* «Відродження розпочинається із гласності...» (Медична преса Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст.) : моногр. / Садівничий В. О. – Дніпропетровськ : Середняк Т. К., 2015. – 360 с.

6. *Скрипка Т.* Оксана Драгоманова (1894–1961) / Тамара Скрипка // Леся Українка: доля, культура, епоха : наук. збірник. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 1. – С. 80–88.

7. *Українка Леся.* Зібрання творів. У 12 т. Т. 10. Листи / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1978. – 543 с.

8. *Українка Леся.* Місто смутку / Леся Українка [Електронний ресурс] // Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки. – Режим доступу : <http://www.l-ukrainka.name/uk/Prose/MistoSmutku.html>. – Дата доступу: 01.08.2016 р.

9. *Харьковский* календарь на 1889 год : В 2 кн. : [С планом г. Харькова] / Изд. Харьк. ГСК; [Ред. В. И. Касперов]. – Харьков : Тип. губ. правл., 1889. – [2], X, 395, 133, 49 с.; [1] л. пл., [6] л. рекл. обьявл.

10. *Historia* // Mazowieckie Specjalistyczne Centrum Zdrowia im. prof. Jana Mazurkiewicza [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tworci.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=59&Itemid=83. – Дата доступу: 01.09.2016.

UDC 007 : 304 : 659.3 : 303.71

Alexander is the youngest from the Dragomanovs

Sadivnychy Volodymyr, D.Sc. (Social Communications),

Sumy State University, 2, Rymsky-Korsakov St., Sumy, 40007, Ukraine, e-mail: v.sadiv@journ.sumdu.edu.ua.

The activity of a psychiatrist Alexander Dragomanov is investigated in the context of medical periodicals and specialized communication. The purpose of this article is to include to the scientific investigations such a personality as Alexander Dragomanov, the member of the sociocommunicative process of the late XIX – early XX century. His work as an author of the specialized magazine “Archive of the psychiatry, neurology and court psychopathology” is analyzed (1883-1899). The result of the present topic is a conclusion that today there is no biography of him in the scientific sources, that would show his way of life, would fix the main dates of his life. As a participant of the process of social communication he presented the scientific and theoretical articles and at the same time he prepared bibliographic descriptions of books and articles and abstracts to them.

Key words: O. Dragomanov, medical journal, author, topic, psychiatry, social communications.

Александр – самый молодой из Драгомановых Садовничий Владимир

В контексте развития медицинской периодики и специализированной коммуникации исследуется деятельность врача-психиатра Александра Драгоманова. Цель работы – ввести в научный оборот как участника социокоммуникативного процесса конца XIX – начала XX в. Александра Драгоманова. Анализируется его работа как автора специализированного журнала «Архив психиатрии, неврологии и судебной психопатологии» (1883–1899). Результатом разработки темы стал вывод о том, что на сегодняшний день в научных источниках отсутствует его биография, которая показывала бы его жизненный путь, фиксировала основные даты жизни. Как участник процесса социальной коммуникации выступал как с научно-теоретическими статьями, так и готовил библиографические описания статей и книг, аннотации на них.

Ключевые слова: А. Драгоманов, медицинский журнал, автор, тема, психиатрия, социальные коммуникации.

1. *Zharkyykh M. Lesia Ukrainian and Poland / Микола Жарких [Electronic resource] // Entsiklopediya zhyttya i tvorchosti Lesi Ukrayinky. – Reference : <http://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/Polska.html>. – Accessed: 07.08.2016 p.*

2. *Komzyuk V. Oksana Dragomanova / Vira Komzyuk // Mynule i suchasne Volyni ta Polissya. Olena Pchilka i rodyna Kosachiv v istoriyi intelektual'noyi elity Ukrayiny ta Volyni : materialy XXXIII Vseukr. ist.-krayezn. nauk. konf., prysvyach. 160-richchyu vid dnya narodzh. Oleny Pchilky ta 60-richchyu z chasu stvorenniya Kolodyazhnen. lit.-memor. muzeyu Lesi Ukrayinky. – Luts'k, 2009. – Vyp. 33. – P. 105–106.*

3. *Lesia Ukrayinka. Dokumenty i materialy (1871–1970) / Arkh. upr. pry Radi ministriv Ukrainy's'koyi RSR ; vidp. red. S. D. Pil'kevych ; vstup. st. M. D. Derkach. – K. : Nauk. dumka, 1971. – 487 s. : faks. 19 l. il.*

4. *Robak I. Yu. Historical Conditions of Health Care Organization and Development Specifics in Kharkov (18th – early 20th century) : dys. ... doktora istorychnykh nauk : 07.00.01 / Robak Ihor Yuriyovych. – K., 2009. – 441 p.*

5. *Sadivnychyy V. «Revival starts with transparency...» (Medical Press of Naddniprovska Ukraine in the Second Half of the XIX – early XX century) : Monogr. / Sadivnychyy, Volodymyr. – Dnipropetrovsk : Serednyak T. K., 2015. – 360 p.*

6. *Skrypka T. Oksana Dragomanova (1894–1961) / Tamara Skrypka // Lesia Ukrayinka: dolya, kul'tura, epokha : nauk. zbirnyk. – Luts'k : Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrayinky, 2010. – Vyp. 1. – P. 80–88.*

7. *Ukrayinka Lesia. Collected works. U 12 t. T. 10. Letters from / Lesia Ukrayina. – K. : Nauk. dumka, 1978. – 543 p.*

8. *Ukrayinka Lesia. City of sorrow / Lesia Ukrayina [Electronic resource] // Entsiklopediya zhyttya i tvorchosti Lesi Ukrayinky. – Reference : <http://www.l-ukrainka.name/uk/Prose/MistoSmutku.html>. – Accessed: 01.08.2016 p.*

9. *Kharkov calendar for 1889 : V 2 kn. : [S planom g. Harkova] / Izd. Hark. GSK; [Red. V. I. Kasperov]. – Harkov : Tip. gub. pravl., 1889. – [2], X, 395, 133, 49 c.; [1] l. pl., [6] l. rekl. ob'yavl.*

10. *Historia // Mazowieckie Specjalistyczne Centrum Zdrowia im. prof. Jana Mazurkiewicza [Electronic resource]. – Reference : http://tworcki.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=59&Itemid=83. – Accessed: 01.09.2016.*

Стаття надійшла до редакції 02.09.2016

УДК 007 : 821.161 – 4.09

РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ПУБЛІЦИСТИЦІ Є. СВЕРСТЮКА

ЖВАНІЯ Людмила,

канд. філол. наук, ст. викл.,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, Україна; email: zhvania@ukr.net

У статті досліджується проблема сприйняття творчості Лесі Українки публіцистом, літературним критиком, дисидентом Євгеном Сверстюком. Здійснюється аналіз структури авторського міфу Лесі Українки у версії Євгена Сверстюка. Доводиться теза про те, що критики-шістдесятники творили свій героїчний міф Лесі Українки на противагу заідеологізованому образу класика у версії радянського літературознавства. Основною функцією цього міфу постає його здатність бути комунікативною системою, повідомленням, у якому сконцентровано героїчний потенціал минулого, зверненням до майбутніх поколінь.

Ключові слова: міф, архетип, комунікативна система, повідомлення, Леся Українка, Сверстюк.

Вступ. Творча спадщина Лесі Українки, що поряд із доробком Т. Шевченка й І. Франка становить «центр українського літературного канону» [5, с. 6], зазнала перепрочитань кількома поколіннями критиків. На особливу увагу заслуговує рецепція художнього світу митця критиками-шістдесятниками, зважаючи на їхній вагомий внесок у справі руйнування стереотипів ідеологічно заангажованого радянського літературознавства. Яскравим представником цієї когорти критиків постає Євген Сверстюк.

Мета статті – з'ясувати особливості сприйняття творчості Лесі Українки публіцистом, літературним критиком, дисидентом Євгеном Сверстюком. Заявлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- довести тезу про те, що Є. Сверстюк поряд з іншими критиками – шістдесятниками творив героїчний міф Лесі Українки на противагу міфу, сконструйованого радянським літературознавством;
- з'ясувати основну функцію цього міфу;
- здійснити аналіз структури авторського міфу Лесі Українки у версії Є. Сверстюка.

На сьогодні існує досить серйозний досвід вивчення дискурсивних структур формування та розвитку авторського міфу Лесі Українки. Найґрунтовніші спроби реконструкції його елементів здійснено у працях Т. Гундорової, Я. Поліщука, Т. Мейзерської, О. Забужко, Г. Левченко [2; 4; 5; 6; 7]. В основу цих напрацювань покладене розуміння міфу як іманентно притаманного художньому творові вияву авторської свідомості, як індивідуальної версії міфологічної чи релігійної картини світу, що в різні періоди розвитку літератури та в різних стилях зазнають певних модифікацій, однак цілісна структура метаміфу зберігає в них чинність універсальної архетипної матриці. Кожний письменник свідомо чи несвідомо реактуалізує у своїй творчості певний репертуар архетипно-міфологічних структур, які можуть трансформуватися, занепадати та відроджуватися.

Варто зазначити, що, враховуючи значний обсяг напрацювань науковців у сфері реконструкції авторського міфу Лесі Українки, все ж вважаємо за можливе доповнити його аналізом структури Лесиноного міфу у версії Євгена Сверстюка. Особливо зважаючи на те, що проблема рецепції творчості Лесі Українки критиком-шістдесятником досі не ставала об'єктом наукових студій.

© Жванія Л., 2016

Методи дослідження. Використання у роботі міфо-архетипного методу допомогло зрозуміти сутність сприйняття публіцистом метатексту Лесі Українки, увиразнити нові значення та важливі його аспекти: тлумачення проблеми міфологізму як способу авторської поетичної реалізації міфу, рецепції традиційних сюжетів та образів, особливості світоглядних настанов класика літератури. За допомогою структурно-семіотичного методу вдалось розглянути феномен міфотворчості на рівні суспільної та індивідуальної свідомості, осягнути особливості міфологічного структурування художнього світу Лесі Українки у версії Євгена Сверстюка.

Результати й обговорення. Для Євгена Сверстюка, як і для шістдесятників загалом, творча постать Лесі Українки була насамперед уособленням «духовного аристократизму» [9, с. 193], людини «орлиного лету і сильного духу» [9, с. 193]. Їй, за словами критика, поету «високих ідеалів», важко було знайти свого читача, адже творчість Лесі Українки сягала найвищих сфер, вона «горіла на огні, де гартується тверда криця і поривала за собою мужніх і сильних духом» [9, с. 193]. Проте для шістдесятників з їх ідеалізмом і постулюванням свободи як вищої цінності були близькими внутрішньо вільні та безкомпромісні у відстоюванні своїх ідеалів герої її творів.

Тексти Лесі Українки поряд із текстами Т. Шевченка опинилися в центрі протестного дискурсу 60-х. Незважаючи на всілякі заборони та намагання «здрибнити образ великого будителя – до агітатора і провідника ідей партії комуністів» [9, с. 191], слово поета, декламоване у колі однодумців, звучало як прямий «виклик властям», воно не потребувало коментарів. Поезії «Товаришці на спомин», «О горе тим, що вроджені в темниці», «Хай буде тьма» та інші сприймалися як пророчі, «лунали, як дзвін на сполох» [9, с. 191].

За словами Є. Сверстюка, спроба «нового», поза канонами соцреалізму, прочитання Лесі Українки мала високу мету: «йшлося про розбиття «злих чар» і вивільнення слова великого поета. Навколо її імені почалися баталії – Леся Українка вийшла на барикади шістдесятників» [9, с. 191]. По суті, йшлося про руйнування міфу, нав'язаного радянською ідеологічною системою.

Зважаючи на багатозначність поняття «міф», що, за М. Еліаде, є однією з найскладніших реальностей культури, яку можна вивчати й інтерпретувати у щонайчисленніших і взаємодоповнювальних аспектах [3, с. 14], необхідно визначитися зі смисловою наповненістю цього поняття.

Зі всіх існуючих у сучасній гуманітаристиці напрямів, що вивчають природу міфу, найбільш продуктивними в контексті цього дослідження вважаємо ті, в яких міф репрезентовано як особливу комунікативну систему (структурологічний напрям) та вербалізацію індивідуального чи колективного підсвідомого (психоаналітичний напрям).

За Р. Бартом, «міф – це комунікативна система, повідомлення, міф не може бути річчю, концептом або ідеєю; він є одним зі способів означування, міф – це форма» [1, с. 72]. Вчений веде мову про міф як особливу комунікативну систему, інтенційність якої важливіша за буквальний зміст. Філософ визначає міф як своєрідну сукупність конотацій, що утворюють прихований ідеологічний рівень дискурсу. Отже, міф виявляється двоякою структурою: з одного боку, він спрямований на зміну реальності, має на меті створити такий реальний образ, який би збігався із ціннісними очікуваннями носіїв міфологічної свідомості; з іншого боку, міф намагається приховати свою ідеологічність, тобто його мають сприймати як реальність, що не викликає сумнівів. Р. Барт підкреслює, що міф – це не залишок архаїчного мислення, а величезна частина сучасної культури, що реалізується в літературі, рекламі, кіно тощо [1].

К. Юнг – пояснює феномен міфу за допомогою психоаналітичних методів дослідження колективного несвідомого. Концептуальним поняттям юнгіанського осмис-

лення міфу є архетип – «символічна формула, котра починає функціонувати там, де або ще не існує свідомих понять, або ж вони взагалі неможливі» [12, с. 459]. На матеріалі первісних та античних міфів, казок і літературних творів європейських народів Юнг виділяє базові архетипи, які й становлять основу міфологічного мислення: Немовляти, Діви, Матері, Відродження, Духу, Трикстера [11].

На противагу витвореному радянським літературознавством образу поетеси – «співачки досвітніх вогнів», атеїстки, апологета соціалізму та інтернаціоналізму – шістдесятники творили свій міф Лесі Українки. Основою цього міфу стала категорія героїчного як етична й естетична величина, що визначає моральну цінність вчинків, дій особи задля прогресу, які вимагають особливої віддачі моральних, інтелектуальних, фізичних зусиль, мужності, відваги, самопожертви. Саме таким «культурним героєм» постає Леся Українка в інтерпретації Є. Сверстюка: «В Лесі Українки навіть не було роздоріж і спокус. З непохитною гордістю вона простувала... на вершини чистих і чесних почувань, що ведуть до безкорисливого громадянського подвигу... Вона навіть не заманювала тріумфом слави чи перемоги, а лише обіцянкою повноти життя і краси самого змагання, лише перспективою відчуття внутрішньої свободи і чистоти» [9, с. 194].

Сакральну суть творчості поета Є. Сверстюк вбачає у здатності її слова творити істину в світі релятивізму й напівправди: «Сила Лесі Українки не тільки в мужній боротьбі з собою у хвилини розпачу і знесилля. Сила її – в прокладанні нових шляхів сильного почуття і безкомпромісної думки у світі половинчатості, пристосовництва. Сила її у непохитному протистоянні цій метушні й всепоглинаючій стихії, що нівелювала людей і м'яла їм крила» [9, с. 193–194].

Подібною до культурного героя міфу, найважливіша мета якого – творче перетворення світу, постає Леся Українка і висока місія її слова в інтерпретації критика. Вважаємо, що можна вести мову про трансформацію героїчного міфу у версії Є. Сверстюка. Цей міф як повідомлення, що, за словами Р. Барта, «сильніше своєю інтенцією, ніж буквальним сенсом» [1, с. 91], стає частиною суспільного дискурсу та володіє здатністю впливати і змінювати його. Як зазначає публіцист: «Слово живе має свій чар і силу оживляти, наповнювати духом – в тому сила поезії Лесі Українки. І те відчули на собі різні читачі... Вітер 60-х рр. роздмухував той вогонь» [8, с. 17].

Набагато пізніше, уже в кінці 2000-х, у форматі лекції, прочитаної студентам університету, Є. Сверстюк аналізує структуру авторського міфу Лесі Українки.

Розуміння міфу як універсальної властивості людської свідомості, що визначає та структурує психічне життя особистості письменника, дозволило Євгену Сверстюку вести мову про міфотворчість автора. На його думку, «великі поети творять свій міт, сягаючи правічного коріння землі» [8, с. 9], адже «туга до міту» [8, с. 9], до «поєднання своїх уявлень та переживань із глибинно підсвідомим, що вириває і засвічується в нашій свідомості, в нашій мові у високі хвилини творчості» [8, с. 9], властива кожній людині. Важлива в цьому сенсі теза Е. Б. Тайлора про те, що «міф є історією його авторів, а не персонажів, які виступають його дійовими особами» [10, с. 204]. Нагадає критик і про можливість існування міфу, витвореного реципієнтами: «Однак сам великий поет у народі теж стає мітом» [8, с. 10].

За Є. Сверстюком, структуру міфу Лесі Українки становлять «праобрази», або архетипи, Бога, героя та матері, а в його основу покладене її ім'я. В інтерпретації критика підпис молодією поетесою перших опублікованих віршів «Леся Українка» був багатозначним: це звучало яскраво, сміливо, гостро й твердо, та основне його значення – «нова українка». Є. Сверстюк наголошує на виразності національного аспекту в імені поетеси, коріння якого у вихованні дітей матір'ю, Оленою Пчілкою, «в активно національному дусі» [8, с. 20]. Вибір імені, що «був упізнаванням на-

креслень долі» [8, с. 20], постає сакральною подією, з якої починається творення «українського міфу, «напоєного кров'ю» хороброго серця» [8, с. 21].

Бог Лесиноного міфу виявляє себе у «животворчій та світлій силі слова» [8, с. 22], яке зорієнтоване на Абсолют. Є. Сверстюк наголошує, що поетеса, дотримуючись євангельського принципу, здійснила свій життєвий вибір – обрала «вузьку дорогу», якою прямують лише мужні й свідомі своєї мети:

*Путь на Голгофу велична тоді,
Коли тямить людина,
Нащо й куди вона йде,
Не прагнучи інших триумфів... [8, с. 23].*

На думку публіциста, в основі світовідчуття Лесі Українки – християнський ідеалізм, «високий дух та енергія» [8, с. 24] якого відчувається в персонажах «Одержимої», «Руфіна і Прісцилли», «На полі крові», «Адвоката Мартіана».

Архетип матері, яка пильнує «палаючий жертвник, де зберігаються первісні форми, що несуть у собі ідеї всіх творінь» [8, с. 21], у витвореному Лесею Українкою міфі втілюється в образі її матері. Олена Пчілка постає одночасно хранителькою домашнього вогнища і вічних ідей, ідеалом матері, наділеним багатьма позитивними якостями (виховання дітей у душі демократизму, прищеплення любові до праці та почуття національної гідності, турбота про гарну освіту). Проте, як відомо, за Юнгом, архетип матері вміщує в собі не лише світле, а й темне начало. Євген Сверстюк натякає на амбівалентність образу матері в Лесиному міфі: «Особливо глибокі родинні й творчі взаємини Олени Пчілки і Лесі Українки характеризувати важко. Найлегше вихопити зворушливі моменти. Або напружені моменти, що їх вихоплювали радянські «дослідники» – для моделювання ідейної ворожнечі між донькою і матір'ю» [8, с. 26].

Як слушно зазначає Є. Сверстюк, у міфі Лесі Українки дуже чітко вимальовується образ героя, «саме типового героя міфу, що понад усі вартості ставить свободу» [8, с. 27]. Джерела «прометеївського духу» [8, с. 27], що послідовно й наскрізно проходить крізь усю творчість поета, критик шукає в генеалогії роду Косачів і Драгоманових, а також в особливостях виховання дітей у цій родині («делікатна й вразлива дівчина виросла серед природи і на собі не зазнала впливів світу насильства» [8, с. 27]).

За Є. Сверстюком, героїзм постає присутньою ознакою персонажів багатьох її творів. Їх епоха – античність або середньовіччя. А прагнення «не заснути, не піддатися, не скоритися, не продатися, не зневіритися» [8, с. 28] – це мотиви, якими вони керуються. Героїзм у авторському міфі Лесі Українки асоціюється з духом лицарства. Лицар, як зазначає Є. Сверстюк, – «то передусім одважний захисник чеснот та принципів» [8, с. 29]. Середньовіччя, ідеалізм якого був внутрішньо близьким Лесі Українці («Я любила вік лицарства»), постає в її міфі добою «великої європейської християнської культури» [8, с. 29], культу Мадонни і Прекрасної Пані, «безкорисної офірності та готовності платити життям за вірність і любов» [8, с. 29]. Філософія середньовіччя, як наголошує критик, виразно індивідуалістична, «має до діла не з масовістю, а з особистістю» [8, с. 29]. Ця епоха творить тип людини, яка готова «йти проти течії і змагатися за віру та правду» [8, с. 29].

Як слушно зазначає Є. Сверстюк, Леся Українка з дитинства «творила свій національний лицарський міт» [8, с. 17]. Біля веж Луцького замку, серед тих дванадцяти, про яких пізніше напише у поезії «Віче», Леся обрала собі роль героїні – Жанни Д'Арк. У серці майбутньої поетеси «вже був елемент сакральний, дух тієї християнської офірності, яка не потребує винагороди і слави від сильних світу. Вона вже відчувала високі голоси» [8, с. 19].

Подібно до героїні французького міфу Лесея Українка мала свою високу місію: власною творчістю, у духовному вимірі вона «добудовувала... ту середньовічну ланку, якої нам бракує як етичного, морального і естетичного фундаменту» [9, с. 195].

Мала поетеса і лицарський панцир, щоправда, він також існував лише у світі духу:

*Бо такі бувають рани,
Що на них немає ліку,
Окрім панцира твердого* [8, с. 30].

За цими словами «стоїть і особиста драма, і її «тридцятилітня війна з туберкульозом» [8, с. 30]. Відтак лише завдяки «панцирові» – неабиякій мужності й силі духу, біль від ран був перетворений «на блискучу поезію», «без цього не було б міту Лесея Українки» [8, с. 31].

Як відомо, головне завдання міфу – визначати зразки, моделі для певного важливого дійства, міф слугує для ритуалізації повсякденності, даючи людині змогу знайти сенс життя. Важливою функцією міфу є також комунікативна, завдяки якій відбувається передача культурних надбань, національного спадку, здійснюється зв'язок між поколіннями.

Цілком відповідає цим вимогам національний лицарський міф Лесея Українки. Зокрема, Євген Сверстюк вважає, що «слово народжує живий міт, здатний оживати в поколіннях» [8, с. 33]. Рядки: «Як я умру, на світі запалає покинутий вогонь моїх пісень» [8, с. 31] – це пророча візія митця, що усвідомлює високе призначення свого слова. Публіцист вказує на глибокий зв'язок між поетом і його духовними спадкоємцями – борцями за національне визволення. У першій заповіді націоналіста: «Або здобудеш українську державу, або загинеш в боротьбі за неї» Є. Сверстюк чує відгомін Лесиних слів «Або погибель, або перемога» [8, с. 31]. Зразком лицарської честі й офіри для борців за волю ставали рядки про «красу змагання, хоч і без надії» та слова лицаря, що «До землі прибитий списом, Шепотів: Убий – не здамся» [8, с. 33].

Висновки та перспективи. Підсумовуючи, зазначимо, що в основу рецепції творчості Лесея Українки Є. Сверстюком покладено розуміння міфу як іманентно притаманного художньому творові вияву авторської свідомості, як індивідуальної версії міфологічної картини світу, у якій зберігає чинність універсальної архетипної матриці цілісна структура метаміфу.

На нашу думку, в дослідженні заявленої проблеми необхідно розмежувати два аспекти. Перший – це питання витворення й уведення у суспільний дискурс 60-х героїчного міфу Лесея Українки. На протигагу образу, створеному радянською ідеологічною системою, класик літератури у цьому міфі набуває рис культурного героя, здатного не просто змінити акценти літературного дискурсу, а надихнути своїм словом, розбудити оспалих, вказати шлях до свободи. Другий аспект – власне рецепція творчості Лесея Українки у літературно-критичних працях Євгена Сверстюка. Критик розглядає Лесин поетичний доробок, виходячи з тези про те, що «великі поети творять свій міт», свідомо чи несвідомо реактуалізуючи у своїй творчості певний репертуар архетипно-міфологічних структур. Відтак, за Є. Сверстюком, парадигму авторського міфу Лесея Українки становлять архетипи Бога, матері, героя, а основну функцію національного лицарського міфу критик вбачає у його здатності «добудовувати» відсутню в українській історії «середньовічну ланку» та, «оживаючи в поколіннях», ставати зразком у відстоюванні ідеалів свободи, гідності й честі.

1. Барт Р. Мифология / Ролан Барт. – Москва : Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – 314 с.
2. Гундорова Т. Проявлення слова: Дискусія раннього українського модернізму / Тамара Гундорова. – К. : «Критика», 2009. – 447 с.

3. *Элиаде М.* Аспекты мифа / Мирче Элиаде [пер. с фр. В. Большакова]. – Москва : Академический проект, 2001. – 222 с.
4. *Забужко О.* NOTRE DAME D’UKRAINE: Українка в конфлікті міфологій / Оксана Забужко. – Київ, 2007. – 638 с.
5. *Левченко Г. Д.* Міф проти історії: Семіосфера лірики Лесі Українки / Г. Д. Левченко. – К. : Академвидав, 2013. – 332 с.
6. *Мейзерська Т. С.* Проблеми індивідуальної міфології (Т. Г. Шевченко – Леся Українка) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література»; 10.01.06 «Теорія літератури» / Т. С. Мейзерська. – К., 1997. – 42 с.
7. *Полищук Я.* Міфологічний горизонт українського модернізму : моногр. / Ярослав Полищук. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2002. – Вид. 2. – 392 с.
8. *Сверстюк Є.* Міт Лесі Українки / Євген Сверстюк. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 33 с.
9. *Сверстюк Є.* Я любила вік лицарства // Блудні сини України / Євген Сверстюк. – К. : Знання, 1993. – 256 с.
10. *Тайлор Э. Б.* Первобытная культура / Э. Б. Тайлор. – Москва : Изд-во полит. литературы, 1989. – 576 с.
11. *Юнг К. Г.* Душа и Миф. Шесть архетипов / К. Г. Юнг. – К. : Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. – 384 с.
12. *Юнг К. Г.* Психологические типы / К. Г. Юнг. – Москва : Университетская книга, АСТ, 1996. – 714 с.

UDC 007 : 821.161 – 4.09

Reception of the creativity of Lesia Ukrainka in journalism of Yevhen Sverstyuk

Lyudmila Zhvania, PhD (Philology),

Lesia Ukrainka Eastern European National University, 13, Volya Avenue, Lutsk, 43025, Ukraine; email: zhvania@ukr.net

The problem of perception of the creativity of Lesia Ukrainka by the journalist, literary critic and dissident Yevhen Sverstyuk is examined in this article. Yevhen Sverstyuk has analysed the structure of myth of Lesia Ukrainka. The critics of the sixties have created a heroic myth of Lesia Ukrainka. This myth was an opposed one to the ideological myth of the Soviet system. The main function of this myth is its ability to fulfill the function of a communicative system, which focuses on the heroic potential. This myth about Lesia Ukrainka unites generations and became a model, upholding the ideals of freedom, dignity and honor.

Key words: *myth, archetype, communicative system message, Lesia Ukrainka, Sverstyuk.*

Рецепция творчества Лесы Украинки в публицистике Е. Сверстюка

Жвания Людмила

В статье исследуется проблема восприятия творчества Лесы Украинки публицистом, литературным критиком, диссидентом Евгением Сверстюком. Осуществляется анализ структуры авторского мифа Лесы Украинки в версии Евгения Сверстюка. Приводятся доводы для обоснования тезиса о том, что критики-шестидесятники творили свой героический миф Лесы Украинки в противовес идеологизированному образу классика по версии советского литературоведения. Основной функцией этого мифа есть его способность быть коммуникативной системой, сообщением, в котором сконцентрирован героический потенциал прошлого, обращенным к будущим поколениям.

Ключевые слова: *миф, архетип, коммуникативная система, сообщение, Леся Українка, Сверстюк.*

1. *Bart R.* Mifology / Rolan Bart. – М. : Izd-vo im. Sabashnikovyyh, 1996. – 314 p.
2. *Hundorova T.* ProPhenomenon of the word: discussion of the early Ukrainian modernism / Tamara Hundorova. – К. : «Krytyka», 2009. – 447 p.
3. *Eliade M.* Aspects of myth / Mircea Eliade [trans. by V. Bolshakova]. – М. : Akademicheskij proekt, 2001. – 222 p.
4. *Zabuzhko O.* NOTRE DAME D’UKRAINE: Ukrainka in the conflict of mythology/ Oksna Zabuzhko. – Kyiv, 2007. – 638 p.
5. *Levchenko H. D.* Myth against history: Semiosphere of the lyrics of Lesia Ukrainka / H. D. Levchenko. – К. : «Akademvydav», 2013. – 332 p.

6. *Meizerska T. S.* Problems of the individual mythology: (Т. Шевченко – Lesia Ukrainka) : avtoref.na zdobuttya nauk.stupenya d-ra filol.nauk : spez. 10.01.01 «Ukrainska literatura»; 10.01.06 «Teoria literatury» / T. Meizerska. – K., 1997. – 42 p.

7. *Polishchuk Ya.* Mythodological horizon of the Ukrainian modernism : monogr. / Yaroslav Polishchuk. – Ivano-Frankivsk : Lileia – NV, 2002. – Vud. 2 – 392 p.

8. *Sverstiuk Ye.* Myth of Lesia Ukrainka / Ye. Sverstiuk. – Lutsk : «Vezha» VNU im. Lesi Ukrainky, 2008. – 33p.

9. *Sverstiuk Ye.* I loved the time of knighthood / Ye. Sverstiuk // Bludni syny Ukrainy. – K. : Znannia, 1993. – 256 p.

10. *Tylor E. B.* Primordial culture / E. B. Tylor. – M., «Izdatelstvo politicheskoy literatury», 1989. – 576 p.

11. *Jung K. G.* Soul and myth. Six architypes / K. G. Jung. – K. : Gosudarstvennaja biblioteka Ukrainy dlja junoshestva, 1996. – 714 p.

12. *Jung K. G.* Psychological types / K. G. Jung. – Universitetskaja kniga, ATS, 1996. – 714 p.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2016.

УДК 007 : 821.161.2-13 : 811.161.2'373.2'38 : [316.347+17.038.3]

АКТУАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В ДРАМІ «БОЯРИНЯ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ: ЛЕКСИКО- СЕМАНТИЧНИЙ І МОВНОСТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ

САДОВНИКОВА Ольга,

канд. пед. наук, доц., e-mail: ol_sad@mail.ru;

СИПЧЕНКО Інна,

канд. наук із соц. комунік., e-mail: innasypchenko@yandex.ru;

Сумський державний університет, вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, Україна, 40007.

Лексичним актуалізатором української національної ідеї в драматичній поемі «Бояриня» Лесі Українки є лексика з історико-культурної конотацією. Семантичні групи хрононімів (імена історичних осіб, назви історичних періодів, урядових і військових посад, територіально-адміністративних одиниць, козацької атрибутики, слова на позначення народних традицій) є засобом художньої стилізації історичного тла періоду Руїни, вони входять до структури концепту «національна ідея» і вербально передають такі його семантичні плани, як національна самоідентифікація, ненависть до агресора, національний ідеал і свобода.

Ключові слова: українська національна ідея, Леся Українка, драма «Бояриня», національно маркована лексика, історична лексика, історико-культурна конотація.

Вступ. Питання української національної ідеї постає від часів демократичної Конституції Пилипа Орлика, від громадського гасла «країна без хлопа й пана» кирило-мефодіївців, з ідеї відродження національно-державної України, що її пропагували Т. Шевченко, П. Куліш, М. Максимович, М. Костомаров, І. Нечуй-Левицький, М. Драгоманов, О. Потебня та інші в часи, коли, як «бур'яни, заповнюють освіту, науку, публіцистику ідейки бездержавності і безнаціональності українства, його психологічної вторинності та ущербності, приреченості вічно бути додатком до чужих імперій та націй» [7, с. 7]. Попри те, що Україна з національно суверенної республіки часів козацької демократії перетворилася на «мозаїку колонізованих частин, обернутих у рабство сусідніми імперіями» [7, с. 7], а можливо, і саме через це, українська національна ідея поширюється через міхновське розуміння України як самостійної держави, боротьбу УНР, її злуку із ЗУНР та визвольно-бойовий клич УПА «здобути або вмерти» за неї. Сьогодні духовну концентрацію національної свідомості, новий світогляд української нації, що розкрився у «протистоянні двох проєктів – проєкту Свободи і проєкту Тиранії, засвідчила Революція гідності, представивши світові нову етико-ідеологічну формулу «Свобода між Заходом і Сходом», таким чином змінивши ціннісну картину світу в тій точці, що довгий час вважалася другорядною буферною зоною у сфері політико-економічних інтересів умовних Сходу і Заходу» [1]. В оцінюванні реальних суспільно-політичних процесів великого значення набуває звернення до ідейних надбань наших попередників: «Не зрозумівши і не усвідомивши свого минулого, не взявши на озброєння ідейні надбання попередніх поколінь, ми, українці, прирікаємо себе на блукання у пітьмах сьогодення без провідної зірки історичного досвіду. А вона, як відомо, сяє лише тим, хто добре знає і поважає свої витоки» [9, с. 5].

Активним націєтворчим рухом в історії України позначене ХІХ ст., зокрема друга його половина. Якщо «у ХVІІІ ст. національне буття задушене, національна свідомість зникла», то «переломним було ХІХ ст. Пробудилося українство, пробудилася українська національна ідея» [11, с. 37]. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. українська інтелігенція значну увагу приділяла теоретичному осмисленню української на-

ціональної ідеї, а також питанню її практичної реалізації. Леся Українка належала до представників українського рісорджименто, для яких «висока протомета національного відродження, розбудови й утвердження суверенітету української держави була не просто справою честі й у жодному разі не умовністю чи тривіальністю, а саме наскрізною і визначальною «духовною субстанцією» (М. Жулинський) світогляду та життєтворчості» [8, с. 13]. Національна ідеологія письменниці, свого часу наголошував Д. Донцов, була «щось зовсім нове. На місце пацифізму – поставила вона ідею войовничого націоналізму, що був для неї ціллю в собі... На місце раціоналізму і утопізму, що видумував «кращі ідеали», – волюнтаризм. Замість харитативного жалю до подавлених, активну ненависть до переможців; замість так розширеного в нашій поезії розкошування в почутті жалю, насолоди у власних сльозах, ніцшианівське *werdet hart!* На місце холодного інтелектуалізму – релігійність фанатика; де досі вихідною точкою був біль і терпіння, принесла вона ображене почування і унесення гарячкою боротьби. Способом там була – еволюція, в неї – революція. Оточення, для якого робила – були не «ближні», а «дальні», не світ сучасників, а світ нащадків...» [4].

Драма «Бояриня», «найбільше грішна і крамольна і для царського режиму, і для більшовицької влади» [3], – це твір із національної історії, у якому Леся Українка подає художню інтерпретацію трагічної доби, що тривала чверть століття після смерті Богдана Хмельницького, відомої в історії України під назвою «Руїна». Драма, у якій письменниця на тлі українсько-російського питання активізувала передусім національну проблему, стала доступною широкому загалу лише на початку 90-х рр. минулого століття. Радянські критики й літературознавці або взагалі оминали цю драматичну поему, або ж аналізували її дуже обережно, зважаючи на яскраву національну проблематику та гостро виражені антиросійські погляди. У сучасному лесезнавстві спостерігаємо різні аспекти розгляду цього твору. Зокрема національну ідею крізь призму художніх образів розкриває М. Масловська; зіткнення етнічних концептосфер у поемі через мовну репрезентацію подає В. Калашник; музичну інтерпретацію образу Оксани у світлі первинної природної релігійності простежує В. Драганчук; естетику національної ідеї драми описує О. Горленко; проблеми внутрішньої свободи торкається Л. Демська. В. Агєєва наполягає, що Леся Українка вважала «Бояриню» не найкращим своїм твором, мотивуючи це тим, що письменниця через два роки після написання п'єси жалілася в листі до Агатангела Кримського: «...гнітить мене моя «необразованість» у рідній історії, себто, розуміється, елементарні відомості я маю і дещо там читала, але перводжерел зовсім мало купувала і через те не знаю стилю, «пахощів» давніх епох, а на чужу інтерпретацію не покладаюся» [Цитуємо за: 3]. Проте їй заперечує О. Горленко, посилаючись на М. Костомарова: «Драматична поема «Бояриня» написана всього за три дні. Говорити, отже, про якусь незнання історії чи побуту не випадає. Письменниця цілком адекватно відтворила не тільки дух епохи, стиль висловлення представників різних станів, але й деталі звичаїв, поведінки, одягу, інтер'єру та ін. Свідчить це про українську ідею в її світогляді як епіцентр болів, роздумів про національну перспективу, прагнення окреслити причини й наслідки її занепаду. Головне ж – уклала в текст пристрасне бажання бачити народ вільним, гордим, свідомим своєї моральної сили. Осудила зневіру рабів, покіру, пристосуванство і пристосуванців, що все стояли на шляху творення власної державності» [2, с. 365]. Відтак драма Лесі Українки – це унікальний матеріал для розуміння природи української національної ідеї, у якій «концентруються відповіді на найскладніші питання – задля чого живе нація, як вона реалізує себе в оточенні інших спільнот» [9, с. 3].

За мету ставимо виявити мовні засоби актуалізації української національної ідеї в поетичній драмі «Бояриня» Лесі Українки. Об'єктом розгляду є зміст історичної драми, у якій письменниця розглядає добу «Руїни» з позицій осмислення сучасних для неї суспільно-політичних реалій, а предметом – семантико-стилістичний

потенціал мовних засобів відтворення колориту історичної епохи, що актуалізують національну концепцію драматичної поеми. Завдання роботи: 1) виявити лексичні актуалізатори української національної ідеї в «Боярині» Лесі Українка; 2) схарактеризувати мовностилістичні засоби передачі національно-історичного колориту драми.

Методи дослідження. У роботі застосовано структурно-компонентний аналіз національно маркованих лексем для виявлення їх історико-культурної конотації; контекстуально-культурологічний аналіз з метою текстової інтерпретації досліджуваного лексем, визначення їхньої етнокультурної специфіки.

Результати й обговорення. Огляд наукових джерел, у яких порушуються питання щодо змісту, структури, функцій національної ідеї, й української зокрема, засвідчив багатополарність поглядів щодо її сутності, а відтак і значну кількість потрактувань цього феномену, які відрізняються одне від одного залежно від того, на чому концентрує свою увагу дослідник: від боротьби за соціальне і національне визволення, реалізації загальнолюдських демократичних цінностей в незалежній Україні до «синтетичного погляду на свою національну (етнічну) спільноту як на єдиний, розгорнутий в соціальному часі й (соціалізованому) просторі континуум і водночас як на суб'єкт всезагального історичного процесу» [6, с. 11]. З огляду на тему нашої розвідки слушно навести думку А. Євграфової, яка досліджувала соціально-мовну концептуальність української національної ідеї: «Українська національна ідея формується на мовній, культурній та морально-етичній основі. Чинниками української національної ідеї виступають етичні настанови, світоглядні уявлення – і головне патріотизм – зберігання трансляції діахронної, міжпоколінної любові до рідної землі» [5, с. 5].

Просторово-часова рухомість змісту й значна кількість концептуальних підходів до опису феномену національної ідеї практично унеможливають однозначно-константне визначення цього поняття, тоді як динаміка розгортання його обсягу є незаперечною. Так, за часів Хмельницького національною ідеєю стало здобуття державної незалежності. Для Шевченка, зокрема, це дотримання загальнолюдських цінностей у вільній Україні. Грушевський основу української ідеї вбачав у праві українського народу на самовизначення. Для Лесі Українки – це постулат революційної боротьби за національну і політичну волю України. Праці сучасників: Л. Лук'яненка, П. Долганова, О. Забужко, С. Іванової, П. Кононенка, В. Пасічника, В. Смолія – дозволяють визначити такі концептуальні складники української національної ідеї, як: суверенність; соборність; державність; політична незалежність; національна свобода; загальнонаціональна самоідентифікація; наявність національного ідеалу, що зв'язує воедино минулу, теперішню часову і майбутню нації; національний войовничий дух; призначення нації.

Уявлення про національну ідею залежить від історичної ситуації та відповідно до неї розуміння мети нації й засобів її досягнення, а відтак зважатимемо на специфіку бачення означеного феномену в межах окресленого в драмі історичного часу, світоглядні позиції національно свідомої української інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст., а також сучасне розуміння основних засад і структурних елементів досліджуваного феномену.

Духовні цінності й символи нації, що втілюють етнічне самоусвідомлення, державотворчі прагнення, національну свободу, зафіксовані насамперед у мові й актуалізуються у мовленні, зокрема художньому, через специфічні групи національно маркованої лексики, у семантичній структурі якої міститься культурно-етнічний компонент.

Відчуття епохи в художньо-історичному творі досягається завдяки використанню архаїчної лексики, що дозволяє відтворити різні сторони соціально-економічного життя народу, його культурні традиції, особливості побуту та звичаїв в описуваний час. Леся Українка в драмі «Бояриня» активно використовує історизми, які,

виступаючи в ролі темпорального показника, чітко закріплені за описуваною нею епохою. Це, зокрема, такі: 1) імена історичних осіб: Богдан, Дорошенко; 2) назви історичних періодів, адміністративних одиниць й установ: Руїна, Виговщина, Переяславська рада, Москва, Вкраїна, Чигирин, дума, казна, приказ; 3) назви урядових і військових посад: воєвода, джура, козак, старшина, стольник, стрілець; 4) назви зброї, атрибутів козацтва: канчук, корогва, мушкет, шабля; 5) назви осіб за соціальною приналежністю: братчик, братчиця, боярин, бояришня, гетьманівна, купець, мамка, пан, панич, панна, служебка, служниця, холоп, хан, цар, челядь, ясир.

Головні герої драми репрезентують різні державницькі погляди: Оксана всією душею вболіває за долю України, переживає через втрату козацьких вольностей, а її чоловік і його сім'я за довгий час призвичаїлися до життя «на Москві», адаптувались і перейняли місцевими правилами й традиціями. Тому лексеми на позначення відповідних соціально-політичних, національно-традиційних, адміністративних понять є засобом стилістичного ефекту протиставлення у характеристиці державницьких поглядів героїв. Зокрема, описуючи соціальний статус героїв твору, які служать ідеалам вільної України, поетеса використовує слова, що позначають реалії козацького устрою. Цікавою, на наш погляд, є семантична структура слова «братчиця»: Оксана: ... я перша братчиця в дівочім товаристві. Це дериват від «братчик» – член козацької Січі, січовик. Підкреслимо, що словник не фіксує форми жіночого роду цього слова, але, вживаючи її, Леся Українка підкреслює соціально-політичну рівноправність жінки та чоловіка в Україні, на відміну від традицій московської держави, про що говорить головна героїня: Всі ми ріжемо словами, а тут жінки плочі, вони бояться... Вони ...сидять по теремах, ... не бачать світа.

Крім слів, що передають власне історичні події, письменниця великої ваги надає лексемам, що відбивають національний колорит описуваної історичної епохи, зокрема національно маркованим словам-реаліям: кармазиновий жупан – старовинний верхній чоловічий одяг із дорогого червоного сукна, оздоблений хутром і позументом, що був поширений серед заможного козацтва та польської шляхти; кичка – головний убір заміжньої жінки; кораблик – жіночий головний убір; кунтуш – верхній розпашний чоловічий і жіночий одяг заможного українського і польського населення; літник – жіночий одяг із легкої матерії; намітка – покривало з тонкого серпанку, яким зав'язують поверх очіпка голову заміжні жінки; шнурівка – корсет. Широкому вибору національного українського одягу протиставляється лише один варіант російського – сарафан, який у творі звучить як застаріла форма, що передає фонетичні особливості української вимови запозиченого слова, – шарахван. Таким чином авторка акцентує передусім саме на українських традиціях. Полярне – шанобливе до українців і зневажливе до московців – ставлення поетеса виявляє певною мірою через зіставлення елементів одягу. Так, на позначення предметів одягу вживаються такі контекстуальні синоніми з негативним оцінним значенням: московське боярське вбрання, манаття, боярське фантя: «Через садок до рундука ідуть Перебійний і Степан, молодий парубок у московському боярському вбранні...; Перебійний: Я джурі накажу, нехай перенесе твоє манаття. Оксана: І навіть Степан убрався в те боярське фантя?». Інша, позитивна, тональність відчувається, коли йдеться про український національний одяг героїв, яким письменниця симпатизує: «Мати Степанова і Оксана увіходять убрані по-українськи, – мати в намітці і в темній сукні з широким воложистим коміром. Оксана в кораблику, в шнурівці та в кунтуші. Мати: Адже й старенький мій – нехай царствує! – в козацькому жупані вік дожив, так і на смерть його я нарядила в мережану сорочку...». Деякі лексеми на основі метафоричного переосмислення набувають символічного значення. Словосполучення козацький жупан у такому контексті сприймається як знак вірності козацькій присязі, неприйняття московського ладу, а мережана сорочка – шанування українських національних традицій за умов фактичної окупації Московією. Леся Українка вда-

ється й до такого художньо-стилістичного прийому, як антитеза: «Мати: Тут жінки зап’яті, а ми, бач, не вкриваємо обличчя. Оксана: І навіть Степан убрався в те боярське фантя? От як стояв зо мною під вінцем у кармазиновім жупані...».

У драмі активно використовуються лексеми на позначення елементів українських національних звичаїв: дрібушки – тоненькі дрібно заплетені кіски; коровайниця – жінка, яка пече коровай; санжарівка – народна пісня і танець; тропак – український народний танець, подібний до гопака, та інші. Описи народних звичаїв із використанням етнографізмів удало стилізують у художньому плані етнічне тло описуваної епохи: «Оксана: Дам тобі й намисто, ще й коси у дрібушки заплету, вберу тебе, неначе гетьманівну; Ганна: Сестричко заспівай тієї, як то косу розплітають; Оксана: Я зараз коровайницею буду або приданкою...; Оксана: Давай утнем санжарівки, Ганнусю!».

Важливу роль у створенні історичного колориту в поемі «Бояриня» відіграє значна за кількістю група лексем на позначення осіб за соціальним станом. Переважно це емоційно нейтральні слова: боярин, бояришня, бурсак, гетьманівна, пан, панич, панна, служебка, цар, челядь. Відтворюючи мовний колорит епохи, особливості слововживання, типового для зображуваного історичного періоду, письменниця сводить у текст на позначення окремих представників «простого народу» слово холоп, що свого часу виникло в середовищі панівних верст, які не приховували свого презирливого ставлення до «неімущих». Вживане головним героєм драми, воно засвідчує зневажливе ставлення не тільки до простого люду, а й до української знаті, що перейшла на службу до московського царя: «Степан: Ось ти млієш з огиди, що тебе якийсь там дід торкне губами, а як я повинен «холопом Стьопокою» себе взивати та руки цілувати як невільник, то се нічого!» Конотативно зумовлене значення лексеми холоп підкреслюється контекстуальним синонімом до нього невільник, що посилює його негативне, презирливе звучання. Зауважимо, що в іншому контексті ця лексема втрачає відтінок презирливості й реалізується лише в номінативному значенні: «Скрізь палі, канчуки... холопів продають...».

Висновки та перспективи. Своєрідність втілення національної ідеї в драмі «Бояриня» зумовлена, з одного боку, ставленням поетеси до проблеми історичної пам’яті та зв’язку поколінь, національної ганьби та національно-визвольної боротьби, патріотизму й розбудови державності; а з іншого – історико-культурним потенціалом мовних засобів репрезентації національної самобутності українців в межах конкретного історичного часу. Мова драми двопланова за своєю природою: у ній співіснують сучасна Лесі Українки мова й мова зображуваної епохи. Семантичний аналіз історизмів засвідчив, що всі вони закріплені за епохою Руїни після Переяславської ради й функціонують у тексті в ролі темпорального показника, що співвідносить зміст твору з реальним часом.

Мовними актуалізаторами української національної ідеї у драмі «Бояриня» Лесі Українки, що полягає у праві українського народу на державність, свободу, яка заперечує асиміляцію українського народу з будь-яким іншим, й удаваний патріотизм, пропагує історично сформовані на національних традиціях моральні норми та правила соціальної поведінки, є лексеми з історично-культурною конотацією. Семантичні групи хрононімів (імена історичних осіб, назви історичних періодів, урядових і військових посад, територіально-адміністративних одиниць, козацької атрибутики, слова на позначення народних традицій) є засобом художньої стилізації історичного тла періоду Руїни, вони входять до структури концепту «національна ідея» і вербально передають такі його семантичні плани, як національна самоідентифікація, ненависть до агресора, національний ідеал і свобода.

1. *Вышинский С.* Автономия пространства. Украинская революция [Электронный ресурс] / Святослав Вышинский. – Режим доступа : <http://politosophia.org/page/avtonomia-prostranstva.html>. – Дата доступа : 29.05.2016.

2. Горленко О. Зміст і естетика національної ідеї в драмі Лесі Українки «Бояриня» та повісті М. Костомарова «Чернігівка» / О. Горленко // *Леся Українка і сучасність: зб. наук. пр.* – Луцьк, 2007. – Т. 4, кн. 1. – С. 364–375.

3. Гриценко В. Крамола «Боярині» Лесі Українки [Електронний ресурс] / Віктор Гриценко // *Українська літературна газета.* – Режим доступу : <http://litgazeta.com.ua/articles/kramola-boiaryni-lesi-ukrayinku>. – Дата доступу : 29.05.2016.

4. Донцов Дмитро. Поетка українського Рісорджименто [Електронний ресурс] / Дмитро Донцов. – Львів : Видавництво Донцових, 1922 р. – 35 с. – Режим доступу : www.l-ukrainka.name/uk/Studies/Risorgimento.html. – Дата доступу : 29.05.2016.

5. Євграфова А. О. Соціально-мовна концептуальність української національної ідеї у сучасних ЗМІ / Алла Євграфова // *Стиль і текст : щорічний науковий збірник* / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т журналістики. – Київ, 2000. – Вип. 7. – 2007. – С. 5–15.

6. Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / Оксана Забужко. – К. : Факт. – 2009. – Вид. 2. – 156 с.

7. Кононенко П. П. Національна ідея, нація, націоналізм : моногр. / П. П. Кононенко. – К. : Міленіум, 2005 – 358 с.

8. Мартинюк М. І. Своєрідність художнього втілення національної ідеї у творчості Володимира Самійленка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / М. І. Мартинюк. – К., 2000. – 18 с.

9. Солдатенко В. Українська ідея. Перші речники / В. Солдатенко. – К. : Знання, 1994. – 180 с.

10. Українка Леся. Бояриня / Леся Українка // *Українське слово : [хрестоматія]* – К. : Аконіт, 2001. – Кн. 1. – С. 119–168.

11. Черненко А. М. Українська національна ідея / А. М. Черненко. – Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1994. – 138 с.

UDC : 821.161.2-13 : 811.161.2'373.2'38 : [316.347+17.038.3]

Actualization of the Ukrainian national idea in the drama «Boiarynia» written by Lesia Ukrainka: lexical-semantic and linguistic-stylistic aspects

Sadovnikova Olga, PhD (Pedagogical), e-mail: Ol_sad@mail.ru;

Sypchenko Inna, PhD (Social Communications), e-mail innasypchenko@yandex.ru, Sumy State University, 2, Rymsky--Korsakov St., Sumy, 40007, Ukraine

Lexics with historical and cultural connotation is lexical actualizer of Ukrainian national idea in the dramatic poem «Boiarynia», written by Lesia Ukrainka. Semantic groups of hrononyms (names of historical figures, names of historical periods, government and military posts, territorial-administrative units, Cossack attributes and the keywords to describe folk traditions) are a mean of artistic stylization of the historical background of the period called Ruins, included the structure of the concept of «national idea» and verbally transmit its semantic plans such as national identity, hatred of the aggressor, the national ideal and freedom.

Key words: *Ukrainian national idea, Lesia Ukrainka, drama «Boiarynia», national labeled vocabulary, historical vocabulary, historical and cultural connotation.*

Актуалізація української національної ідеї в драмі «Бояриня» Лесі Українки: лексико-семантичний і лінгвостилістический аспекти

Садовникова Ольга, Сьпченко Інна

Лексическим актуализатором украинской национальной идеи в драматической поэме «Бояриня» Леси Украинки выступает лексика с историко-культурной коннотацией. Семантические группы хронимов (имена исторических деятелей, названия исторических периодов, правительственных и военных должностей, территориально-административных единиц, казацкой атрибутики, слова, обозначающие народные традиции) являются средством художественной стилизации исторического фона периода Руины, они входят в структуру концепта «национальная идея» и вербально передают такие его семантические планы, как национальная самоидентификация, ненависть к агрессору, национальный идеал и свобода.

Ключевые слова: *украинская национальная идея, Леся Украинка, драма «Бояриня», национально маркированная лексика, историческая лексика, историко-культурная коннотация.*

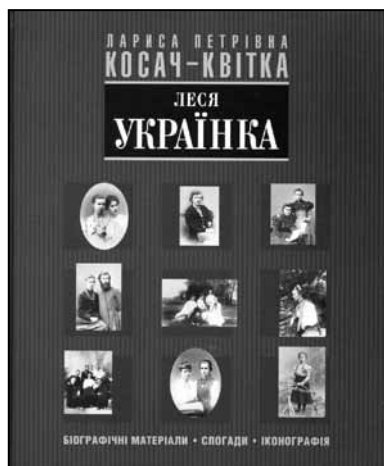
1. *Vyshinskiy S.* «Autonomy space. Ukrainian revolution», available at: <http://politosophia.org/page/avtonomia-prostranstva.html> (access Septembers 2, 2016). – Accessed : 29.05.2016.

2. *Horlenko O.* (2007), «Content and aesthetics of the national idea in the drama of Lesia Ukrainka «Boiarynia» and M.Kostomarov's story «Chernihivka», *Zbirnyk naukovykh prats'*, Lutsk, Vol. 4, part 1. pp. 364–375.
3. *Gritsenko V.* (2016, may 29), «Sedition «Boiarynia» Ukrainka Lesia», Ukrainian literary newspaper, available at: <http://litgazeta.com.ua/articles/kramola-boyaryni-lesi-ukrayinky> (access Septembers 5, 2016) . – Accessed : 29.05.2016.
4. *Dontsov D.* (1922), «Poetess of Ukrainian Risorgimento (Lesia Ukrainka)», available at: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/Risorgimento.html> (access Septembers 2, 2016) . – Accessed : 29.05.2016.
5. *Evgrafova A.* (2007), «Socio-linguistic conceptuality of the Ukrainian national idea in contemporary media», *Styl' i tekst*, KNU Instytut zhurnalistyky no. 7, pp. 5–15.
6. *Zabuzhko O.* (2009), *Filosofiya ukrayins'koyi ideyi ta yevropeys'kyy kontekst: frankivs'kyy period* [Philosophy of the Ukrainian Idea and the European Context: Franko's period], Fact, Kyiv, Ukraine.
7. *Kononenko P.* (2005), *Natsional'na ideya, natsiya, natsionalizm: monohrafiya* [National idea, nation, nationalism], monograph, Millennium, Kyiv, Ukraine.
8. *Martyniuk M.I.* (2000), «Originality of artistic embodiment of the national idea in the works of Volodymyr Samiilenko», *avtoref.na zdobuttya nauk.stupenya kand. filol.nauk : spez. 10.01.01 «Ukrainska literatura»*, NAS of Ukraine, Shevchenko Institute of Literature, Kyiv, Ukraine.
9. *Soldatenko V.* (1994), *Ukrayins'ka ideya. Pershi rechnyky* [Ukrainian idea. The first spokesmen], Znannya, Kyiv, Ukraine.
10. *Ukrayinka Lesia.* (2001), *Boarynya* [Boarynya], *Ukrayins'ke slovo, Khrestomatiya ukr. lit. ta literaturnoyi krytyky XX st.*, Aconite, Kyiv, Ukraine.
11. *Chernenko A.* (1994), *Ukrayins'ka natsional'na ideya* [Ukrainian national idea], DDU, Dnipropetrovsk, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2016.

З «РОДИННОГО ГНІЗДА» КОСАЧІВ: ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Скрипка Т. Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка). Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія / Тамара Скрипка. – К.: Темпора, 2015. – 536 с.

Рецензована книга – проект Української Вільної Академії Наук (УВАН) у США, продовження видання 2004 року. Підготовку до друку здійснила видавнича комісія зазначеної установи. Праця присвячена пам'яті Олекси Біланюка, який багато років очолював УВАН. Автор проекту – авторитетний лезознавець Тамара Скрипка, редакторами стали знамі літературознавці Альберт Кіпа та Ірина Давидко.

У «Слові до читача» Альберт Кіпа, президент УВАН, висловлює подяку тим, завдяки кому став можливий вихід у світ цього видання джерелознавчих матеріалів, передусім професорові Ларисі Біланюк. У вступній статті «Леся Українка: доля і спадщина» Тамара Скрипка оглядає віхи життя й творчості Лесі, наголошує на особливостях представленої читачам нового видання.

Структура видання: оригінальні тексти Лесі Українки, спогади, статті, іконографія. Кожна публікація супроводжується докладними примітками, що містять інформацію про все важливе й необхідне для розуміння тексту. Серед нових знахідок – листи поетеси до літератора й публіциста Фелікса Волховського, з яким вони обговорювали суспільно-політичні питання.

Найзначніша частина книги – спогади про Лесю та її родину, що, за словами упорядника, «відтворює епоху, атмосферу, в якій вона жила і творила». До видання залучені тексти, написані майже двома десятками осіб, які безпосередньо чи дотично пов'язані з Лесею Українкою та її творчістю. На чільному місці тут Ізидора Косач-Борисова – молодша сестра поетеси, яка в оригінальних спогадах, листах, роздумах, дослідженнях презентувала образ Лесі, їхньої матері Ольги Косач (відомої письменниці Олени Пчілки), близьких друзів родини – Миколи Лисенка та Людмили Старицької-Черняхівської.

До видання увійшли матеріали Альберта Кіпи, Володимира Міяковського, Оксани Косач, Наталі Косач, Оксани Драгоманової, Дмитра Дорошенка, Ірини Стещенко, Валерії О'Коннор-Вілінської, Євгена Маланюка, Юрія Шереха та ін. Так, Світозар Драгоманов згадує про перебування Лесі у Болгарії, а Наталя Дорошенко записала свої враження від поховань на Байковому цвинтарі. Юрій Сірий присвятив свої спомини спілкуванню з Оленою Пчілкою, а Володимир Міяковський – із Петром Косачем.

Статті про творчість Лесі Українки розкривають окремі аспекти – специфіку володіння жанровими поетичними формами, театральність її драматургії, вираження політичних поглядів у творах, впливи європейських літератур на її творчість, актуальність відображених ідей. Володимир Міяковський у праці «Сонет у Лесі Українки» стверджує: «Леся Українка дійсно була піонером щодо запровадження західноєвропейських поетичних форм». Юрій Шерех у розвідці «Театр Лесі Українки чи Леся Українка в театрі?» розмірковує над сценічною долею Лесиних драм. Євген Маланюк у матеріалі «До роковин Лесі Українки» намагається розшифрувати прояви непересічної творчої особистості. Юрій Дивнич (Лавріненко) у дописі «Політичний шлях Лесі Українки» порівнює розвиток політичних поглядів поетеси зі щаблями її літературно-естетичного розвитку.

Альберт Кіпа у дослідженні «До ролі Гауптмана у творчих шуканнях Лесі Українки» висновковує: «Лєся Українка виявляла й уособлювала новий дух часу, посівши тим самим визначне місце не лише в українській, а й у європейській літературі». Лариса Залеська-Онишевич у промові «Сучасність ідей творів Лєся Українки» наголошує, що провідні ідеї її творів «вливаються в одне русло, яке веде до висвітлення одного великого й важливого кроку в житті кожної людини, а саме: вибору мети, мрії, принципу життя, та потім вірне та відважне прямування до цієї мети».

Іконографія представляє невідомі світлини з приватних колекцій, у цьому розділі вміщено майже 150 фотографій, найбільше з них – самої Лєся, її матері, близьких і рідних, маєтків та оточення. Цікавим допоміжним елементом є зображення родового дерева Драгоманових-Косачів.

Довідник біографій, до якого ввійшли 55 життєписів, дає уявлення про членів родин Драгоманових, Косачів, Кривинюків, Шимановських, Тесленків, Старицьких, Стешенків, Комарових. Іменний покажчик містить близько 500 позицій, завдяки йому можна зазначити, що найчастіше в основному корпусі книжки йдеться про членів родини Косачів, а також М. Драгоманова, К. Квітку, М. Кривинюка, М. Лисенка, М. Старицького, М. Грушевського, І. Франка.

Книга є новим внеском у наукове осмислення явища, яке упорядник визначає як «масштаби і глибини художнього всесвіту письменниці». Представлені документальні матеріали можуть стати поштовхом до подальших розвідок про різні аспекти творчості Лєся Українки.

Видання стане у пригоді педагогам середньої та вищої шкіл, які передають новим поколінням українців знання про одну з найвеличніших постатей української національної культури, до нього також можуть звернутися й самі учні та студенти, які прагнуть вийти за межі стандартних навчальних програм. Книга доступна за своїм наповненням та формою подачі для всіх зацікавлених в особистому пізнанні Лєся Українки та її творів.

Олена ШКОЛЬНА,
канд. філол. наук,

Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка

ЛАУРЕАТИ ПРЕМІЇ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА 2016 РОКУ

Премія ім. Івана Франка заснована постановою Кабінету Міністрів України за пропозицією Держкомтелерадіо і Національної спілки журналістів у 2003 році.

Цьогоріч Комітет із премії, до якого входять представники Держкомтелерадіо, Міністерства освіти і науки, Міністерства культури, Національної спілки журналістів України, Національної спіл-

ки письменників України, науковці та представники громадськості, розглянув 28 робіт претендентів.

Номінація «За кращу публікацію у друкованих ЗМІ»: Володимир Біленко за книгу «Я тільки хаточку в тім раї...» Важкий шлях Тараса Шевченка до мрії, яка не збулася»; колектив авторів газети «Приазовський робочий»: Катерина Свістун за репортаж «Сердця Переяславщини б'ються в такт с мариупольськими», Ігоря Семусева за матеріали рубрики «Маріуполь – це Україна», Олександр Панков та Аліна Комарова за репортаж з обстріляного російськими терористами селища Сартани.

Номінація «За кращий твір у телевізійній сфері»: творча група філії Національної телекомпанії України «Центральна дирекція Канал «Культура» (Тетяна Барішпол, Ігор Приміський, Сергій Байдецький) за документальний фільм «Вставай, Маріє!». Стрічка на прикладі однієї сім'ї розповідає про долю цілого покоління, яке пройшло випробування Другою світовою війною.

Номінація «За найкращий твір у радіомовній сфері»: радіонарис «Маловідомими шляхами Великого Кобзаря» оглядача редакції київської кореспондентської мережі «Українського радіо» Катерини Шевцової.

Номінація «За кращу наукову роботу в інформаційній сфері»: монографія «Україна медійна: на порозі інформаційної революції» авторської групи у складі Олександра Бухтатого, Олександра Радченка та Гліба Головченка. У книзі ґрунтовно проаналізовано відносини держави та преси, стан медійного простору України.

Наукове видання
Scientific edition

ОБРАЗ
Науковий журнал

OBRAZ
Scientific Journal

Випуск 3 (21) ' 2016

Issue 3 (21) ' 2016

Над випуском працювали:

Коректори
Юлія Бондаренко, Ніна Гавриленко

Відповідальний за випуск
Володимир Садівничий

Підписано до друку 18.10.2016
Формат 70x108/16. Гарнітура SchoolBook. Обл.-вид. арк. 10,9. Ум. друк. арк. 11,2.
Друк різнографічний. Наклад 300 примірників

Додрукарську підготовку здійснено у навчально-науковому центрі
«Систем та засобів соціальних комунікацій»
кафедри журналістики та філології
Сумського державного університету

Адреса редакції:
40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2,
Кафедра журналістики та філології, кімн. 1107,
тел. +38-0542-68-78-50, e-mail: obraz@sumdu.edu.ua

Видавець і виготовлювач:
Сумський державний університет
40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру ДК № 3062 від 17.12.2007.